

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

916

917

918

919

920

921

922

923

924

613

F-76

7010

ՕՆԱՆՈՒ ՄԵՂՔԸ

ԿԱՄ

ԳԻՉԱԿԱՆ ԱԽՏԵՐՈՒ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

ՀԵՂԻՆԱԿ ԹԻՍՍ

Վերստին հրատարակուած ընտիր յառաջա-
բանով մը ի Տօքթօր է. Գլխամակ' 1873ին :

Թ. Ա. Բ. Գ. Մ. Ա. Ն. Ե. Յ.
ԵՂԻՆԱԿԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

—
1880

ՕՆԱՆՈՒ ՄԵՂՔԸ

613.8

ԿԱՄ

ԳԻՋԱԿԱՆ ԱԽՏԵՐՈՒ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

այ

ՀԵՂԻՆՆԿ ԹԻՍՍ

Վերստին հրատարակուած բնտիր յառաջա-
բանով մը ի Տօրթօր է. Գլխմանէ՛ 1875ին :

Թ. Ա. Ր. Գ. Մ. Ա. Ն. Ե. Յ.

ԵՂԻԱԶԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ . ԶԱՐԴԱՔԵԱՆ

—

1880

16144

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1891

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

2836-57

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1891

ԱՐՄԱՌԻՐ ՏՂԱՍ

Մեռելի ջեմ ուզեր նուիրել զիրքս . շատ սիրելիներ ունիմ մեռած , սակայն անոնք գացեր են : Քեզ , սիրելի տղա՛ս , եւ քեզմով Հայ մանկութեան եւ երիտասարդութեան կը նուիրեմ այս զիրքը՝ որ մահուան դէմ կը կռուի , կեանք քաղցր կընէ , առաքինութիւն կուսուցանէ , եւ պարկեշտ գաւազներ իրենց ծնողաց եւ մարդկային ընկերութեան ծաղիկներ կը դարձնէ :

Քեզ , տղաս , կը նուիրեմ գայս . ինն տարու ես , քիչ ժամանակէն կարօտ պիտի ըլլաս ասոր խրատներուն , յայժամ՝ հայրդ քէ տղ ըլլայ եւ քէ իր խանգարուած առողջութեամբ գերեզման իջած , գայս պահէ , կարդա միշտ իբրեւ խրատու՝ փոխանորդ հօրդ , որպէս զի հիմակուան վարդի նման փքրած այտերդ ջխամբին , եւ ծիսու ծաղիկս , ազնիւ պտուղ տաս Ազգիդ եւ մարդկութեան , եւ ըսես որ հայրս իր պարտքը կատարեց :

Ա Ռ Ը Ն Թ Ե Ր Յ Ո Ղ Ս

Գրքիս հեղինակ է. հրատարակիչ Երկու հոջակաւոր բժշկաց յառաջաբաններէն զատ նոյն նիւքին վրայ Երրորդ մ'ալ իմ կողմէ յաւելուիչ աւելորդ կը համարիմ : Միայն հարկ կը տեսնեմ քանի մը խօսքով բացատրել քե ի՞նչ նպատակաւ քարգմանել ձեռնարկեցի զայս պատուական գործ :

Ասկէ քանի մը տարի առաջ մէկ Երկու կտոր քաներ հրատարակուած էին սոյն նիւքիս վրայ՝ սակայն անոնք կամ քանի մը քերքէ բաղկացած տետրակներ էին՝ կամ զիջութիւնն այնպիսի գոյններով նկարագրած՝ որք զայն աւելի ակտրժ քան զգուելի կը ներկայացնէին ընթերցող պատանէկին : Սակայն Թիսօ՝ մեծ հմտութեամբ է. բազմաթիւ բժշկաց քննութիւններովն արժանապէս հետազօտեր է զիջութեան ակտին անաւոր նետեանքները , է. քե իբրէս բարոյախօս սիրուն հայր , քե իբրէս անաջառ բժիշկ՝ սեր է. պատկառանք միանգամայն կ'ազդէ ընթերցողին , այն պէս որ վստահութեամբ կրնայ ըստիլ քե իւր տեսակին մէջ մէկ հատիկ գրուած հեղինակեր է :

Արդ , իբրէս դաստիարակ - դասատու իմ պարտքս համարելով՝ ցոփութեան է. անտուակ կենցաղին մեր պատանէկաց մէջ ըրած սուկայի յառաջադիմութիւնն արգիլելու սուրբ գործին

աշխատակցիլ ըստ կարի, առանց նկատելու այսպիսի գիտական գրուածոց բարգմանութեան մեջ՝ բարգմանչին դէմ էլնելիք դժուարութիւններ խիզախեցի՝ այս գերագանց վարժապետին գործը ընծայել ազգային երիտասարդութեան : Դժուարութիւն ըսի՝ էս բացատրեմ .

Առողջական, բժշկական եւ առնասարակ գիտական ամեն գրուածներ մեր ազգին մեջ յաճախած չ'ըլլալով՝ այս տեսակ գրոց բարգմանիչը չարաչար կը տանջուի համագօր եւ հարագատ բռներ գտնելու մասին՝ թէ մասնագետ ըլլայ բարգմանիչն եւ թէ ոչ : Զի հայագետներն մասնագետ չեն, մասնագետները ընդհանրապէս հայագետ չեն : Ասոր ապացոյց կրնամ բերել աստի բանի մը տարի առաջ կազմուած բժշկական ժողովին աշխատասիրած գիտական բառգիրքը՝ որ կարծուած արժէքը չունի լինաւ ըստ վկայութեան Մեծ . Նորայրի Բիւզանդացւոյ՝ որուն կարծիքը հեղինակութիւն ունի այս պիսի նիւթերու մեջ : Հետեւաբար պետք է սպասենք որ գիտութեանց զարգացումը, մասնաւորաց հետազօտութիւնները ժամանակին հետ մեզ տեր ընեն *Գիտական բառերու եւ լեզուի* :

Ուստի հակառակ իմ բարի կամաց, եւ *մասնագիտի մը բացատրութեան*՝ եթէ տեղ տեղ բռներու նորութիւններ կամ թերութիւններ պատահած են՝ գործին մեծագոյն օգտին հետ բաղդատուելով կարեւորութիւն չեն ունենար այնչափ : Շատ բռներու տանկերէնն եւ Ֆրանսերէնն

յաւելի՛ գանոնք աւելի որոշ հասկցնելու համար :

Ուրիշ խնդիր մ'ալ սա է քէ, այսպիսի գործեր բժշկաց միայն բաժին են՝ զի անոնք .աւելի արժանապէս կրնան ի գլուխ հանել զայնս : Այս, ես ալ կը խոստովանիմ այս ճշմարտութիւնը . բայց մեր նուջակաւոր բժիշկներէն ո՞րք մինչեւ ցարդ այսպիսի աշխատութիւն մը յանձն առած է (բաց ի Մեծ. Տօրթէօն. Սերվիլչէնէ) :

Բաց աստի, ո՞վ կրնայ ուրանալ որ ամէն դարուց մեջ՝ բժիշկ, բարոյախօս, փիլիսոփայ զրէրէ անբաժան գտնուած են մարդկային երջանկութեան, ապերջանկութեան պատճառները հետազօտած ատեննին :

Այս նպատակաւ սիրելի է ինձ յուսալ որ իմ բարեկամ երիտասարդութիւնն այս աշխատասիրութեամբս պիտի տեսնէ վերստին յիս

Իւր յաւերժ բարեկամ

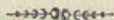
10 նոկտ. 1880

Ե. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ,

Իսկիւտար-Ինատիկ.

Յ Ը Թ Ա Ջ Ա Բ Ը Ն

Մեր օրեր՝ մարդկային նոր ընկերութեանց ծոցին մէջ ընդհանուր, տիեզերական մոլութիւն մը կայ՝ որ ամբողջ ընկերութիւնը կը վարակէ ապականութեան, եղծման մշտնջենաւոր տարրով մը :

Գիշտութեան ազխտօրեր ունակութիւնը կ'աղքատացնէ կազմաւորութիւնը և զայն կը ծխրէ :

Աւերմնաթափութիւնը՝ վաղաճաս եղծման այս գործը՝ յամբ և անփրէյթ թոյն մ'է՝ որ կեանքը եղծելէ առաջ, զայն ստափճանաբար կը մերկացնէ այն ամէն կարողութիւններէն՝ որ նմա գործունէութիւն կ'ուտան և բռնի կը մղէ խր գոհր աւերի, մահու :

Ինչպէս անհասաներու կազմաւորութիւնը՝ նայնպէս ընկերականութիւնը կ'իյնի այս քայքայիչ ախտին ազդեցութեան ներքեւ :

Բնակցորդ(1) (զաթի) ախտ մ'է սա, որ կը ձկտի չնչեւ տեսակը՝ ինչպէս անհատը, այս վերջեայն քով կենաց սերմը անոյս ընկելով :

Չկայ երկնից տակ աղէտ մը, որ աւելի քան զայս ամէն կարգի, ամէն ստափճանի մարդոց ուշ և ուրուշը գրաւելու արժանի ըլլայ : Տղոց վրայ մանուսանդ կը նկատուին գիշտութեան կամ կամաւոր սերմնազրկութեան աղէտալի հետեւանքներ :

---

(1) Intrinsèque

Սերմնաթափութեան յաճախութիւնը սերտ կապակցութիւն ունի ջղային դրութեան զարգացման հետ, արդ ջղային բորբոքումը աւելի տղու է մանկութեան մէջ, քան կէնաց ուրիշ ժամակներուն՝ և բաղդատմամբ՝ աւելի գորտւոր է էգ քան արու տղոց վրայ:

Արդունքէն (1) առաջ աղան անկարող է սերմնային գրգռութեան. այս միջոցին իւր ծննդական գործարանաց այս կամ այն ջղային կեցուածքը կըրնայ անտուր գգայութիւն մ'առաջ բերել անոր վերայ: Որբանի մանկիկներուն վրայ, շարունակաբար միտում մը կերելի ջղային գրգռութեան, ամէնափոքր շփում մ'անմիջապէս երեւան կը հանէ զայն:

Այս պարագայներուն մէջ մանաւանդ թըլիփին (2) գործողութիւնն անխառն ակտիւ է՝ և

(1) Puberté (սերմի սկզբնաւարտութիւն):

(2) Prépuce: Աստ հարկ կը համարիմ մեծանուն բժշկին միտքը հասկըցնել մեր ընդերքսողներուն՝ որ չեն սովոր դժբաղդաբար գիտական գրուածոց սրօղեալ իմաստները հասկնալու դիւրաւ:

Ստնտուներ, դայեակներ կան՝ որ տղոց ծածուկ անդամներուն հետ շարունակ խաղալ իրենց բան գործ ըրած են, որով վաղանաս զըրգոտութեան պատճառ կ'ըլլան: Երեք տարու տղեկ մը տեսայ՝ որ իւր մայրը կ'տիպէր ձեռքովը իւր արանգամը շփելու՝ զի կ'ըսէր, «չէր էլ տես», զի դժոխային դայեակը այսպէս կ'ընէ եղեր:

Ուրիշ տղայ մը կը ճանչէի, մեծահարուստ գեր-

կրնայ առաջնորդել տղան սպառիչ սովորութեան մը : Այսչափի ալ պէտք չ'ըլլար անշուշտ , և գործարանային բերումը այսչափ սպասելու հարկ չունենար՝ երբ մեղապարտ ձեռք մը իւր վրայ կառնու առաջնորդել աղեկին անմեղ ձեռքը և նմա ի վեր հանել շարագուշակ գաղտնիքն որ դուցէ՛ զայն պիտի ըսպաննէ : Ամէն մարդ գիտէ թէ ի՛նչ աստիճան կատաղարար գիժութիւն կ'ընեն տղայներէն ոմանք . ուստի հարկ չ'եմ տեսներ այս կատաղութեան տրխուր օրինակները յիշատակել աստ : Միայն ասոնց մէկ սարսափելին առաջ բերեմ :

Օր մը հրախրեցին զիս տառնամեայ տղայ մը նայելու : Թէ ի՛նչ աստիճան ստկում զղացի այս տղան տեսնելով՝ զայս բացատրելու համար բառական է ըսել՝ որ դեռ երէք օրէ ի վեր հիւանդ էր և սակայն բուրրովին հասած լինցած էր՝ այն աստիճան՝ որչափ կ'ըլլայ իր վերջին աստիճանին մէջ զըտնուող թոքախառուորը : Առջի բերան ~~պիտի~~ ~~պիտի~~ (1) կարծեցի հիւանդութիւնը : Բայց կուրծքը քննելէս և ծնողաց ու տղուն ըրած հարցումներէս՝

դաստանի մ'աջքին լոյսը որ էօրն տարեկան հասակին մեջ գերեզման իջաւ , որովհետեւ իւր ստնտուն սովորութիւն ըրած և եղեր տղուն արանդամը ~~իտի~~ ~~իտի~~՝ որով մանկիկին վերայ կարկամութիւն (~~պիտի~~) եկաւ , որ գինք ի գերեզման առաջնորդէց :

Ծ. Թ.

հասկցայ որ այս տղան գիշութեան սովորութեամբ արդէն հատած ըլլալով՝ քանի մ'որուան միջոցին այն աստիճան ինքզինքը տանձեր էր այս ախտով՝ որ հեշտական գրգռութիւնն (1) էր այսչափ կարճ միջոցին դայն սպականող և դիակնացնողը :

Այս համառօտ դատմութեամբս բաւական չհասկըցուցի՞ թէ ի՞նչեր կընէ գիշութիւնը: Հարկ է մանրամասնարար նկարագրել այն վիճակն՝ որուն մէջ այս մտլութիւնը երկար ատեն կը տատաղեցնէ իւր զոհը, թէ ի՞նչ յամբ քայքայում անզի կունենայ՝ որ կարծես թէ յանկարծական եղաւ այն սղուն վրայ՝ որու ստկարի և արագ փճացումը վերը վիշեցի՞ շարունակ կը վատենն այն նիւթերն որք կազմական զօրութիւնը արծարծելու սահմանուած են. յաճախ կը խանդարի ջղային դրութիւնը, որու ցնցումներն և վատնումներ (հոշ-Ֆ) աւելի վտանգաւոր կ'ըլլան թէ մանչուն և թէ աղջկան՝ երբ աստեք կը ներգործեն այնպիսի կազմութեան վրայ զոր բնութիւնն չէ պատրաստած աա՛լախն այս կորուսաներ կրելու. և այս կորուսաներուն անզը շեցուիլը, զի ջղային հեղուկը (2) որ կը վազէ՝ սպաշտօն ունի կենալու այն նիւթին մէջ որ իրմէ կը խլուի :

« Մարդ կը կորնչի՞ երբ ինքզինք կարտադրէ » կըսէ Պ. Տէպրէյնը. տղան չկրնար արտադրելով իսկ

1. Éréthisme

2. Influxnerveux. Ենթադրական հեղուկ մ'է սա որ կազմական գորութեան վրայ մեծ ներգործութիւն ունի :

կորնչիլ, վասնզի իւր արտադրութեան նիւթը չկայ տակաւին : Նա ժամանակէ առաջ կուզէ : Իւր արտափական եռանդը կը ներդործէ փոխանորդող(1) տարրի մը վրայ որ կեզծանէ յօրինուածը աներմէ զատուելով : Եւ իբր թէ հարկ ըլլար որ այս խարերայ նիւթին անջատումն իւր ազդեցութիւնը ներդործէր մինչև անգամ ազուն մտքին վրայ, որպէսզի հոն ալ նմանօրինակ խարուսիկ երեւոյթ մը տեղի ունենար, ազուն զգացած հաճոյքը քիչ տանէն այլ եւս նիւթական հաճոյքի կարգէն ելնելով կ'ըլլայ նախահաշտակ (2) հեշտասիրութեան՝ ում պիտի մասնակցի օր մ'երեւակայութիւնն : Չկտում մ'է սա դէպ անծանօթ իր մը, որու զօրեղ հրապոյրը կ'ըզմայլեցնէ զլինք և կը զրաւէ : Ծիզիզական փճացումը քայլ առ քայլ կը հետեւի այս սովորութեան յոռաջգիմութեանն . կապտադոյն շրջանակ մը կը դժուի աչքերուն բուրբախք՝ դէմքն կը դեզնի, մարմինը կը նիհարնայ և կը սզտփիկնայ, մօրթը կը թուլնայ, տկարացած աչքերը կը խաւարին և խորունկը կ'իջնեն, նայուածը կը մարի, նիհարութիւնը կ'աւելնայ, կերակուրները չեն մարսուիր, չեն արտադրեր սնուցիչ հիւթեր, բայց միայն մաշող սախներ (է՛՛՛է՛ չէ՛-ըէ՛-դէ՛ն -էլլա՛ն), մօրթը կապարի գոյն կ'ստանայ, աչքը կ'արատունքոտին, այս նշան է ընդհանուր կազմալուծութեան և բովանդակ կործանման : Բոլոր գործարաններն իրենց ազդուութիւնը կը կո-

բուսանեն . ձայնը կը տկարանայ , կը գոցուի , կը կերկերի , չոր հազ մ' երեւան կելնէ , հիւանդին սիրտը կը սեղմուի , կը բարախէ . շնչառութեան և արեան շրջանի խանգարումներ կը ծառային և կերթան ուղեղը ցնցելու . հիւանդն իւր գլխուն մէջէն խառն ի խուռն աղմուկներ կ'իմանայ՝ որք ուրիշ կարգ մը երեւոյթներու նախընթաց նշաններն են :

Հիւանդին ակտոզութիւնը կը տկարանայ , զըլուխը կծանրանայ , կը դառնայ , շարունակ քունը կը տանի , կը դողդոջէ , ամէն կողմ ցաւ կզգայ , կարկամութիւն կունենայ միշտ , ցնցող շարժմանց , լուսնոտութեան (սար) մէջ կ'իյնի : Ահա այս միջոցին զոհը կատարելապէս զինք գիշատող ախտին ձեռքն ինկած է : Իւր ամբողջ մարմնոյն վրայ կտորաուք կզգայ , անդամները կը տկարանան , ինքն բոլորովին կ'ընդարմանայ :

« Այնպէս կ'զգայ , կըսէ Հիպոկրատ՝ թէ մրջիւններ կիջնեն գլխէն ողնայարն (տէլ փեփջ) ի վար : Ամէն անգամ որ փորը կելնէ՝ կզգայ կորուստ լոյծ նիւթի մը՝ նախնթաց սերմնային հեղուկին , որ նոր պատճառ մ'է սպառման , և քիչ ատենէն մանուկն կիյնի ծիւրական ախտի մէջ ու կը մեռնի հալ ու մաշեղած : » Գիջութեան մահամերձ զոհին վրայ նա յողը կը տեսնէ այս նկարագրին ճշգրտութիւնը : Բայց այնպէս պարագաներ կան՝ որոց մէջ այս պատճառին արտադրած վտանգները կրնան դիտողը խաբել . այս այն ժամանակ կը պատահի՝ երբ յառաջդիմող ու ժաթափութեան , ծիւրող նիհարութեան հետ՝ դեռ կը մնայ գործարաններուն վրայ քիչ մ'աչ

խութութիւն. Խորութակը միշտ բաց կ'ըլլայ՝ և ինչ ինչ Խորանիշեր կը նշմարուին՝ որ կարծել կուտան թէ յորինուածին (1) (Հիշատակ) խանդարումն առաջ եկած է՝ կաղմուածին (2) բնական տկարութենէն . այսպէս ողնայարը կծռի , թոքախտի խկական նշաններն կ'երեւին : Այս պարագային՝ Խորանի վրայ միայն խորհելով ոչ ոք խելք կ'ընէ բուն պատճառին ելնել :

Ֆիզիքական կաղմուածին հետ բարոյական վիճակն ալ կը խանդարի . իւր վրայ ամէն ինչ կը վաթարի , իմացականութիւնը և բնաւորութիւնն իրարու համապատասխան ոտտիճանով կ'սպականին :

Ապուշ կը դառնայ , յիշողութիւնը կը նուազի , զգայարանները կը բթանան : Գիծասէրը հալածուելով վաւաչութենէն մինչև խի քնոյ մէջ՝ կ'ըլլայ դանդաղ , խելակորոյս , շոշորգի պէս , շարունակ աւանակի (սէրսէժ) նման լուռ մունջ կը նստի : Անպիտան՝ թէ մտաց և թէ մարմնոյ մասին , չկրնար բանի մը պարապիլ : Շարունակ կը տանջուի , անվերջ սրտայուզութիւն , տեսակ մը մտատանջութիւն զինք կը շարչարեն , միտքը կը մոլորի . ոչինչ կը դիմանայ այս համայնաւեր ազդեցութեան առջև . դատումը կը կորսուի , չկրնար այլ ևս իրարու քով բերել ամենապարզ գաղափարներ , ամենայրատակ ծանօթութիւնները մտքէն կելնեն . իւր ամենուրեքիցի կարողութիւնները կը խաթարին կ'անհետան :

Մարմինը կ'անդրագարծէ հաւատարմարար՝ ինչ որ տեղի կ'ունենայ գիճասէրին հոգւոյն մէջ . իւր շարունակ ցանկաւէր մտածութիւնը կը յայտնուի արտաքուստ դէմքին վրայ և իւր սովորութեանց մէջ . տխուր է , մեղամտեղձոտ , հուշատանջ , երկչոտ , վարանամիտ (1) , թոյլ . իւր բնաւորութեան մէջ անհաւասարութիւն կայ : Բսլորովին անտարբեր կը գտնուի իւր տարիքի խաղերուն մասին . առանձնութիւն կը փնտռէ : Ամենէն ընտիր բնաւորութիւնները շէն ասկար այս սպանիչ սովորութեան քայքայիչ զօրութեան առջև . մանուկն՝ որ այնչափ նպաստաւոր սլարագաներով ծնած կայտառ էր , ընտիր բարեմասնութեամբ օժտեալ՝ նա աւատիկ , տրտում , տխուր , սերիշներուն և իւր իսկ անձին բեռ դարձեր է :

« Անգագար նորածին փափաքներով », կըսէ Լամբրնէ , » պիղծ ուրուականներով պաշարուած , միտքը կը կորուսանէ իւր կորովը և արգասաւորութիւնը . ամենայն ինչ կը վատթարի և կը կորնչի , յիշողութիւնը կը մարի , բնաւորութիւնը կը թուլնայ , սիրաբ կը ցամքի : Ոչ եւս գիտէ սիրել կամ արգահատիլ և ոչ իսկ գորովոյ քաղցր արտասուքը թափել : »

Ճարտարախօս գրագէտը բաւական յառաջ գացած չէ իւր խուզարկութեան մէջ : Քայլ մ'ևս աւելի առնէր գիճասէրի քննութեան մէջ՝ պիտի տեսնէր գիճասիրութեան աղիտարեր կիրքին ու-

րիչ մէկ երեսը՝ պիտի հասկընար թէ՛ ասոր ներկա-
յած ամենէն սոսկալի տեսարանն այս թշուառին
իր զգայունութիւնն կորուսանելն չէ՛ այլ ընդհակա-
ռակն զայն պահելն է :

Անզգայ գիշատէրը բացառութիւն մ'է : Եթէ
ապշութեան մէջ չ'իյնի, զգայունութիւնը կը մնայ :
Նա հոն է՝ իբր թէ անդադար զեկուցանելու համար
յանցաւորին իւր վատութիւնը և շարունակ անոր
աչքին առջև դնելու իւր տղեղ վէրքը : Քանի՛
քանի անգամ այն ողորմելի երիտասարդն որ անձ-
նատուր եղած է այս ամօթալից մուլութեան՝ որով
իւր մարմինը պռունդկեր է մատաղ հասակէն՝ կողքայ
սրտէն այն գործարանային հարկին վրայ՝ զոր սո-
վորութեամբ ինքն իւր ձեռքով սակզծեր է :

Գիշատիրին այս ճիգերն որ կընէ ինքն իրեն դէմ,
որք տկար են, վասն զի անագան են, իրեն հա-
մար ամենասոսկալի տանջանք են . և և խզճի ամէն
անձկութիւն, ամէն կեղեքում զգալէ վերջ, նախ
արհամարհութիւն՝ ապա իւր անձին դէմ զղուանք
զգալէ յետոյ՝ գիշատէրը կատաղի կամ՝ ապուշ կը
դառնայ :

Միկին շէնքը կիները գրեթէ ցանկատիրութեան
մի եւ նոյն վիճակի մէջ կը դնէ՝ զոր դատապար-
տեցինք էրիկ մարդոց վրայ : Այս գործարանին պըզ-
տիկութեան նայելով՝ որուն ամենէն խոշորը հազիւ
մանուկի մը քննէն շտի կ'ըլլայ, մարդ բնաւ միտ-
քէն պիտի շանցնէր թէ աս՝ սատարիկ գրգռիչ գործի
մը կրնայ դառնալ՝ եթէ իւր ցցուող բնութիւնը,

2836. 57

և բազմաթիւ արխանային խաղովակներն ու ջիղերը
գոր իւր մէջ կընդունի՝ զայն վերջին տատնան դի-
բազրգիւ գործարան մը շընէին :

Բժիշկներն՝ որք գիծութեան վրայ գրած են, խիստ
քիչ բան կը գրուցեն այս աղիտաբեր սովորութեան
վրայ աղջկանց մէջ . բարոյախօսներ, վիտազիւրներ,
աստուածաբաններ զայն խիստ հազուադէպ անկար-
գութեան մը պէս կը յիշատակեն . շատ բժիշկներ
հիւանդ նայած ժամանակ՝ մատաղ աղջկանց առող-
ջութեան խանդարման մէջ զայս հաշուի չեն առ-
նուր, չեն մտաբերեր իսկ, և սակայն այս սպանիչ
սովորութիւնը շատ հասարակ է՝ պէտք է խոստո-
վանիլ զայս, մանաւանդ այն աղջկանց մէջ, որք հա-
սարակաց կըթութեան յարկերու տակ կ'ապրին :
Չեմ ուզեր հոս նկարել մահաշուկ պատմու-
թիւնը գիծութեան աղջկանց մէջ՝ և անոր դէմ
մարտնչելու պատրուակով կանխահաս շուայտու-
թեան նկարագիրն ընել անոնց : Միայն կ'ըսեմ Պ.
Տէյրէյնի հետ, որ՝ եթէ փորձառութիւնը չցուցը-
նէր՝ շատ դժուար էր ճշգրիտ գաղափար մ'ունե-
նալ, թէ կանայք ի՛նչ անսահման տարփական զգա-
յունութիւն ունին՝ իրենց ամենափափուկ մանկու-
թենէն սկսեալ, և ի՛նչ դժոխային հնարքներ ի գործ
կը դնեն այս վնասակար կրից համար՝ երբ ազատ
գտուին :

Բայց չեմ ուզեր որ շափազանցող կարծուիմ,
և այս մեղադրանքէն ազատելու համար՝ յառաջ կը
բերեմ Բժշկական Գիտութեանց Բաժնէրը : Ահա՛ սա
տողերը կը կարգաւք հան՝ գիծութեան մասին .

«Կրթական հաստատութեանց մէջ դատապարտելի անհոգութիւն մը խիստ շատ անգամ պատճառ կ'ըլլայ սերմնահասութեան անկարգութեանց մուտ գրտնելուն ճարտար օրջորդաց գիշերօթիկ դպրոցներուն մէջ : Այս գործողութիւնը որ վարժուհիներու անհեռատես կամ անուշաղիբ աչքերէն կը ծածկուի բարեկամութեան քողին տակ՝ մինչեւ գայթակղութեան աստիճան կը հասնի շատ անգամ հասուկ աղջկանց մէջ : Այս մասնաւոր նպատակաւ սերտ մտերմութիւն կը հաստատեն , յաճախ երկու բարեկամուհիներ նոյն անկողինը կը պառկին՝ և գործին ծուծը հանելու համար՝ մատաղ աղջկունք իրարու հեշտական լուսնին շրջանց բարակ մաշկը կը բզկտեն , իրարու երեսը կը խածնեն՝ միմեանց լաւ ևս յայտնելու համար այն ջերմութիւնը որ գիրենք կը լափէ՝ և իրենց հառատարիմ սէրը : »

Կանանց գիճութիւնը շյանգիր ինչպէս արանցը՝ մարդկային տեսակը ջնջելու , քանգի բնութիւնը պաշտօն տուած չէ կնոջ պատրաստելու կենաց սերմը . այլ գիճութիւնը կ'աղղէ նմա զգուանք առ ամուսնութիւն , և այս կերպով , եթէ չջնջեր կենաց սերմը՝ կնոջմէ կը բառնայ զայն արգասաւորելու կարողութիւնը :

«Կանանց մէջ , ինչպէս մանչերու՝ ծննդական գործարանները երբեմն բնականաբար այն աստիճան սաստիկ դիւրագրգիռ կ'ըլլան՝ որ կը տիրապետեն կազմութեան բոլոր պաշտօններուն եւ բաղձանաց վրայ , և կ'ստիպեն կիները շարունակ խաղտեցնել այս գործարանաց այն մասն՝ որ ամենափափուկ զգայունութեան կեդրոնն է :

«Յաճախ խիստ պզտի ազջկունք այսպէս կը մըղուին տեսակ մը բնազգամար սերմնաթափութիւն ընելու :» « (Բարարան Բժշկ. Գէորգ-Յանց) » :

Հոս շեմ ուղեր երկարօրէն խօսիլ, այն վտանգներուն վրայ՝ որ առաջ կ'ուզան աղջիկներ, մինչեւ իսկ պառաւ դայեակներու (բոբո) կամ խնամակալու հիներու յանձնելէն : Արդէն այս մասին շատ եղերական պատմութիւններ լսուած կան, որոշումը մօրը կ'իյնի միայն :

Դիցուք թէ ակտը կայ . ի՞նչ նշաններէ կրնայ հասկցուիլ թէ աղջիկ մը գիծութեան տուած է ինքզինք(1) : Մարմնոյն վրայ ընդհանուր թուլութիւն և տկարութիւն կուզայ : Թէպէտ և նիհարութիւնը շատ յայտնի չըլլար՝ սակայն միտերը կը թուլան : Մանկութեան թարմութիւնը կը թուամի, գեղեցկութեան, կարմրութեան կը յաջորդեն դեղնութիւն, նիհարութիւն, թմթռկածութիւն . մորթը կտպարագոյն կը

Մեր հանճարեղ բժիշկն իրաւունք ունի աղջկանց մասին եւս այսչափ պնդելու : Կայտառ, վարդի նման գեղանի աղջիկ մ'անտարբերութեամբ կը խօսէր ամուսնութեան վրայ : Երբ իրեն հարցուցին թէ ինք զգայունութիւն չունի՞ . « Էն՛, պատասխանեց, զգայունութեան համար ջարժեր աղջկան մ'իր աղջ գլուխն աւետարանի տակ դնել . . . Անշուշտ ինքն շատ զգայուն էր, բայց կը համբերէր . . . » Բնաւ ջեմ կասկածիր, որ այս համբերութիւնը նոյն իսկ մոլութիւնն էր :
Ման. Թարգմ.

դառնայ, կապտագոյն շրջանակ մը կը գծուի խորը իջած աչերուն շուրջը, աչերը խաւարած և վաատտեա կ'ըլլան, նայուածքը տխուր, մեղկ, մարած. շոր շոր կը հալայ, ապա սիրաը կը գոցուի, պզտի շարժումէ մը շունչը կը կտրի. յետոյ անմիջապէս երեւան կուգան հալ ու մաշի բոլոր ախտանիշերն և նոր սկսող թոքախտի երեւոյթներ:

Պատուհասին ազդեցութիւնը կրնայ ուրիշ ուղղութիւն ստանալ յօրինուածին (Վէճոս) մէջ. կրնայ իւր աւերիչ ազդեցութիւնը օսկրային դրութեան վրայ ի գործ դնել: Այն ատեն խոտորումներ առաջ կ'ուգան, մինչև իսկ ողնայարը (շէլ քէշէ) կը ծուխ:

Մանկահասակ աղջկան բնաւորութիւնը կը փոխուի թէ ֆիլիլիպպէս և թէ բարոյապէս: Այս մտլութիւն ամէն տեսակ երեւոյթներ առաջ կը բերէ. տիրութիւն, մեղամաղձութիւն, մենասիրութիւն՝ մինչև իսկ կատաղութիւն, խենթութիւն և հայրասպանութեան խորհուրդ:

Գիշտութիւնը սաստիկ անձնամոլութիւն(1) (շէլ քէշէ) առաջ կը բերէ տղոց վրայ: Փարիզի Հիւանդ Տղոց հիւանդանոցին մէջ տասն տարու ազեկ մը տեսայ՝ որու վրայ մենասիրութիւնը այն աստիճան կատաղի կերպարանք առած էր՝ որ ազատելու համար իւր մէկ պզտի քրոջմէ՝ որուն ներկայութիւն զինքը կը նեղէր՝ գոյն մեռցուց՝ անոր ականջը մազի գնդասեղ մը խօթելով:

Ոստիկանութիւնը արգիլել տուաւ այս տղան

(1) Égoïsme.

Մատրլօնէթներու բանտին մէջ՝ ուր մեռաւ կուրծքի հիւանդութեամբ :

Աղջկանց մէջ ծղիկն է սերմնահոսութեան սովորական կեդրոնը . կանանց մէջ նոյնն է որ իւր ցցուող յատկութեամբ հեշտութեան զլխաւոր գործարանը կ'ըլլայ : Սա ինչպէս վերը յիշեցի՝ կրնայ բաւական մեծութեան հասնիլ : Ահա այս պարագային մէջ է որ կիներ անբարոյականութեան վերջին ստորձանին կը մղուին :

Ո՛ւր մնաց ուրեմն հիմա շնորհաց եւ գեղոյ այն գաղափարականն (1) որո՞ւ կենդանի եւ պայծառ պատկերն էր կին : Աստուծոյ այն շնորհագեղ արարածը՝ այն ատեն՝ երբ ճակատը պճնած ամբօթեան պսակով կրնար տակաւին մարդուն աշացը ներկայանալ իւր արժանապատուութեան բոլոր ազդեցութեամբը :

Երբեմն՝ իւր յիմար փառամոլութեամբն ըստ մարդուն հետ . — Ե՞ս Աստուծոյ պէտէ նճանի՞մ : Այս օր մարդէ աւելի նուաստ վիճակ ունենալուն մտածմամբ այնպիսի խորհուրդ մը յղացեր է՝ որ զբնութիւնն կ'արհամարհէ : Կի՞նն՝ քանի որ կորոյս իւր սրբութիւնն՝ կորոյս իւր գեղեցկութիւնն : Ժանա չունչ մոլութեան անոր փայլը մարեց . իւր գեղեցկութիւնն այլ և ո չիւթական է, վաղանցիկ, առօրեայ :

Նախընթաց տողերը հարկաւոր էին հասարակութեան իմացնելու համար թէ ինչո՞ւ թխտի գիրքը նորէն հրապարակ կը հանեմք . փասն զի այն փառը

զոր նա ի վեր կը հանկր հարիւր տարի տաաջ,
 եւս քան զեւ ոաստկացեր է բարեկեցութեան (1)
 ազգեցութեամբ՝ որ տարածուած է ընկերութեան
 ամէն դասերուն մէջ: Թոքախտով մեռնողներէն մեծ
 մասը կ'երթան այս մոլութեամբ որուն դէմ կը
 ուզած է թիւօ. ուստի նուիրական պարտ մ'է
 տարածել իւր գիրքն յաշխարհի ամենէն սարկեշտ
 մարդուն գիրքը. ծնողք պէտք է ունենան զայս ի-
 րենց քով. և երբ կասկածին որ իրենց տղաք ինկած
 են այս մոլութեան մէջ՝ պէտք է չվախնան անոնց
 սէքին առջև դնելու այն սոսկալի պատկերներն զորս
 կը նկարագրէ խիստ վարպետ ձեռօք:

---

1. Bien-être.

Գ Ի Զ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հետազոտութիւն այն հիւանդութեանց վրայ՝ որք
յառաջ կ'ուզան սերմնաքափութամբ .

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մեր մարմինները շարունակ կորուստ կունենան
և եթէ մենք չկրնայինք այս կորուստները դարմա-
նել, անմիջապէս մահաբեր տկարութեան մէջ պիտի
կենդանայինք : Այս դարմանումը կերակրոց միջոցաւ կ'ըլ-
լայ . սակայն կերակուրները պարտին ենթակայ
ըլլալ մեր մարմնոյն մէջ այլ և այլ պատրաստու-
թեանց՝ որոնց «*ֆոֆա*» (1) (պէֆֆաֆէ) կ'ըսենք :
Երբ տածումը տեղի չունենար՝ կամ թերի կեր-
պով տեղի կ'ունենայ՝ բոլոր կերակուրն անօգուտ
կ'ըլլայ, և մարդ կ'իյնի սպառումէ առաջ և կող-
ամէն տեսակ ախտերու մէջ : Տածումն արդիւղ բա-
լոր պատճառներէն սովորականներն են խիստ առատ
դարմանելը (2) (ֆէֆֆէն ԴԵՂԻՐԸ շէյ ՆԵՎԵՐՖՈՒՄ) :

Մեր և ընդհանրապէս կենդանեաց մեքենական
կազմութիւնն այնպէս կը պահանջէ որ կերակուր-
ները՝ մարմնայն կորուստը լեցնելու համար պարտին
իրենցմէ արդէն պատրաստուած՝ և եթէ ներկի

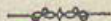
է այսպէս ըսել՝ բնական դարձած (1) մաս մը թու
դուն ներսը : Եթէ այս պայմանը պակսի՝ կերակրոց
մարսումը և հալումն անկատար կը մնայ՝ այնչափ ա-
ւելի՝ որչափ պակասող խառնք առաւել պատրաստուած
և կարեւոր է :

Սերմնային հեզուկն կորուստն այն ստփնձան
ազդու կը ներգործէ մարմնոյ ուժին և զայս դարմա-
նող մարսողութեան կատարելութեան վրայ՝ որ ա-
մէն դարուց բժիշկներ միտան վճռեր են՝ թէ այս
հիւթին մէկ տրամ կորուստը քառասուն տրամ ար-
եան կորուստէն աւելի կը տկարացնէ : Մարդ
կրնայ գողափար մ' ունենալ անոր կտրեւորու-
թեանը վրայ՝ երբ դիտէ թէ ինչ ազդեցութիւն
կ'ունենայ մարմնոյն վրայ կազմակերպիլ սկսելուն
պէս . ձայնը , դէմքը , դիմաց գիծերն խի կը
փոխուին . մօրուքը կը բուսնի . յաճախ մարմինը
ուրիշ երեւոյթ մը կ'ստանայ , վասն զի ջրերը
կ'ստանան այնպիսի հաստատութիւն և ամրութիւն
մը որք մեծ տարբերութիւն կը դնեն հասուն
և արբունքի չհասած պտտանուոյն մէջ տեղ :
Այս բոլոր զարգացումները կրնան արգիլուիլ երբ
հանուի այն գործարանն՝ որ գանձնք արտադրող հե-
զուկը զատելու կը ծառայէ . և ճշգրիտ դիտողու-
թիւններէ ասպացուցուած է՝ որ ամորձիքներու
կտրումն այրական հասակի մէջ՝ առտը բերած է մո-
րուսի անկումը և մանկական ձայնի վերադարձը : Այս
զիտողութենէ յետոյ կրնայ տարակուսիլ ոք բոլոր

մարմնոյն վրայ ասոր ունեցած ազդեցութեանը մասին՝ և չզգալ՝ թէ ի՛նչ աղէտներ առաջ կ'ուզան այս պատուական խառնքին՝ շուայլաբար վատնումէն։ Իւր բուն նպատակը միայն կրնայ արդարացնել ասոր պարպումն։ Երբեմն հիանդութիւններն ալ ասոր հոսումն առաջ կը բերեն. հեշտային երազներով ալ կրնայ կորսուիլ ակամայ։ Մննդոց գրքին հեղինակը մեզի աւանդած է Օնանու մեղաց պատմութիւնը անշուշտ անոր պատուհասին պատմութիւնը մեզ հաղորդելու նպատակաւ, և Ասլիէն կը պատմէ թէ Դիոզինէս նոյն մեղօք իւր ձեռքը աղտոտեց։

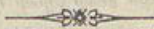
Եթէ այս խառնքին չափազանց ոռատօրէն կորուստին վտանգաւոր հետեւանքը միմիայն անոր քանակութենէն կախում ունենար կամ հաւասար քանակութեամբ եզտձ ատեն՝ մի և նոյն վտանգն առաջ բերէր՝ հոգ չէ թէ վերը յիշած կերպերէս մէկովը՝ կամ միւսովը տեղի ունենար այն կորուստը։ Բայց բուն խնդիրը կերպին վրայ է։ Բնութեան օրինաւոր ճամբով չափազանց վատնուած սերմին պակասութիւնը մեծ վտանգներ առաջ կը բերէ՝ որոնք առաւել ևս մեծ կ'ըլան եթէ հակառակ բնութեան տեղի ունենայ կորուստը։ Ասանց հետ չափազանց անասակութիւն ընողներուն գլխուն մեծ փորձանքներ կը պատահին։ Բայց սերմնաթափութեան արատազրածներն անհնարին սոսկալի են։ Այս վերջիններուն վրայ մասնաւորապէս պիտի խօսիմք գրքիս մէջ. բայց որովհետեւ երկու կարգն ալ սերտիւ

կապուած են՝ երկուքին նկարագիրն ալ իրարմէ
անրաժան պիտի ընենք : Այս ընդհանուր նկարա-
գիրն գրքիս առաջին մասը պիտի կազմէ, այնուհե-
տեւ պիտի գայ ասոր պատճառներուն բացատրու-
թիւնը՝ որով պիտի ցուցնեմ սերմնաթափութեան ա-
ռուել Վտանգաւոր կողմերը . ապա պիտի խօսիմ
բուժման միջոցներուն վրայ՝ և սերմնաթափու-
թեան նման մէկ քանի հիւանդութեանց վրայօք զի-
տակիքներով պիտի աւարտեմ գիրքս : Ամէն տեղ
լաւագոյն հեղինակաց զխտողութիւնները պիտի ա-
ւելցնեմ իմ անձնական զխտողութեանցս վրայ :

Մ Ա Ս Ն Ա .

Ա Խ Տ Ա Ն Ի Շ Ք

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա .

Բժշկաց հեղինակութիւններէն քաղուած
նկարագրութիւն .

Հիպոկրատ՝ ամենէն հնադոյն և ճշգրտագոյն դիտողը՝ սիրային հեշտութիւններէն արտադրուած մոլութիւններն արդէն նկարագրած է՝ Ողնային հիւշտածն (1) անունով :

« Այս հիւանդութիւնը՝ կըսէ, կը ծնի կռնակի ոսկրին ծուծէն : Սա կը զարնէ մատաղ ամուսնացեալները կամ ցոփակեացները : Ասոնք անդ չեն ունենար, և թէպէտ ըստ կ'ուտեն կը խմեն, սակայն կը նիհարնան և կը հասնին : Այնպէս կ'ուգայ իրենց թէ մրջիւններ կ'իջնեն իրենց գլխէն մինչև կռնակի ոսկորն ի վար : Ամէն անգամ երբ մեծ գործ ընեն՝ կամ միզեն՝ առատօրէն կը կորուսանեն շատ նուրբ սերմնային հեզուկ մը : Ասոնք անկարող են որդեծնութեան և շատ անգամ առփական գործողութիւն կրնեն իրենց երազին մէջ : Շրջագայութիւններ՝ մանաւանդ առապար նամբաներու մէջ՝ զանոնք շնչասպառ կ'ընեն, կը տկարացը-

1. Consomption dorsale.

նեն , անոնց գլխու պտոյտ և ականջաց դնթիւն կը պատճառեն . ի վերջոյ արագ տենդ՝ մը վերջ կ'ուտայ անոնց օրերուն : » Ուրիշ մասի մէջ պիտի խօսիմ այս տեսակ տենդի վրայ :

« Այս հաճոյք , կ'ըսէ Սէլս , իր Յազաթ պահպանութեան առողջութեան ամենապատուական գրքին մէջ՝ կը վնասեն միշտ տկար կազմ ունեցողները և անոնց շափազանցութիւնը կը տկարացնէ զօրաւորները : »

Չկայ աւելի ահարկու բան մը քան այն նկարագիրը զոր Արիթոս մեզ թողած է սերման շափազանց պարպումէն պատճառած ախտերուն վերայ : « Երիտասարդները՝ կ'ըսէ նա , կ'առնուն ճիշդ ծերոց թէ դէմքը և թէ հիւանդութիւնները , կը դեղնին , կը թուլնան , կը թմրին , կը ծուլանան , վատասիրտ , բթամիտ և մինչև իսկ ապուշ կը դառնալ . իրենց մարմինը կը կորանայ . սրունքնին ալ չկրնար դանտնք վեր բռնել , ամէն բանէ զզուանք կ'իմանան , ամէն բանի անկարող կ'ըլլան , շատերը կ'ընդարմանան : » Ուրիշ տեղմը սիրային հեշտութիւնները կը դասէ՝ քնդարմացում (A) բերող վեց պատճառներուն կարգը :

Կալիէն տեսած է որ մի և նոյն պատճառով ըղեղի և ջղի հիւանդութիւններ եկած են . կը պատմէ թէ մարդ մը որ տակաւին ամբողջապէս բուժած չէր սաստիկ հիւանդութենէ՝ մը՝ մեռաւ՝ երբ իրիկուն մը իւր ամուսնական պարտքը վճարեց կնոջ :

Բնախօս Պլինիոս կը պատմէ թէ՝ Աուանե-

լիտա Գազլիտա, նախկին պրեատորը՝ և Տիտոս Եթե-
րիտա Հռովմէական ասպետը, մեռան ճիշդ ամուս-
նական գործողութիւն ըրած ատեննին :

« Ստամոքսը կը խանգարի, կ'ըսէ Այետիտա,
լոյրը մարմինը կը տկարանայ, մարդ կը դեզնի, կը
նիհարնայ, կը ցամքի, աչքերը խորունկը կ'իջնեն : »

Այս ամէնայարգի նախնեաց վկայութիւններն
վաւերացած են բաղմամբիւ նորերու վկայութիւն-
ներով : Մանկատրիտոս, որ ամենամեծ խնամօք քննած
է բոլոր այն պատճառներն որ կը ներգործեն մեր
մարմնոյն վրայ, դիտեր է որ սերմնային պատճառը
կը տկարացնէ ստամոքսը, մարտողութիւնը կը խան-
գարէ, կ'արգելու այն անզգալի արտաշնչութիւնը՝
որուն պակասութիւնը շատ ծանր հետեւանքներ
կ'ունենայ . լեարդի (Հարմ Գլխի) և երիկամանց բորբո-
քում կուտայ, երիկամանց քար (ուեօզլըէ Բալը) կը
պատրաստէ, բնական ջերմութիւնը կը նուազեցնէ,
և տեսութեան տկարութիւն կամ կորուստ առաջ կը
բերէ : »

Լոմմիտո իր գեղեցիկ մեկնութեանց մէջ զորս
զրած է Սէլի գրուածոց վրայ՝ զոր վերը մէջ բերի,
ուժ կ'ուտայ իր հեղինակին վկայութիւններուն իր
խսկ փորձառութեամբը . « Սերմնային յաճախ ար-
տածումները(1) կը թուլցնեն, կը ցամքեցնեն, կը
տկարացնեն, կը զստեն, և անթիւ շարիք առաջ
կը բերեն. որպիսի են կաթուած, մահաքուն(2) է-
լէ- կէլէ (սոյն-հո), լուսնոտութիւն, թմրութիւն, կու-
րութիւն, դողդոջում, ընդարմացում, ձգարում(3)

1. Emission 2. Létthargie 3. Spasme.

և ամէն տեսակ ցաւագին յօդացաւութիւններ :

Բնութեան հետարբիւնէրոս յիշարակարանները կուրութեան դէպքի մը վրայ կը խօսին . կարծէ որ ամբողջապէս մէջ բերեմք այս դիտողութիւնը . «Ձը գիտցուիր , կ'ըսէ յիշեալ գրքին հեղինակը , թէ ինչ կապակցութիւն ունին ամորձիքները բոլոր մարմնոյ , բայց մանաւանդ աչաց հետ : Մալմութ սեւամաղձոտ գիտնական մը տեսաւ՝ որ խելքը թըսուց , և ուրիշ մը որուն ըզեզը այն աստիճան ցամքած էր՝ որ գանկին մէջ մէկ կողմէն միւս կողմ կ'երերար . այս երկուքն ալ իրենց անձը տուական շափաղանցութեանց տուած ըլլալուն համար : Ես խկ աչքովս տեսայ յիսնամեայ մարդ մը որ մանկամարդ կնոջ մը հետ կարդուելէն երեք շաբաթ վերջ՝ յանկարծ կուրցաւ , և չորս ամսէն յետոյ մեռաւ :

Պարոն Հօֆման դիտած է որ շատ աղէտներ առաջ կ'ուզան սերմի վատնումէն : « Երկարատեւ երազափորձերէ յետոյ , կ'ըսէ , ոչ միայն ոյժը կը կորնչի , մարմինը կը նիհարնայ , գէմքը կը գեղնի , այլ նաև յիշողութիւնը կը տկարանայ , բոլոր անդամները շարունակ մտելու պէս կ'ըլլան , տեսութիւնը կը մթագնի , ձայնը կը խռստի . բոլոր մարմինը քիչ քիչ կ'եղծուի , քունը ահաւոր երազներով խռոված չկաղզուրեր մարմինը և այնպէս կուգայ իրեն թէ բոլոր մարմինը գաւազանով ծեծեր են , »

Երիտասարդի մը խորհրդատուութեան մէջ՝ որ ուրիշ հիւանդութիւններէ զատ՝ սերմնաթափու-

Թեամբ գրեթէ աչքք կորուսանելու վրայ էր՝ կ'ըսէ, « Տեսած է շատ մարդիկ որ մինչև իսկ կատարեալ հասակի մէջ, այսինքն այն ատեն՝ երբ մարմինն լւր բոլոր ոյժը լիովին ստացած է՝ ոչ միայն աչաց կարմրութիւն և սաստիկ ցաւ վաստրկեր էին՝ այլ նաև այն ատիճան տկարացեր էր իրեն տեսութիւնն որ ոչ կարգալ և ոչ գրեւ կրնային: Ասկէց դատ « տեսայ, կ'ըսէ, որ երկու հոգի հաւկուր եղան այս պատճառաւ: »

Ընթերցողք հաճութեամբ պիտի լսեն պատմութիւն այն հիւանդութեան՝ որ պատճառ եղաւ այս խորհրդատուութեան (1) « Երիտասարդ մը տըւած էր ինքզինք սերմնաթափութեան տասնը հինգ տարեկան հասակէն՝ և զայն խիստ յաճախ ի գործ դրած ըլլալով մինչև քսան երեք տարեկան, այս տարիքին այն ատիճան սաստիկ զլխու և աչքի ցաւ ունեցաւ, որ շատ անգամ երբ սերմ կարտածէր աչք և գլուխը սաստիկ կարկամութիւն կուներնային: Երբ կարգալ ուզէր՝ գինովի պէս սալշութիւն կ'ունենար. աչքի բիրերը չափազանց մեծցան աչաց մէջ սարսափելի ցաւ կզգար, արևանունք խիստ ծանրացած էին և ամէն զիչեր կը փակէին, աչքերը միշտ արցունքոտ էին, և անոնց անկիւնները որ սաստիկ կը ցաւէին՝ կոշտ կոշտ ճերմակ նիւթ մը ժողոված կար: Թէպէտ ախորժանօք կուտէր՝ բայց և այնպէս վերջին ատիճան նիհարցած էր, և երբ կերակուրն ուտէր լմնար՝ տեսակ մը գինովութեան մէջ կիյնար: » Գ. Պօրհայլ կը նկարագրէ այս ախ-

տերը այն ազգու և ճիշդ ոճով որ իրեն յատուկ է :
 «Սերմի շախաղանց կորուստն առաջ կը բերէ պար-
 տպում (շայէ՛ն է՛քէ՛ն-ն-լ-ու-ք), անճրկում, անշարժու-
 թիւն , կարկամութիւն , նիհարութիւն , արեան ցա-
 մաքութիւն , ըղեղի մաշկին մէջ ցաւ : Աս կը բթա-
 ցունէ զգայարանները՝ մանաւանդ տեսութիւնը , կը ա-
 նակի ոսկրը կը մաշեցնէ (2) , կը ծուլացնէ և ուրիշ
 անթիւ հիւանդութիւններ առաջ կը բերէ՝ որք սեր-
 տիւ կապուած են վերիններուն հետ :

Պ. Սենագ կը նկարագրէր իւր Հեթաղսոսութեանց
 Ա. տպագրութեան մէջ, սերմնաթափութեան վտանգ-
 ները , և կլմացնէր այս գարշութեան զոհերուն ծե-
 րութեան ամենածանր հիւանդութիւնները՝ որ կը
 հրաւիրէին իրենց ծաղիկ հասակին մէջ :

Պ. Լիւտվիկ երբ կը նկարագրէ այն ախտերն որ
 առաջ կուգան խիստ առատ պարսպումներէ՝ շնու-
 նար նաեւ սերմնայինը : «Երկու սեռի երիտա-
 սարգները՝ որք ինքզինքնին շուայտութեան կու-
 տան՝ կեղծանեն իրենց առողջութիւնը վատնելով
 այն զօրութիւնները որք սահմանուած էին հասցը-

1. Débilité.

2. Երիտասարդ մը կը մանազեմ , հարուստ ,
 գեղանի , որ շատ տարիէ ի վեր ողնայարի բու-
 լուքեամբ անկողին ընկած է անբուժելի : Քանի
 մը հազար ոսկիներ ի գուր վատնեցին իւր հայ-
 րիկն ու մայրիկ որպէս զի սիրասուն մանկան
 Բոյժ գտնեն՝ այլ ի գուր :

Մ. Թ.

նել մարմինն իւր ամենարարձր աստիճան կորովին՝ և ի վերջոյ հալ ու մաշի ենթակայ կըլլան : » Պ. Կորթէր մանրամասնօրէն կը նկարագրէ այն տխուր արկածներ որք այս պատճառէն կախումն ունին, բայց երկար ըլլալուն չեմք օրինակեր :

Տօքթոր Ն. Ռօպէնսօն՝ հալ ու մաշի վրայ զբրած գործքին մէջ՝ խիստ պատուական յօդուած մը դրեր է ողնայարի մաշողութեան վրայ : Ըստ յիշեալ գիտունին, այս տեսակ հալ ու մաշը միւսներէն կը տարբերի հետեւեալ նշաններով՝ որք են տկարութիւն, անբուժելի մտուռ վախ՝ երբ բժշկելն ապահով խակըլայ, երկկամանց երկու քովը շարունակ ցաւ, սաստիկ տկարութիւն, բոլոր խաղերու վրայ վաղանցիկ ցաւեր, մտաւոր կարողութեանց և զգայարանաց տկարութիւն, երազափորձ, պարզ հասում (1) :

Հիպոկրատի այն կտորը զոր վերը առաջ բերինք կանակի մաշողութեան վրայ՝ դնելէ յետոյ՝ Պ. վան Սիւէթէն կը յաւելու. « Ես աչքովս տեսայ բոլոր այս արկածներ և ալ ուրիշ շատեր՝ այն ողորմելիներուն վրայ որ վիրենք ամօթալի սերմնահոսութեանց տուած էին : Երեք տարի անօգուտ տեղ ի գործ դրի բժշկութեան բոլոր հնարքներ երիտասարդի մը վրայ՝ որ այս վատ սովորութեամբ իր վրայ բերած էր անորոշ դարմանալի և ընդհանուր ցաւեր՝ երբեմն տաքութեան, երբեմն ջրոյ զգացողութեամբ խառն՝ որ կիմանար բոլոր մարմնոյն մանա-

ւանդ մէջքին վրայ : Ժամանակէ մը վերջ այս ցաւերը քիչ մը մեղմացած ըլլալով՝ այն աստիճան պաղութիւն կզգար ազգրերուն և սրունքներուն վրայ՝ թէպէտ վրայէն այս տեղերը իրենց բնական ջերմութիւնը պահած կը թուէին՝ որ շարունակ կրակի քով կը տաքնար՝ մինչեւ իսկ ամրան սաստիկ ջերտ օրերուն : Այս բոլոր միջոցին բան մը աւելի զարմանքս գրաւեց . հիւանդին ամորձիքներ պարկին մէջ շարունակ կը պտըտէին և մէջքին վրայ ալ նոյնօրինակ շարժում մը կզգար՝ որմէ սաստիկ կը նեղուէր : »

Պ. Գլէօքօվ իւր մէկ պատուական գործին մէջ զոր գրած է՝ մարմինէն կախում ունեցող մտային հիւանդութեանց վրայ՝ կը հաստատէ իւր գիտողութիւններով զանոնք զորս վերը շարեցինք : « Սերման շափազանց վատնումը մարմնոյ հաստատուն մասերուն բոլոր զսպանակները (շէշէշէկ) կը տկարացունէ , աստի կը ծնին տկարութիւն , ծուլութիւն , անշարժութիւն , թոքախտ , ողնայարի մաշում , թըմբութիւն և զգայարանաց վատթարումն , թանձրամլտութիւն , խելագարութիւն (1), մարելիք , ցընցումներ : »

1. Ասոր մէկ ցաւայի օրինակ տեսնուեցաւ Յ. Մ. ուսեայ վայելչադէմ երիտասարդին վրայ՝ զոր շատեր կը ճանաչէն Խնկիւտարու մէջ՝ եւ որ սահմանուած էր մեծ տեղ մը բռնել ազգային երիտասարդութեան մէջ : Բժշկութեան ճարտարութիւնը քէեւ յաջողեցաւ փրկել տղան , բայց խեղութիւնը վերջապէս պարբերական դարձաւ :
Մ. Թ.

Հօֆման արդէն դիտած էր որ երիտասարդներ որք սերմնաթափութեան վատ ախտին կենթարկուին՝ կը կորուսանեն հետզհետէ իրենց բոլոր հոգեկան կարողութիւնները, մանաւանդ յիշողութիւնը՝ և բուրոյվին անպէտ կը դառնան ուսման :

Պ. Լըվիս կը նկարագրէ բոլոր այս աղէտները : Իւր երկասիրութենէն առաջ պիտի բերեմ միայն այն նկարագիրը որ հոգեկան կարողութեան կը վերաբերի .

« Չափազանց իգասիրութենէ առաջ եկած աղէտներն աւելի կանուխ կը հասնին՝ և մատաղ հասակի մէջ, սերմնաթափութեան դարչելի սովորութեամբ՝ որ ոչ մի գրիչ կարող չէ կատարելագէտ նրկարագրել իւր բոլոր տղեղ գոյներով : Սովորութիւն մը որու կուտան երիտասարդք իրենց անձ առանց գիտնալու ոճիրին բոլոր ահաւորութիւնը և այն ամէն աղէտներ՝ որք անոր ֆիզիզական հետեւութիւններն են : Հոգին կզգածուի մարմնոյ բոլոր ախտերէն՝ մանաւանդ անոնցմէ որք աս պատճառէն կը ծնին :

Սաստիկ մեղմադձութիւն, անտարբերութիւն ուրիշ ամէն հաճոյից համար (չե՞նք կրնար ըսել զըզուանք), անկարողութիւն մասնակցելու որ և իցէ խօսակցութեան՝ երբ կը գտնուին ընկերութեանց մէջ՝ առանց գիտնալու թէ ո՞ւր են, իրենց անձին թշուառութեան զգացումը, և այս թշուառութեան անձամբ անձին պատճառ եղած ըլլալու յուսահատութիւնը, ամուսնական երջանկութենէն հրաժարելու հարկը . ասոնք են այն բազմատանձ գա-

զափարներ որ կտփայեն այն շուտաներ բաժնուիլ
աշխարհէ : շատ բախտաւոր են եթէ իրենք իսկ վերջ
չտան իրենց օրերուն : »

Նորանոր դիտողութիւններ պիտի հաստատեն ի
ստորեւ այս սոսկալի նկարագրին ճշդութիւնը : Ոչ
ինչ նուազ ահաւոր է այն նկարագիրը զոր Պ. Սթորք
գրած է Հիւանդութեանց պարտախնայն և դարձանաբա-
րութեան անուն գեղեցիկ գործքին մէջ : Բայց ըն-
թերցողները նոյն իսկ հեղինակութեան կը յղեմք :

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Բ .

ԻՆՃԻ ԳԱՊՈՐԴՈՒԱԾ ՂԻՍՏՈՂՈՒԹԻԱՆՆԵՐ

Այս Ղիստողութիւններ յառաջ պիտի բերեմ ընդունած թուականիս կարգով : Տեսայ՝ կըսէ ինձ իմ մեծանուն բարեկամս Պ. Զիմմերման , քսան երեք տարեկան մարդ մը որ լուսնոտեցաւ , շարաշար սերմնաթափութեամբ տկարանալով : Ամէն անգամ երբ երազափորձ ըլլար՝ լուսնոտութիւնը կը բռնէր : Մի և նոյն բանը կը պատահէր իրեն սերմնաթափութիւններէ վերջ , որմէ ամենեւին ետ չէր կենար գլխուն եկած բոլոր աղէտներէն և իրեն տրուած խրատներէ վերջ : Երբ փտազարկը անցնէր սաստիկ ցաւ կզգար երիկամանց վրայ և պոչիկին շուրջը (*†-†-†-† †-†-†-† †-†-†-†*) : Սակայն այս գործողութիւնը ժամանակ մը թողելով՝ բժշկեցի իր երազափորձութիւններէն և կը յուսայի լուսնոտութիւնն ալ բուժել որուն սաստիկ զարկերը արդէն անհետացած էին : Իւր ոյժը տեղը եկած էր , փտութիւնը չ քունը շիտկուեր էին՝ և գեղեցիկ գոյն մը եկած էր երեսը՝ զիակի կերպարանք մտնելէ վերջ : Բայց իւր սերմնաթափութիւնները նորէն սկսելով որոնցմէ յետոյ միշտ փտազարկ կունենար՝ սկսաւ վերջապէս փողոցներու մէջ ալ իյնալ . և առտու մը մեռած գտնուեցաւ իւր սենեկին մէջ անկողնէն դուրս ինկած և արեան գետի մէջ : Թող ընթեր-

ցողք ներեն ինձ հարց մը որ միտքս եկա՝ երբ կարդայի այս դիտողութիւնը՝ այսինքն թէ, անոնք որ ինքզինքնին կազանեն ատրճանակի հարուածով, որ կամովին ջրամոյն կըլլան կամ դիրենք կը խեղդեն, աւելի՞ յանցապարտ են իրենցմահուան համար, աւելի՞ անձնասպան են քան այս մարդը : Առանց մանրամասնութեան մաննելու, կը յարէ՝ թէ ուրիշ մ'ալ կը ճանչէ որ նոյն վիճակի մէջ է, յետոյ իմացայ որ ան ալ մի և նոյն կերպով լմնցեր էր : Ար ճանչէի (գարձեալ Զիմմէրմանն է խօսողը) խիստ հանճարեղ մարդ մը որ գրեթէ տիեզերական հրմտութիւն ունէր՝ որ կորուսած էր իւր մտաց բոլոր կորովը սերմնաթափութեամբ՝ և որուն մարմինը ճիշդ այն վիճակի մէջ էր յորում կը գտնուէր Պ. Պըրհաւի դիմող հիւանդը զոր պիտի յիշեմ ուրիշ տեղ :

Հետեւեալ երկու իրողութիւնները կ'առնում Պ. Ռասթ կրտսերէն՝ հռչակաւ որ բժշկի կիոնի, որու հետ բախտ ունեցայ քանի մ'ամիս ժամանակ անցընելի Մօնրէլիէ : Մօնրէլիէյի երիտասարդ մը, բժշկական ուսանող, այս կարգի անառակութեանց շտիպողանցութենէն մեռաւ : Իւր ոճրին գաղափարը այն աստիճան ներգործած էր մտաց վրայ՝ որ տեսակ մը յուսահատութեամբ մեռաւ՝ կարծելով թէ դժոխքին անդունդը իր քովը բացուած է զինքը կ'ընելու համար : Այս քաղաքէն տղայ մը, վեց եօթ տարեկան, կարծեմ ազախինէ մը սովբելով՝ այն աստիճան յանախ գիջացաւ որ յամբ տենդ մ'իր վրայ հասաւ և քիչ տանէն տաւ տարաւ զինք : Այն աստիճան կատաղութեամբ յարած էր այս գործողու-

Թեան՝ որ չկրցին զինք անկէց հեռացնել մինչեւ իւր մահուան օրը : Երբ կը յիշեցնէին իրեն որ իւր մահը կը փութացնէր՝ ինքզինք կը մխիթարէր ըսելով թէ աւելի կանուխ պիտի երթար տեսնէր իւր հայրը որ քանի մ'ամիս առաջ առաջ մեռեր էր :

Պ. Միէկ Պալի հռչակաւոր բժիշկին , ծանօթ գիտնական աշխարհին պատուական հաւերով՝ որ իւր հայրենեաց երախտագիտութեան արժանացաւ ծաղկի պատուաստ մտցնելով հոն՝ զոր մեծ աջողութեամբ և հարտարութեամբ կը գործադրէ՝ ինձ կը հաղորդէ ուսուցիչ Սթէհէնէն՝ գրականութեան սիրուն բարեկամէս , գրուած նամակ մը որուն մէջ բազմաթիւ հետաքննական և պիտանի զիտողութիւններ գտայ :

Ատոնցմէ մէկ քանին կը պահեմ գործոյս վերջը , որ աւելի յարմար տեղն է իրենց . բայց երկուքին բուն տեղը հոս է : Պ . . . ին որդին տասնըչորս տասնըհինգ տարեկան մեռաւ ցնցումներով՝ եւ տեսակ մը լուսնոտութեամբ՝ որուն պատճառը մի միայն սերմնահոսութիւնն էր . նայուեցաւ մեր քաղաքին ամենէն վարպետ բժիշկներու ձեռօք : Դարձեալ կը հանչեմ մատալ օրիորդ մը տասներկու տասներեք տարեկան , որ այս անկարգ գործողութեամբ մաշողական ախտի հանդիպեցաւ , փորը ուսեցաւ տարածեցաւ , սպիտակ սկսաւ հոսիլ և մէզը չէր կրնար բռնել :

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Գ .

Հեղինակին դիտողութիւնները

Իմ առաջին դիտողութեանս ներկայած պատկերը ահարկու է , ես իսկ անկէ սարսափեցայ երբ առաջին անգամ անոր առարկայ եղող թշուառը տեսայ , և զգացի յայնժամ ամէն ատենէ աւելի՝ թէ հարկ էր ցուցնել երիտասարդաց ամէն սոսկումն այն անդունդին՝ որուն մէջ կամօվին կ'իյնին .

Լ . Տ . . . Ժամագործը խելօք կեցած և կատարելապէս առողջ կեանք վարած էր մինչև տասնը եօթ տարեկան հասակը : Այս տարիքին , սերմնաթափութեան սկսաւ՝ զոր կը կրկնէր ամէն օր՝ յաճախ օր երեք անգամ , սերմնացայտումէն վերջ և մէկ տեղ՝ թեթեւ անզգայութիւն մը կուգար վրան եւ գլխու բռնող մկուռնքերուն մէջ ցնցում մը՝ որ զբզլուխը ուժով դէպ ետեւ կը քաշէր , մինչդեռ վիզը արտաքոյ կարգի կուռէր , Տարի մը շանցած՝ ըսկրսաւ մեծ տկարութիւն զգալ ամէն գործողութիւն ըրած ժամանակ :

Այս ազդարարութիւնը բաւական չեղաւ զինք դուրս հանելու տիղմէն . իւր հոգին՝ բոլորովին զբաւուած այս ազտեղութիւններով՝ ուրիշ բանի ընդունակ չէր և իւր ոճրին կրկնութիւններն աւելի

յաճախեցան ամէն օր՝ այն աստիճան որ ալ մահուան վտանգը տեսաւ : Իմաստուն , այլ անագան , զի ախար այն աստիճան առաջ գացեր էր՝ որ անբուժելի էր և ծննդական գործարաններն այն աստիճան դիւրագրգիւ եղած էին և տկարացած՝ որ հարկ չկար ողորմելիին կողմէն նոր գործողութեան՝ որպէս զի սերմը հոսէր : Ամենափոքրիկ դրգիւ մը յառաջ կը բերեր անմիջապէս անկատար ցցում և այս հեղուկին պարպում՝ որով ամէն օր իւր տկարութիւնը կ'աւելնար :

Այն ձգտումը , որ կ'ըզար երբեմն գործողութեան կատարած ժամանակ՝ և որ կը դադրէր անոր հետ՝ ալ սովորական ըլլալ սկսեր էր և վրան կ'ուզար շատ անգամ առանց յայտնի պատճառի՝ ու այնպէս սատիկ որ՝ ախտազարկին ամբողջ միջոցին որ երբեմն աասնը հինգ ժամ և ոչ երբէք ութ ժամէն պակաս կը տեւէր՝ կ'ըզար վզի ստորին մասերուն վրայ այնպիսի ահարկու ցաւ մը որ չէ թէ ճշել այլ ունալ կ'ստիպէր խեղճը՝ ու այս ամբողջ ժամանակին անկարելի էր իրեն հեզուկ կամ կարծր բան մը տանիլ բերնէն վար : Չայնը խռտտեր էր , բայց չիկրցի դիտել թէ աւելի^օ էր ախտազարկին աւտեն . բոլոր ուժը կորստ : Ստիպուելով թողուլ իւր արհեստը , ուրիշ ամէն բանի անկարող , աղքատութեամբ ընկճեալ՝ դրեթէ անօգնական՝ քաշքշուեցաւ քանի մ'ամիս . աւելի ողորմելի էր անոր համար որ յիշողութեան կայծ մը որ իրեն մնացած էր՝ և որ շուտով մարեցաւ՝ միայն կը յիշեցնէր անոր անդադար իւր թշուառութեան պատճառները և կը սաստկացնէր

զայն խղճի սոսկալի խայթերով : Իւր վիճակն իմա-
 նալով քովը գացի : Անհռանի էակէ աւելի տեսայ
 դիակ մը յարդի վրայ տարածուած , վտիտ , դեղնած-
 աղտոտ , սոսկալի կերպով դարչահոտ և երերալու-
 բոլորովին անկարող . շատ անգամ քիթէն դեղին և
 մածուցիկ (ե-¹/₂ շէշ) արիւն մը կը հոսէր , անդադար
 լորձունք կը վազէր բերնէն , փրփր հարութեամբ բըռ-
 նուելով չէր իմանար որ տակէն կ'երթար , սերմի
 հոսում շարունակ էր , աչերը բժայից (շ-¹/₂ + շէշ) էին,
 պղտորած , մարած , եւ ալ կարող չէին շարժելու .
 բազկերակը չափազանց կը նետէր , արագ և յա-
 ճախ . շնչառութիւնը սաստիկ նեղուած էր , նիհա-
 րութիւնը չափազանց , բաց իոտներէն՝ որք կ'սկսէին
 պալարով ուռիլ : Մտաց անկարգութիւնն ալ ասկէ
 նուազ չէր . գաղափարներէ , յիշողութենէ զրկուած ,
 անկարող երկու բառ քով քովի բերելու , խորհրդա-
 ծութիւնը փճացած , իւր վիճակին վրայ անզգայ՝
 միայն ցաւոց զգացման ընդունակ՝ որ ամէն տեսակ
 ախտազարկով կը կրկնուէր էն քիչը երեք օրն ան-
 գամ մը : Էակ կարի ստորին անասունէ , տեսարան՝
 որուն ամբողջ արհաւիրք մարդ չէր կրնար պէտք
 եղածին պէս զգալ . դժուարին էր՝ արդարեւ , ճանչել
 որ սա երբեմն մարդկային տեսակին վերաբերած էր :
 Բաւական դիւրաւ աջողեցայ՝ զօրացուցիչ դեղերով
 այս սոսկալի ձգտողական տագնապները փարատե-
 լու , որ շարաշար կակիծներով միայն անօր զգացո-
 ղութիւնը կ'արթնցնէին : Գոհ ըլլալով զայն այս
 կողմէն քիչ մը սփոփելովս՝ դեղերս գազրեցուցի ,

որք չէին կրնար անոր վիճակը բարւոքել . մեռաւ նա քանի մը շարաթէն 1757 յունիս ամսուն , բուր մարմնոյն վրայ ջրալից պալարներ հանելով :

Ամէն անոնք որք կը վարժուին այս անարգ և մեղապարտ գործողութեան այսօրինակ՝ անողորմ կերպով շեն պատժուիր , ստուգիւ , բայց չկայ անոնցմէ ոչ ոք՝ որ իր վրայ ախտ մը շունենայ ասկէ մնացած : Գործողութեան աւելի կամ նուազ յաճախութիւնը , խառնուածոց տարբերութիւնը , ուրիշ բազմաթիւ օտար պատճառներ մեծ տարբերութիւններ առաջ կը բերեն : Ամենէն յաճախ տեսած ախտերս են . 1. Ստամոքսի ամբողջական խանգարում , որ կը յայտնուի ոմանց վրայ՝ ախորժակի կորուստով կամ անկանոն ախորժակով , այլոց վրայ՝ ստամոքսի սաստիկ ցաւով՝ մանաւանդ մարսողութեան ատեն , և սովորական փոխումով , որք ըմբոստ կը մնան ամէն գեղի գէմ քանի որ յարատւեն այս գէշ սովորութեանց մէջ . 2. Նշառութեան գործարաններուն տկարութիւն , որմէ շատ անգամ շոր հաղեր կը պատահին , գրեթէ միշտ կերկերումն (պտղաղ խոտալուծող) տկարութիւն ձայնի , շնչապառութիւն ամենալոքր շարժումէ վերջ . 3. Բոլոր ջղային դրութեան թուլութիւն :

Հարկ չկայ կենդանական կազմութեան օրէնքները զխանալուն՝ որպէս զի հասկընայ ոք թէ այս երեք պատճառները կրնան ծխութեան ամէն հիւանդութիւններն առաջ բերել և փորձառութիւնը կը ցուցնէ որ ամէն օր կ'արտադրեն արդէն :

Սերմնաթափութեան առաջին վնասները բաց ի

նախընթացներէ՝ են նաև սաստիկ ուժաթափութիւն, քիչ կամ չատ տժգունութիւն, երբեմն թեթև բայց յարատեւ դալուկ, (սորըբէն) յաճախ մանր ուռեցքներ՝ որք կանցնին ուրիշներուն տեղի տալու համար՝ որք բոլոր դէմքին վրայ կ'երեւին, բայց մանաւանդ ճակտին, քունքերուն վրայ և քիթին մօտ. սաստիկ նիհարութիւն, տարւոյն եղանակաց փոփոխութեանատեն սաստիկ զգացողութիւն՝ մանաւանդ ցրտոյ մասին, աչացմէջ նուաղում, տեսութեան տկարութիւն, չափազանց նուաղութիւն ամէն մտաւոր կարողութեանց՝ մանաւանդ յիշողութեան: «Լաւ կը հասկնամ, կը գրէր ինձ հիւանդ մը, որ այս վատթար գործողութիւնը բոլոր կարողութիւններս նուազեցուցեր է՝ մանաւանդ յիշողութիւնս:» Թող ներուի ինձ՝ դետեղել հոս քանի մը նամակներու հատակօտորները՝ որք կը բաւեն կատարեալ պատկեր մը կազմել սերմնաթափութեան արտադրած ֆիզիզական անկարգութեանց:

«Դժբաղդութիւն ունեցայ, ինչպէս ուրիշ շատ երիտասարդներ, (հասուն տարիքին ինձ կը գրէ), ինքզինքս մարմին և հոգին ապականող այս սովորութեան տալու. տարիքը դատողութեան օգնութեամբ՝ ժամանակէ մ'ի վեր ուղղած է իմ այս վատ յօժարութիւնս՝ բայց վիասը հասած է: Ջղային ցաւերուս, արտաքոյ կարգի զգայունութեանս և անոր պատճառած արկածներուն կը միանան տկարութիւն մը, անճարութիւն մը, ձանձրոյթ մը, անձկութիւն մը՝ որ կարծես թէ իրարու հետ մըցելով զիս կը պաշարեն. կը հասնիմ սերմային կորուստով շարունակ, դէմքս

դիակնային է դարձեր, այնչափ տոգոյն և կապարանման է: Մարմնոյս տկարութենէն բոլոր շարժումներս դժուարացած են: ծնկուրներուս տկարութիւնն այն աստիճան է՝ որ շատ անգամ հաղիկընամ ինքզինքս ոտքի վրայ բռնել և չեմ վստահիր սենեկէս դուրս ելնելու: Մարսողութիւնս ան աստիճան տկար է՝ որ կերածս երեք շորս ժամ վերջ ամբողջապէս դուրս կ'ուզայ այն վիճակի մէջ՝ որ կարծես թէ ստամոքսիս մէջ նոր մտած է: Կուրծքըս մաղասով (պալլաճ) կը լեցուի՝ որ ներս եղած ատեն անձկութիւն կը պատճառէ ինձ, իսկ դուրս ելնելով սաստիկ տկարութիւն կը բերէ վրաս: Ահաւասիկ համառօտ պատմութիւն իմ աղէտիցս որ աւելի կը սաստկանան սա համողմամբ թէ յաջորդ օրս նախորդէս միշտ վատթար պիտի ըլլայ: Մէկ խօսքով՝ չեմ կարծեր թէ մարդկային էակ մը ինչ աւելի մշտնաջարչար եղած ըլլայ: Առանց նախախնամական յատուկ շնորհաց՝ պիտի չկրնամ տանիլ այսչափ ծանր բեռ մը: »

Սոսկալով կարդացի, ուրիշ հիւանդի մը նամակին մէջ հետեւեալ սարսափելի խօսքերը: «Եթէ կրօնքը ձեռքս չբռնէր՝ վաղուց իսկ վերջ տուած էի կեանքի մը որ իմ ձեռքովս թշուառանալուն համար անտանելի է ինձ: » Ստուգիւ չկայ աշխարհի վրայ վիճակ մը որ սրտի անձկութենէն աւելի վատթար ըլլայ. ցաւը ասոր քով բան մը չէ. և երբ ասոր հետ միանան խել մ'ուրիշ օխտեր ալ՝ զարմանալի չէ որ հիւանդ մը մահուան բաղձայ իրբեւ միակ միտքարութիւն եւ նկատէ կեանք

իրական թշուառութիւն՝ եթէ կեանք անուն կր-
նանք տալ այս հալ ու մաշ փիճակին :

Հետեւեալ նկարագիրն աւելի կարճ և նուազ
ահարկու է : « Գծրաղղութիւն ունեցայ՝ խիստ մատաղ
հասակէս, կարծեմ ութ, տաս տարեկան եղած ատենս
սովորելու այս մահառիթ մոլութեան , որ կանուխէն
եղծեց բարեխառնութիւնս . մէկ քանի տարիներէ
ի վեր մանաւանդ խելքէ մտքէ շանցած աստիճան ըն-
կած եմ, ջիղերս շափազանց տկարացած են, ձեռուը-
ներս ոյժ չունին , կը դողդղան և միշտ կը քրտնին ,
ստամոքոս սաստիկ կը ցաւի , բազուկներս , սրունք-
ներս , երբեմն երիկամունքս և կուրծքս կը ցաւին ,
յաճախ կը հազամ . աչերս յաւէտ տկար և նուազած
են , ախորժակս յետին աստիճան բաց է՝ սակայն
չատ կը նիհարնամ և ամէն օր դէմքս առաւել կը
հնաթարանայ : » Դարմանատարութեան հատուա-
ծին մէջ պիտի տեսնուի դեղերու ինչ աստիճան ա-
ջողութիւն ունենալն այս մասին : « Բնութիւնը ,
կը գրէր երրորդ մը , բացաւ աչքս այն նուազման
պատճառին վրայ՝ յորում կը գտնուէի և այն ան-
դունդին վրայ ուր պիտի գահավիժէի , երբեմն ա-
բանդամիս վրայ՝ պալարներ հանելով՝ և մեղանշած
ժամանակ զգացած տկարութեամբս՝ որոնք ալ տա-
րակոյս չէին թողուր անոնց պատճառին վրայ . »

Արնայի հոս դնել խել մը պատմութիւններ հի-
ւանդութեանց՝ որոց համար կանչուեցայ այս գրքիս
երկրորդ տպագրութենէն ի վեր , բայց սպարդիւն
կրկնութիւններ պիտի ըլլային : Բաւական կը հա-
մարիմ երկու կամ երեք նորագոյն դիպուածներ :

Դեռ քանի մ'որ առաջ ինձ կը գրէր մարդ մը որ
 առոյգ հասակի մէջ է . « Տղայ տիքէս սակալի սո-
 վորութեան մը գերի եղայ՝ որ առողջութիւնս եղ-
 ծեց . զլուխս կը տագնապի և կը դառնայ՝ այնպէս
 որ կաթուածահար ըլլալէս վախնալով՝ արիւն առին
 ինձ . բայց շուտով հասկըցան որ գէշ ըրին : Աուրծ-
 քըս կը սեղմուի՝ հետեւաբար շնչառութիւնս կը
 նեղուի . յաճախ ստամոքսացաւ կունենամ և մարմ-
 նոյս ամէն կողմ կը կսկծի . գիշեր քունս խռոված
 է և տագնապալից , ու օգուտ մը չընեմ ինձ . շա-
 բունակ կը քերուրտիմ , տօգոյն եմ՝ աչերս վատած
 եւ ցաւոտ են , դէմքս դալկացած , բերանս անհամ ,
 և այլն : »

Ձեմ կրնար , կը գրէր երկրորդ մը , երկու հա-
 րիւր քայլ առնուլ՝ առանց նստելու . տկարութիւնս
 վերջին աստիճան , բոլոր մարմնոյս վրայ շարունակ
 ցաւեր կ'զգամ՝ մտնաւանդ ուսերուս վրայ , կուրծ-
 քէս չափազանց կը նեղուիմ . ախորժակս տեղն
 է՝ բայց դժբաղդութիւն մ'է այս , որովհետեւ ստա-
 մոքսս կը ցաւի բան կերածիս պէս՝ զոր յաճախ
 դուրս կուտամ ամբողջապէս . եթէ երկու երեք ե-
 րէս բան կարդամ՝ աչերս արցունքով կը լեցուին
 և կը նեղեն զիս . շատ անգամ ակամայ կը հառա-
 չեմ : » Դարմանատարութեան մանրամասնութիւնը
 և յաջողութիւնը պիտի տեսնուի գրքիս վերջ . ասոնք
 պիտի նշանակեմ՝ որովհետեւ տեսած հիւանդներուս
 ամենէն տկարը և հլուն է այս անձը :

Այս ախտին մէկ արդիւնքն՝ որ հազուադէպ չէ՝
 սեւամաղձութիւնն է . և եթէ սեւամաղձները այս

գործողութեան տան ինքզինքնին՝ հիւանդութիւնն սաստիկ՝ և անբուժելի կ'ըլլայ : Տեսայ որ այս երկու միացեալ պատճառներէն յառաջ եկան տագնապներ , յուզմունք , կատաղի անձկութիւնք , և կրկնուած գիտողութիւններ զիս համոզած են՝ որ սեււամաղձոտներ որոնք երբեմն ցնորի և մենամոլութեան(1) ենթակայ են՝ աւելի արագ կ'իյնին այս ախտերուն մէջ՝ եթէ սերմնաթափութիւն ընեն : Ուղեղը տկարանալով այս կրկին պատճառներով՝ յաջորդաբար կը կորուսանէ իր բոլոր կարողութիւններ , և այս հիւանդներ կ'իյնին վերջապէս ապշութեան մը մէջ որ կ'ընդմիջի երբեմն յիմարական ախտազարկով մը :

Ամէն մարդ գիտէ որ լուսնոտութեան այն ըմբռնումներ որ սերմի հոսման հետ կ'ընթանան՝ աւելի սպառում մանաւանդ ապշութիւն կը պատճառեն՝ քան թէ միւս տեսակները : Մերձաւորութիւնն աւելի կը զայրացնէ լուսնոտներուն ախտը , և այս պատճառին կ'ընծայէ Պ. Վան Սուիթէն այս կարգի հիւանդաց սաստիկ ուժաթափութիւնը՝ եթէ ըմբռնումը յաճախ պատահի :

Պ. Վան Սուիթէն լուսնոտ մը գիտէ՝ որ իւր առագաստի գիշերը բռնուեցաւ ախտէն : Պ. Հօֆման խիստ ցոփակեաց կին մը կը ճանչէր՝ որ ամէն անգամ երբ գործողութիւն կ'ընէր՝ կը լուսնոտէր :

Ի դէպ է հոս նշանակել ինչ որ կրսէ Պ. Պրահաւ Յագ-էս Ղըյնի տիտից գրքին մէջ՝ թէ ցանկական շափազանց գրգռումէն ջիղերը կ'ըղգածուին՝ շատ անգամ մահ պատճառելու շափ: Կին մը կը յիշատակէ՝ որ ամէն մերձաւորութիւն ընելուն՝ երկար թալկացման մէջ կ'իյնէր, և մարդ մը՝ որ առաջին մերձաւորութեան մեռաւ. ձգտման սաստկութիւնը դինք բոլորովին ընդարմացուցեր էր անմիջապէս:

Գարձեալ կը գանձմ' այն պատուական գրքին մէջ՝ որով Պ. Սօլամօ ճոխացուց բժշկութիւնը՝ սա եզանական և գուցէ միակ դիտողութիւնն է, մարդ մը գործողութիւն բրած ժամանակ ձգտում կ'ունենար (և այս տեւեր է տասներկու տարի) որով բոլոր մարմինը փայտ կը կտրէր և ինքզինք կը կորուսանէր: Ասոր նման բաւական բաներ գիտեմ: Պ. Հալլէր նմանօրինակ շատ եղելութիւններ կը յիշատակէ իւր Գիտելի է Քերայ Վէք-նոց Պրահաւի գրքին մէջ, բաց աստի ուրիշ դիտողներու գրուածոց մէջ ալ ամէն տեղ կը գտնուին:

Վերը տեսնուեցաւ որ սերմնաթափութիւնը լուսնոտութիւն կը բերեր, այս բանը չկարծուածէն աւելի կը պատահի. ուրեմն ի՞նչ կայ զարմանալու՝ թէ սերմնաթափութիւնը լուսնոտներու վրայ փատաղարկը կը փութացնէ ինչպէս տեսած եմ շատ անգամ. զարմանալի՞ է թէ այս մտլութիւնը յիշեալ հիւանդութիւնն անբուժելի ընէ:

Մարմնոյն ամբողջապէս փայտ կտրելը՝ զոր կը յիշատակէ Պ. Պրահաւ, խիստ հազուադէպ փատանիլ մ է. և մէկ անգամ միայն տեսայ զայս՝ երբ գրք-

քիս վերջին տպագրութիւնն երեւցաւ , բայց իւր ամենակատարեալ տատիճանով տեսայ : Հիւանդութիւնն սկսած էր վզին և ողնայարին փայտնալով . հետզհետէ՝ դրաւեց բոլոր անդամները . և տեսայ այս ողորմելի երիտասարդը իւր մահուընէն քիչ ժամանակ առաջ՝ որ միայն կռնակին վրայ կրնար պառկել անկողնին մէջ՝ ամենեւին չի կրնալով ոչ ձեռք և ոչ ոտք երեւցունել . անշարժ բոլորովին այն տատիճան որ կերակուրը բերնէն վար կը լեցնէին : Քանի մը շարաթ ապրեցաւ այս տխուր վիճակին մէջ և մեռաւ՝ կամ ճիշդ ըսելով մարեցաւ առանց իմանալու :

Անկէց վերջ ուրիշ օրինակ մը տեսայ՝ այս ամբողջական և մահաբեր փայտ կտրիլուն՝ և որ կ'արժէ յիշատակութեան : 1760 փետր . 10ին կանչեցին զիս զեղը նայելու քառասնամեայ մարդ մի որ ժամանակին սաստիկ ուժով և կորովի եղած էր , բայց շատ իգամոլութիւն և գինեսիրութիւն ըրած՝ և ուժ փորձելու խաղեր գործադրած էր յաճախ : Իւր հիւանդութիւնը շատ ամիսներ առաջ սկսած էր՝ ծունկերուն վրայ տկարութիւն գալով՝ որով կը դողդրղար քալելու ժամանակ իբր թէ շատ խմած ըլլար . երբեմն կ'իյնէր՝ մինչեւ իսկ դաշտի մէջ պտըտած ատեն . դժուարաւ կելնէր սանդուղին տատիճաններէն , և ալ չէր համարձակեր դրեթէ սենեկէն դուրս ելնել : Չեռները սաստիկ կը դողային , հազիւ քանի մը բառ դրել կրնար՝ այն ալ գէշ , բայց ուղղագրութիւնը կանոնաւոր էր՝ թէպէտ լեզուն որ առաջ ալ արագաշարժ չէր՝ սկսած էր յամրանալ : Յիշողութիւնը

տեղն էր, և միայն ասով կ'երեւէր թէ մտաւոր կարողութիւններ տկարացեր էին՝ որ քիչ ուշադիր էր ճարտրակի. դէմքը փոխուած էր, ախորժակը տեղն էր՝ և լաւ կը քնանար՝ բայց քիչ մը դժուարութիւն կը քաշէր անկողնին մէջ դառնալու :

Այնպէս կարծեցի թէ ախտին առաջին պատճառըն էր շափազանց իդամութիւն և գինեօտրութիւն՝ և խորհեցայ որ ուժ փորձելու խաղերը զոր գործադրած էր՝ ջիղերը մասնաւորապէս փտանդեր էին : Եղանակը նպաստաւոր չէր տեղատուութեան՝ սակայն հարկ էր ախտին յառաջդիմութիւնն արգիլելու աշխատիլ : Խորհուրդ տուի որ բոլոր մարմինը ֆանէլայով շփէ՝ և ինչ ինչ դորացուցիչ դեղեր հրամայեցի. մտքս դրած էի անոնց քանակութիւնն աւելցնել և ամառը գալուն պէս անոնց հետ միացնել նաև պագ ջրով լուացումը : Քանի մը շարաթ վերջ ձեռքի դողդոջումները քիչ մը նուազած կ'երեւէին : Ապրիլ ամսուն բժշկական խորհրդակցութիւն մը ըրինք. սա որոշումը տուին թէ հիւանդութիւնն քանի մ'ամիս նոր բռած (սըֆանճը) սենեկի մէջ գիր գրելէն առաջ եկած էր. եղկ (սըլե) ջրով բաղնիք հրամայեցին, իւղերով շփումն, քրանեցուցիչ և ձգտումներ կատեցնող փոշիներ. բնաւ փոփոխութիւն մը չեղաւ : Յունիս ամսոյն երկրորդ խորհրդակցութեամբ որոշուեցաւ որ երթայ Լէօքի ջուրերը մըտնէի Վալէ : Ի դարձին աւելի փայտցում և դողգոջում ունէր : Այն օրէն (1760 սեպտ.) մինչև 1764 յունվարին երեք շորս անգամ հազիւ տեսայ : 1765ին չգիտեմ որ ծանուցումէն սովրելով՝ Փրանզֆորդէն

դեղեր բերել տուաւ՝ որք օգուտ մը չըրին : Վերջին
 տարին՝ օտարական բժշկէ մը դեղեր առաւ՝ որք
 նոյնպէս քիչ յաջողութիւն ունեցան : Հիւանդութիւնն
 առաջին օրէն՝ ծանր բայց ամէնօրեայ յառաջադի-
 մութիւն ըրած էր՝ և իւր մահուընէն շատ ամիսներ
 յառաջ՝ չէր կրնար այլ ևս ոտքի վրայ կանգնիլ :
 Նոյնպէս անկարող էր ինքնիրեն երերցնելու բա-
 ղուկները կամ ձեռքերը : Լեզուին թոթովութիւնը
 աւելցաւ՝ և ձայնն ան աստիճան մարեցաւ՝ որ խօս-
 քերը հազիւ հաղ կը լսուէին . գլխու բռնող ջիղերը
 թուլնալով՝ շարունակ գլուխը կուրծքին վրայ
 կ'իյնէր , մէջքի վրայ միշտ անհանգստութիւն կ'ըզ-
 գար , քունը և ախորժակը հետզհետէ նուազեցան .
 կենաց վերջին ամիսները շատ դժուարաւ կը կ'ընէր և
 իցէ բան մը . Մնունդի տօնէն սկսեալ շնչառութեան
 նեղութիւն եկաւ վրան , անկանոն քննդով մը , ա-
 շաց լոյսը դարմանալի կերպով մարեցաւ : Երբ յուն-
 վար ամսոյն տեսայ զինք՝ ամբողջ օրը և գիշերուան
 մէկ մասը կ'անցընէր թիկնաթուռի մը վրայ , դէպ ի
 ետեւ ծռած , սրունքները երկնցուցած աթուռի մը
 վրայ , ամէն վայրկեան գլուխը կուրծքին վրայ կ'իյ-
 նէր , և մարդ մը ունէր քովը կանգնած՝ որուն պաշ-
 տօնն էր անդադար զայն մէկ կողմէ միւսը չընել ,
 անոր գլուխը վերցընել , կերակրել զայն , ծխախոտ
 տալ , քիթը սրբել և ուշով մտիկ ընել բոլոր ըսած-
 ները : Իւր կենաց վերջին օրերը ստիպուած էր ար-
 սասանելու խօսքերուն գրերը մէկիկ մէկիկ՝ և քա-
 նի արտասանէր՝ գրի կ'առնէին՝ որ խօսքը հասկըց-
 ուէր : Տեսնելով որ ես չէի յուսադրէր զինք՝ և ուրիշ

դեղ չէի տար անոր այլ միայն քանի մը ամօքա-
բարեկեր սրտի գոցուելուն և տենդին համար՝ ապ-
րելու փափաքէն մղուած՝ գաղտնարար հազորդեց
իւր մէկ բարեկամին՝ որ գայ ինծի ըսէ ապա՝ այն
պատճառը՝ որ շարժառիթ կը կարծէր իւր բոլոր ա-
ղէտից՝ խոստովանելով՝ որ սերմնաթափութիւնն էր
այն, թէ՛ սկսած էր այս գարշութիւնն շատ տարիներ
առաջ, թէ՛ կրցածին շտի երկար ժամանակ շարու-
նակած էր, և թէ՛ զգացեր էր՝ որ ամէն անգամ
ընելուն՝ ախտերը կ'աւելնային : Քանի մ'որ յետոյ
հաստատեց ինձ այս խոստովանութիւնը : Տարփա-
կան հաճոյից չափազանցութիւնը միայն թալկացու-
ցիչ հիւանդութիւններ չ'արտադրեր, երբեմն ծանր
հիւանդութիւններու կը տանի՝ և միշտ կը գալչի այն
հիւանդութիւններուն որ ուրիշ պատճառէ առաջ՝ ե-
կած են. շատ դիւրաւ առաջ կը բերէ ժանտարա-
բոյութիւն՝ (չայէ՛ ֆէն- Բադէյ-է) որ ըստ իս ուրիշ
բան չէ՝ այլ միայն բնաւորութեան մէջ գորութեան
պակասութիւն :

Ամէն ինչ որ կըսէ Պ. Հօֆման այս նիւթիս վը-
րայ՝ արժանի են հոս դրուելու : Յետ խօսելու այն
վտանդներուն վրայ՝ որ տարփական հաճոյքէն կը
պատահին վիրաւորելոց՝ մանրամասնաբար կը նը-
կարագրէ այն փորձանքները որ տենդէ բնուող
մարդոց գլխուն կուգան հեշտութեան գործողութե-
նէն՝ և նախ կը դնէ Ծապրիս ալ Հիլտէնի մէկ դիտո-
ղութիւնը՝ այսինքն է թէ՛ կողացաւութեամբ (ս-Բլէ-
ճօն) ախտացած մարդ մը՝ որ եօթներորդ օրը աղէկ-
ցած էր առատ քրտինքով մը, տասներորդ օրը կը-

նոջ մը մօտենալով՝ սաստիկ տենդ մը և դողդոջիւն մ' եկաւ վրան՝ և մեռաւ տասներեքերորդ օրը :

Յետոյ առաջ կը բերէ պատմութիւն մը յիսնամեայ , յօղացաւոր և իգամուռ ռզինեսէր մարդու մը՝ որ թեթեւ կողացաւէ մը ազատելէ քանի մը օր վերջ մերձաւորութիւն ըրած շըրած դողդոջիւն մ' եկաւ բոլոր մարմնոյն , դիմաց վրայ սարսափելի կարմրութիւն մը , տենդ սկսաւ , և նախկին հիւանդութեան՝ որմէ ազէկցած էր՝ բոլոր ախտանիշերն նորէն երեւցան , բայց առաջինէն առաւել սոսկալի կերպով և մեծ վտանգի մէջ ինկաւ մարդը :

Դարձեալ կը խօսի մարդու մը վրայ՝ որ ամէն անգամ տափական շափազանցութիւններ ընելու ժամանակ՝ տենդ կ'ուզար վրան՝ որ շատ օրեր կը տեւէր : Ար վերջացրնէ Պարթօլէնի մէկ դիտողութեամբ՝ որ տեսաւ թէ նոր ամուսնացեալ մը իւր առաջատան հետեւեալ օրը՝ մերձաւորութեան շափազանցութենէն ծանր տենդէ բռնուեցաւ , վրան սաստիկ տկարութիւն եկաւ , մարելիք , ստամոքսի տակնուզարութիւն , շափազանց ծարաւ , ցնորք , քնհատութիւն և մեծ անձկութիւն . առողջացաւ հանգստութեամբ և քանի մը դօրացուցիչ դեղերով : Տիւր դիտողութիւններով համոզուած եմ՝ որ սերմնաթափերու վրայ՝ ծանր հիւանդութիւններ շատ վտանգաւոր կը դառնան . այս հիւանդութեանց ընթացքը սովորաբար անկանոն կ'ըլլայ , ախտանիշերը արտառոց , անոնց շրջանը անկարգ :

Բժիշկն անոնց խառնուածէն օգնութիւն չկրնար յուսալ , ամէն բան արհեստէն սպասելու դարտա-

ւորած է . և որովհետեւ խառնուածը չկրնար յա-
 ուաջ բերել կատարեալ յեղաշրջում մը՝ երբ շատ
 դժուարութեամբ հիւանդութիւնը յաղթուի՝ հիւան-
 դը տեսակ մը նուազումի մէջ կը մնայ քան թէ
 կ'ապաքինի՝ որովհարկ կ'ըլլայ անդադար խնամ
 տանիլ՝ որպէս զի պարբերական հիւանդութեան մը
 չհանդիպի . և կը տեսնեմ որ Ծօնաէգան արդէն ծա-
 նուցած էր այս վտանգը . « Շատ երիտասարդներ ,
 կ'ըսէ , մինչեւ իսկ ամենէն կորովիներ , կանանց
 հետ շափազանց խառնակելով՝ նոյն իսկ մէկ գիշեր-
 ուան մէջ կը զարնուին՝ կամ սաստիկ տենդէ՝ որ
 զիրենք կ'սպաննէ՝ կամ ուրիշ հիւանդութեանց մէջ
 կ'իյնին , որոնցմէ դժուարաւ կը բուժին , քանզի
 երբ մարմինը շափազանց ցոփութեամբ տկարանայ՝
 եթէ նոյն միջոցին ծանր հիւանդութիւն մը վրայ
 հասնի՝ ճար չըլլար : »

Պատանի մը որ հազիւ տասնըվեց տարեկան էր՝
 այն սաստիճան կատաղութեամբ տուած էր ինքզինք
 սերմնաթափութեան՝ մինչ վերջապէս սերմի տեղ
 սկսած էր արիւն դալ , քիչ ատենէն անտանելի ցա-
 ւեր զգալ հոսումէն ետք՝ և բոլոր ծննդական ան-
 դամոց բորբոքում : Դիպուածով զեղ դռնելով զիս՝
 ինձ նայել տուին : Չափազանց կակղացուցիչ տածեր
 (լաֆ) հրամայեցի , որք յուսացած արդիւնքս տուին .
 բայց յետոյ խնացայ որ մեռեր է ծաղիկ հանելէ քիչ
 ժամանակ վերջ . և չկասկածեցայ՝ որ այն վատ սո-
 վորութեամբ իր մարմինը տկարացնելով՝ մեծապէս
 նպաստած էր այս հիւանդութեան մահաբեր ըլլա-
 լուն : Ի՛նչ ազդարարութիւն երիտասարդաց :

Ո՛վ որ յանախ առիթ կ'ունենայ դարմանելու տարփական հիւանդութիւններ՝ գիտէ որ ցոփութեամբ մաշած անձերու վրայ այս ախտեր շատ անգամ մահարեր կը դառնան : Ամենասոսկալի տեսարաններ տեսած իմ այս տեսակէն : Պ. Մօսկանեի կ'ըսէ թէ տափական յանախ մտածութիւններ բաւական կ'ըլլան առաջ բերելու ամորձիքի երակաց ուռեցք և ջրգողութիւն՝ որ շատ անգամ ծանր հիւանդութիւններ կը դառնան :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Դ .

—

Սերմնաբախտքեան հետեւանքը կանանց վրայ .

Նախընթաց դիտողութիւնները գրեթէ բոլորն ալ էրիկ մարդոց կը վերաբերին : Այս նիւթին վրայ անկատար կերպով ճառած կ'ըլլայի՝ եթէ Հազդարարէի էգ սեռին՝ թէ շարագործութեան նոյն աստղարկչին մէջ ընթանալով՝ նոյն վտանգաց ենթակայ կ'ըլլայ, թէ՛ շատ անգամ էջ սեռն ալ իւր վրայ հրաւիրած է վերը նկարագրած աղէտներս, և թէ այս անատակութեան անձնատուր կանայք աղիողորմ մահուամբ կը մեռնին ամէնօր : Բայ յայն ախտանիշներն զորս նկարագրելի՝ կանայք մասնաւորապէս ենթակայ կ'ըլլան արգանդի ամէն տեսակ ախտերուն, անբուժելի դեղնութեանց, ստամոքսի և կռնակի սոսկալի ցաւերու, քիթի անտանելի ցաւոց, սպիտակ հոսման որուն կծուութիւնը մշտատեւ աղբիւր է սաստիկ ցաւերու, արգանդի վիրաց, բոլոր այն հիւանդութեանց՝ որ այս երկու ախտէն կը ծագին . նոյնպէս ենթակայ կ'ըլլան ծլիկի երկննալուն և որքինի (Քեֆէյէ), հարանամուլութեան (1) (շնթի քուլէլէ)՝ որ անոնց ամօթխածութիւնն և խելքը միան գամայն առնը-

---

1. Fureurs uterines.

լով կը հաւատարէ զանոնք ամենէն շուտ անասնոց, մինչև որ յուսահատական մահ մը խլէ զանոնք վշտաց և վատանուն կենաց ձեռքէն :

Դէմք՝ հոգւոյ և մարմնոյ պատկերին այս ճշգրիտ հայելին՝ ամենէն առաջ կ'իմացնէ մեզ կազմական խանգարմունք : Գիրութիւնը և երեսի գոյնը՝ որոց միարանութիւնը կը ներկայէ երիտասարդական այն կերպարանը՝ որ միայն կարող է գեղեցկութեան տեղ բռնել՝ առանց որոյ գեղեցկութիւնը միայն ցուրտ հիացման տպաւորութիւն կ'ազդէ, գիրութիւնը, կ'ըսեմ, և գիմաց գոյնը կ'անհետին ամենէն առաջ . նիհարութիւն, կապարի գոյն, մորթի խտութիւն անմիջապէս կը յաջորդեն անոնց . աչերը կը կորուսանեն իրենց փայլը, կը խաւարին և իրեց նուազամբ կը պատկերացնեն բոլոր մեքենային նուազումը . շուրթերը կը կորուսանեն իրենց բուստի (ճէրճան) գոյնը, աղբաները իրենց ձերմկութիւնը, և վերջապէս խիտ շատ անդամ տեսքը մեծապէս կը զնտաի հասակին ամբողջական տննութեամբը : Ոսկորներու կորացում կամ խանգարումն միայն մինչև երեք տարու տղոց սեփական հիւանդութիւն չէ՝ ինչպէս կը զրէ Մեծն Պրոհա : Կը անսնուին սովորաբար երկու սեռէ երիտասարդներ՝ բայց մանաւանդ կիներ՝ որ մինչև իրենց 8, 10, 12, 14, մինչև իսկ 16 տարեկան հասակը բարեձև ըլլալով՝ կ'իյնին քիչ քիչ մարմնոյ վատթարութեան ախտին մէջ, ողնայարին ծռելովը, և շատ անդամ խիտ գէշ վիճակի կը հասնին :

Պ. Հօֆման արդէն ըսած է որ երիտասարդք՝ որք իրենց աճումը չկատարած՝ անձնատուր կ'ըլլան հետաւորութեանց՝ փոխանակ աճելու՝ կը նուազին, եւ դժուար չէ հասկնալ թէ՛ պատճառ մը որ կրնայ արգիլել աճումն՝ աւելի ևս կարող է անոր կարգը խանգարել և առաջ բերել անոր ընթացքին մէջ այն անհաւասարութիւններ՝ որ կը նպաստեն վերոյիշեալ հիւանդութեանց :

Ախտանիշ մը որ հասարակ է երկու սեռին՝ և զոր այս հատուածին մէջ կը դնեմ, զի կանանց վրայ աւելի կը տեսնուի՝ անտարբերութիւնն է՝ զոր կ'ազդէ այս պղծութիւն առ օրինաւոր հաճոյս ամուսնութեան՝ մինչև իսկ եթէ մարմնական փափաք և զօրութիւն մարած չ'ըլլան . անտարբերութիւն՝ որ ոչմիայն շատերու ամուրիութեան պատճառ կ'ըլլայ՝ այլ նաև անոնց կը հետամտի մինչև ամուսնական անկողնոյն մէջ (1) : Կին մը կը խոստովանի, *Soxթէօն Պէքքըրի* հաւաքածոյից մէջ, թէ այս գործողութիւնը այն աստիճան տիրապետած է իր զգայարանաց՝ որ կ'արհամարհէ օրինաւոր միջոցաւ խոր անդամը խրտ-

---

(1) Աս անտարբերութեան վրայ գրուած մասնաւոր գիրքի մը բարգմանութիւն պիտի ընծայեմ ի յոյս, մօտ ժամանակէն սոսկայի, հետաքրքրաշարժ գիրք մը՝ որ ճիգովիք մայրապետաց վարժարաններուն դաստիարակութիւնը կը նշաւակէ :

դտելու կերպը : Երիտասարդ մը գիտեմ՝ որ ուսանելով այս աղտոտութիւնը իւր դաստիարակէն , Նոյն զգուանքն զգաց ամուսնութեան առաջին օրերը , և այս վիճակին անձկութիւնը՝ միանալով իւր գարշագործութենէն առաջ եկած սպառման վրայ՝ ձգեց զինք խորին մեղամաղձութեան մէջ՝ որ անցաւ ջղային և զօրացուցիչ դեղերու գործածութեամբ :

Տակաւին աւելի հեռուն չգնացած՝ թող ներուխինձ հրաւիրել հայրեր մայրեր խորհիլ այս վերջին տեսակ հիւանդին դժբախտութեանց առիթին վրայ , շատեր կան արդարեւ այս կարգէն : Եթէ հնար է խարուիլ այս աստիճան այնպիսի մարդոց ընտրութեան մէջ՝ որոնց կը յանձնուի մանկանց միտք և սիրտ կրթելու փափուկ գործը , որչափ ևս առաւել պէտք է վախճալ անոնցմէ՝ որք միայն մարմնաւոր ձիրքեր մշակելու՝ յաշտօն ունենալով՝ նուազ ուշադրութեամբ կը քննուին իրենց վարուց բարուց վրայօք , և մանաւանդ սպասաւորներէ՝ զորս կը բռնեն յաճախ առանց նայելու թէ վարք բարք ունին մի (1)

(1) Ամեն անգամ երբ առիթ կուգայ ինձ ճշմարտութիւնն ըսելու՝ ջեմ կրնար լուի . իմ պակասութիւնն այս է . ըսեմ ուրեմն :

Անցեալները տեր պապա մը կը գանգատէր ընդհանուր ժողովոյ մեջ թէ վարժապետներ անհասարակութեան տարածուելուն պատճառ կ'ըլլան՝ դպրոցներու մեջ քրիստոնեական դաս չտալով . այլանդակութիւնն . ջէր ըսեր որ՝ վարժապետներ այլ գլխաւորաբար վարդապետներ , տէրտէրներ ,

Անթիւ սուճիկեր գիտեմ որ խամբած են պարտիզպանին ձեռօք . ում յանձնուած էր անոնց խրնամքը :

ազգին բարոյական մահուան՝ բարուց ապականութեան պատճառ. կ'ըլլան անընտրողութեամբ դասատուութեան մէջ ընդունուելով : Այս վերջի ատեններս նորամեութիւն մը եղաւ. ազգին կարգ մը նորատի վարդապետներ վարժարանաց մէջ ուսուցիչ, տնօրէն ընդունելը . վարդապետ վանքը, տերտերն եկեղեցին՝ վարժապետը ի վարժարան ընդ հսկողութեամբ, զմոռնանք նաեւ խոստովանութիւն ընող քահանային վրայ հսկողութիւնը : Մեր՝ աշակերտութեան օրով Փրկչի հիւանդանոցը երգնկացի կարմրամորուս քահանայ մ' աքցիլուած էր իբրեւ շնացող՝ չգիտեմ ինչ . այս՝ երկու հարիւրէն աւելի տղոց խոստովանանք կ'ընէր ամեն տաղաւարին . ի՛նչ խոստովանանք . առաջին անգամ այն քահանայն ինձ տուաւ. հեշտական գործողութեան դասը խոստովանանքի միջոցին : Եւ ա՛յս՝ Ա.Ն.Գ.Ո.Թ. Գեորգ Դ. արդի կարողիկոսին պատրիարքութեան օրով, որ կիայն Փրկչի վարժարանը գոցելու համար անոր այցելեց : Ստուգիւ գիտեմ որ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքը ինձ պիտի վշտանայ այս դիտողութեանս համար՝ սակայն ինչպէս ըսի՝ անհնար է ինձ յետ ճշմարտութիւնը՝ կախադանի վրայ խկ : Օն, ազգը իկրա անյեղափոխութիւն մը կ'սպասէ իւր ու-

Այս տեսակ մշակութեան մէջ՝ երկու սեռէ մը շահներ կան : Ի՞նչ դարման ընելու է այս շարեաց՝ պիտի հարցուի ինձ : Պատասխան իմ սահմանէս դուրս է . համառօտիւ պիտի տամ : Ամենամեծ ուշադրութիւն նուիրել դաստիարակաց ընտրութեան և հսկել անոր ու իր աշակերտին վրայ՝ այն արթնութեամբ՝ որ ուշադիր ու լուսամիտ հօր աչքէ չկրնար թագուցանել ի՞նչ որ կը դառնայ իւր տանն ամենամթին խորշին մէջ , այն արթնութեամբ՝ որ շիւղ մը կը տեսնէ՝ մինչդեռ ուրիշներ անտես կ'ընեն դերանը , և այս միջոց հնարաւոր է՝ եթէ միայն կամք ըլլայ :

Երբէք մինակ չթողուլ տղայք կասկածելի վարպետներու հետ , կտրել ամէն հաշորդակցութիւն սպասաւորաց հետ :

Դեռ շատ ժամանակ չկայ՝ որ մանկահասակ աղջիկ մը , տասն եւ ութ տարեկան՝ որ երբեմն խիստ առողջ էր՝ սոսկալի տկարութեան մէջ ինկաւ . իւր դօրութիւնը կը սպակտէր օր օրի . մինչև իրիկուն թմրած կը մնար՝ գիշերն ալ քուն չունէր , ախորժակը գացեր էր , և բոլոր մարմնոյն վրայ ջրակից սլալարներ սիւսուած էին : Ինքզինք նայել ար-

---

սունական , բարոյական եւ նիւթական վիճակին մէջ՝ նախաձեռնութեամբ Մեծին Ներսիսի վարժապետեան . եւ յայնժամ հարկ ջմնար այս դասըն յայտնութեանց՝ որոնց հարիւրաւորներուն վրայ սեւ քող կը քաշեմ :

Ման . Թարգ .

ւաւ վարպետ վիրաբուժի մը՝ որ լաւ մը քննելով հասկըցաւ թէ դաշտանի մէջ (այ պաշտ) անկարգութիւն մը չկար, ուստի հասկցաւ թէ սերմնաթափութիւն կ'ընէ :

Առաջին հարցման տրուած պատասխանէն կասկածը քիչ քիչ փարատեցաւ, հիւանդին խոստովանութիւնը, երեւան հանեց ճշմարտութիւնը : Ձգացուց աղջկան այս գարշութեան վտանգները՝ որմէ հրաժարելով և քանի մը դեղեր առնելով քիչ օրէն ախտին յառաջադիմութիւնն կ'ստեղծուի, որով աղջիկը վրայ ալ եկաւ :

Բաց ի սերմնաթափութենէ կամ ձեռաց պղծութենէ՝ ուրիշ պղծութիւն մ'ալ կայ՝ որ ծլկոյն կրնանք անուանել :

Բնութիւնն իւր խաղերուն մէջ կ'գրօսնու երբեմն կանանց ոմանց կէս այրութիւն տալով. այսինքն սովորաբար խիստ պզտի անդամ մը չափազանց մեծ կ'ըլլայ՝ և ասոր հետ խաղալը բան գործ ընելով՝ կանայք շարաշար կը մնասին : Պարծենալով գուցէ այս այրական նմանութեան վրայ՝ այս կէս մարդոցմէ ոմանք սկսած էն այրական պաշտօն կատարել : Սակայն ասոր վտանգն ալ միւս զազրագործութեանց վտանգէն պակաս չէ : Բոլոր այս ճամբաները կ'առաջնորդեն սպառման, թալանցման, ցաւոց, մահուան :

Այս վերջի կէտը անոր համար աւելի արժանի է ուշադրութեան՝ վասն զի մեր օրերը առաւել յաճախած է այն, և շատ դիւրին է գտնել բազում Լօս

Ֆէլաներ և Մետուլլաներ՝ որք այս Իտալուհիներուն պէս՝ բնութեան պարզևին կոթնած՝ կը կարծեն թէ իրաւունք ունին ծննդեան անիրաւ խտրութիւնները մէջ տեղէն բառնալու :

Տեսնուած են կիներ՝ որք ամէնէն տախտ մարդոց շափ կաթոգին սիրեր են զաղջկունա, մինչև իսկ կատաղաբար նախանձեր են անոնց վրայ սէր ցուցընող էրիկ մարդոց դէմ :

Ժամ է այլ ևս վերջ տալու այս աղէկատուր մանրամասնութեանց . ալ հոգնեցայ նկարագրելով մարդկութեան խայտառակութիւններն և թշուառութիւնները : Հոս չպիտի բարդեմ վրայէ վրայ ասկէ աւելի իրողութիւններ . մնացածն ալ իրենց բուն տեղին պիտի պահեմ . եւ կ'անցնիմ պատճառներուն քննութեան՝ սա ընդհանուր դիտողութիւնն ընելէ լետոյ՝ այսինքն թէ՛ այն երիտասարդք՝ որք բնականաբար տկար կազմ ունին՝ հաւասար մտլութեամբ աւելի կը մնասին՝ քան թէ զօրաւորները : Ոչ ոք կ'աղատի պատուհասէն , ամէնքն ալ հաւասար խըստութեամբ չեն պատժուիր : Մանաւանդ անոնք՝ որք վախ ունին մայրենի կամ հայրենի ժառանգական հիւանդութիւններէ՝ որք տրամադիր են յօղացաւի , քարախտի , թոքախտի , խոյլի (սլոն-ճա) հազալու , շնչարդելութեան , արիւն թքնելու , գլխացաւի , լուսնտտութեան , և մէջքի կորացման , բոլոր այս անբախտները , կ'ըսեմ , լաւ պէտք է համոզուին՝ թէ իւրաքանչիւր գործողութիւն կը վտանգէ

իրենց կաղմուածը , ապահովապէս կը փութացնէ
 այն անտերը որոց տրամադիր են , անոնց անտա-
 զարկը վտանգաւոր կ'ընէ՝ և կը նետէ ղիրենք ի ծա-
 ղիկ հասակի՝ ամենածիրեալ զառամութեան բոլոր
 հիւանդութիւններուն մէջ :

Մ Ա Ս Ն Բ .

—

Պ Ա Տ Ճ Ա Ռ Վ Բ

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ե .

Սերմնային հեղուկին կարեւորութիւնը

Ի՞նչպէս կ'ըլլայ՝ որ սերմի շափազանց պար-
պուճը կ'արտադրէ այն աղէտներ զորս նկարագրե-
ցի . այս է զոր պիտի քննեմ յառաջիկայս : Այս պատ-
ճառները կրնան վերածուիլ երկու կարգի . նախ՝
հեղուկէն գրկումն . երկրորդ՝ անոր արտաքսման
յարակից պարագայները : Այս գրքիս մէջ անպատեհ
է քննել սերմը բաժնող գործարանաց անդամազրն-
նական մանրամասնութիւնը, այս բաժանման կերպին
վրայ եղած այլ և այլ հաւանական կարծիքները, քիչ
չստ անոր զգացող յատկութեանց վրայ եղած զի-
տողութիւնները ; և այլն և այլն : Մեր նպատակն է
միայն ցուցնել անոր օգտակարութիւնը ամենէն հըռ-
չակաւոր բժշկաց վկայութիւններովը, որոց մի քա-
նին արդէն յիշատակած եմ՝ և նշանակել՝ մարմնոյ
վրայ անոր ունեցած ազդեցութիւնը : Հետեւեալ
հասուածին մէջ պիտի քննեմք այն արդիւնքը որ

յառաջ կ'ուզայ սերմնային արտաքսումին յարակից պարագայներէն :

Հիպոկրատ այնպէս կը կարծէ թէ՛ սերմը կը բաժնուի բոլոր մարմինէն՝ բայց մանաւանդ զըլխէն : Մարդկային սերմը կուզայ, կ'ըսէ, անոր մարմնոյն բոլոր աւիշներէն . անոր ամենէն պատուական մասն է սա : Ասոր այսպէս ըլլալուն ապացոյցն է այն տկարութիւնը՝ որ կ'զգան մերձաւորութիւն ընողները՝ որչափ ալ սակաւ բան կորանցրնեն այդ մասէն : Երակներ, ջիղեր կան՝ որ մարմնոյն բոլոր մասերէն կ'ուզան կը միանան ծննդական անդամներուն : Երբ այս վերջինները լեցուին և տաքնան, մարմնաջումը (կէճիչէր) կիմանան՝ որ բոլոր մարմնոյն մէջ ծաւալելով՝ հոն կը տանի ջերմութեան և հեշտութեան տպաւորութիւնմը, աւիշներ տեսակ մը եւ և եփ կ'ստանան, որով ամենէն պատուական և պալսամային նիւթը կը զատուի, և այս մասը զատուելով մնացորդէն ողնայարին ծուծովը կը քալէ ծննդական անդամներուն մէջ :

Կալիէն կ'ընդունի այս գաղափարը : « Այս աւ
« լիչը, կ'ըսէ, միւս բոլոր աւիշներուն ամենանուրբ
« մասն է, իր մասնաւոր երակներ և ջիղեր ունի
« որ զայն կառաջնորդեն բոլոր մարմնէն մինչեւ աւ
« մործիքը : Սերմի կորուստով, կ'ըսէ ուրիշ տեղ
« մը, մարդ կը կորուսանէ կենսական ոգին, ուստի
« զարմանալի չէ՛ որ յաճախ տեղի ունեցած մերձաւոր
« տրութիւնը կը ջլատէ զմարդ, վասն զի կը զըր-
« կէ զնա իւր ամենամաքուր նիւթէն : » Նոյն հեղինակը մեզ աւանդեր է՝ իւր Պարսկաստանի մէջ ընդ

հայ-բեան դործին մէջ, հին զանազան փիլիսոփա
 յից կարծիքը այս նիւթիս վրայ . թող ներուի ինձ
 յիշատակել զանոնք աստանօր :

Արիատօտէլ՝ որու բնագիտական աշխատասիրու-
 թիւններն ի յարգի պիտի մնան՝ ցորչափ մարդիկ գնա-
 հասել զիտնան գիտողութեանց արժէքը՝ և առաջին
 անգամ անոնց ասպարէզ բանալու դժուարութիւն-
 ները՝ կը կոչէ զայն վերջին անդեան ասելորդը (որ
 կը նշանակէ՝ աւելի յատակ բացատրութեամբ՝ մեր
 աննդեան ամենէն աւելի կատարելագործեալ մա-
 սը) , որ կարող է շինտ արտադրողին նման ճարտիներ՝ ար-
 արարելու : Պիւթագորաս կ'ըսէ թէ , սա ամենամտա-
 որեան ծառայի է : Այլմէօն , անոր աշակերտը , հռչա-
 կաւոր բնագէտ և բժիշկը , մին անոնցմէ՝ որք առա-
 ջին անգամ հասկըցան կենդանիներ անգամայօշելու
 (թէ չլինէ էթմէք) կարեւորութիւնը , և կռապաշտ փի-
 վստիայներէն այն՝ որ ամենէն աւելի ստոյգ գաղա-
 փարներ ունեցած է հօգւոյ բնութեանը վրայ , Այլ-
 մէօն , կըսեմ՝ կը համարէր զայն իրրեւ ասելի ճան .
 և զեւ երկու երեք տարի առաջ մեծանուն բժիշկ մը
 ընդունեց և ընդարձակեց այս դրութիւնը : Կորոչէ
 այն ճամբայները սրանցմէ ուղեղը քալելով կ'երթայ
 մինչև ամորձիքը , զորս կը համարի շղային կ'ծիկ-
 ներ (սինիլ եօրէն-ոն) և ոչ գեղձեր (էն պեղզի) , և
 հիշապին սպառումներուն երեւոյթները ուղեղի վատ-
 նումին կ'ընծայէ :

Պղատոն կը համարէր այս հեղուկը՝ Հոտան ոչ-
 նայալի ծածին . Գիմոկրիտոս՝ Հիպոկրատի և Կա-
 լիէնի պէս կը խորհէր : Եպիկուրոս , այն մեծարոյ գիտ-

նականը , որ ամեն մարդէ աւելի լաւ հասկցաւ թէ ժարդիկ հեշտութեամբ միայն երջանիկ են , բայց որ այնպիսի սահմաններու մէջ պարփակած է այս հեշտութիւններ՝ զորս Քրիստոնէական հաւատոյ դիւցազն անգամ չկրնար ուրանալ, Եպիկուրոս՝ որու վարդապետութիւնն այնչափ անակալի կերպով այլափոխեցաւ և ազարտեցաւ Ստոյիկեանց ձեռօք՝ որոց միջոցաւ միայն զայն վարդապետութիւն ճանչցողները խաբուեր են՝ և զնա անառակ մը համարեր են, կ'ըսէ Գ. Տըֆէնէլօն, զգաստութեան փապարմարդ մը՝ որու բարքը միշտ կանոնաւոր եղած է , կրնամ յաւելուլ նաեւ , որու սկզբունքները ամենէն աւելի անաչառ դատաւորն են իւր արդի սուտ հետեւողաց՝ որք անոր միայն անունը դիտնալով անարժանարար կառնուն զայն իրենց բերանը, անոր անարդած դրութիւններն արդարացնելու համար՝ և որուն յիշատակը պարտաւոր են ճմարտապէս գիտնականներ պահել անպատուութենէ , եթէ երբէք վատեր կարող են ազարտել զոք, Եպիկուր, կ'ըսեմ, կը նկատէր սերմն իբրեւ Ման հոգոյ և ճարճոյ՝ և կը հիմնէր այս սկզբան վրայ այն վարդապետութիւններ զորս կ'աւանդէր անոր պահպանութեան համար :

Թէպէտ վերոյգրեալ զգացումներուն շատերը ինչ ինչ կէտի վրայ կը տարբերին , սակայն ամէնքն ալ կ'ապացուցանեն թէ ինչ աստիճան պատուական բան համարուած էր այս ամէնէն :

Թնգիր եղած է թէ՛ արդեօք սա ուրիշ աւիշներու կամ հիւթերու կը նմանի՞ : Սա ճիշդ այն հեղուկն է որ, կենդանական ոգի անունով կը պտըտի

բոլոր ջիղերուն մէջ, կը գործակցի կենդանական մեքենային անկարելոր ամէն զաշտօններու և որու վատթարացումը յառաջ կը բերէ այնքան յաճախ և այնքան այլանդակ աղէտներ :

Այս հարցմանց դրապէս պատասխանելու համար՝ հարկ էր կատարելապէս գիտնալ երկու հիւթերուն բնութիւնը : Մենք դեռ շատ հեռի ենք գիտութեան այս աստիճանէն և մեր բոլոր գիտցածը Նանճարեղ և հաւանական ենթադրութիւններ են :

« Դիւրին է հասկնալ, կըսէ Հօֆման, թէ ի՛նչպէս սերտիւ կապուած են ուղեղն և ամորձիք, որովհետեւ այս երկու գործարաններ կը զատեն արեան ամենանուրբ և ամենընտիր աւելը, որու պաշտօնն է զօրութիւն և շարժումտալ մարմնոյ մասանց և մինչեւ խի հոգւոյ պիտոյից ծառայել : Ահա ասոր համար անհնարին է՝ խիստ առատօրէն վատնել այս հեղուկներն՝ առանց ջնջելու հոգւոյ և մամնոյ զօրութիւնները : Մերմնային հեղուկը», կըսէ նա ուրիշ տեղ մը, « կը բաշխուի՝ ուղեղի միջոցաւ զատուած կենդանական ոգիներուն պէս, մարմնոյ բոլոր ջիղերուն մէջ, կերելի թէ անոնց հետ համարնեաց է, ահա ասոր համար է որ քանի շատ վատնուի՝ այնչափ քիչ ոգի կը զատուի » : Մէկ խօսքով, այս վկայութիւններէն և ուրիշ շատերէն զորս անօգուտ է յիշատակել, կերելի որ սա վերջին աստիճան կարելոր հեղուկ մ'է. զոր կրնամք անուանել կենդանական հեղուկներուն էփան էփը, կամ գուցէ աւել Սնչութեամբ Հօֆմանական մասն՝ որու վատնումը

կը թողու միւս հիւթերը տկարութեան և վատթարութեան մէջ :

Պիտի ըսուի մեզ թէ՛ ինչ աստիճան ևս կարելորդ ըլլայ այս հիւթը՝ քանի որ անգամ մը իւր ամբարներուն մէջ իջած է՝ ալ ի՞նչ օգուտ կունենայ մարմնոյ համար : Մարդ դիւրաւ կը հաւանի որ շափաղանց արտաքսում երակաց մէջ չըջան ընող հիւթերու՝ որոնք այս գործողութեամբ (սյսինքնչըջան ընելով) սննդեան կը նպաստեն, օրինակի համար արիւն, շիճ (ֆոսֆոր), մազաս, և այլն կրնայ տկարացնել՝ բայց դժուար կը հասկնայ՝ թէ ինչպէս հիւթ մը որ այլևս չըջան չընեն, որ մեկուսացած է, կրնայ այս ազդեցութիւնն ունենալ : Նախ կը պատասխանեմ՝ որ ակներև և բազմանանօթ օրինակներէ համոզուելով՝ այսպիսի առարկութիւն պէտք չէր ընել մեզ : Սահմանափակելով օրինակս կ'ըսեմ. մարդ չը կայ որ չգիտնայ՝ թէ կաթնտուութիւն մը՝ որչափ կտրուածատեւ և աննշան ըլլայ՝ այն աստիճան տկարութիւն կը պատճառէ՝ որու ազդեցութիւնը կը տեսէ տկար ստնտուի մը բոլոր կենաց մէջ՝ և ամենէն կորովի ըստնտուներն իսկ պայմանեալ ժամանակէ մը վերջ այլ ևս չեն դիմանար : Ասոր պատճառը զգալի է. երբ ոք յաճախ պարպէ որ և իցէ հեղուկի մը շտեմարանը՝ կ'ստիպէ հիւթերը, կազմական օրինաց անհրաժեշտ հետեւութեամբ, զէպի հոն վազել աւելի առատօրէն, որով այս պարպումը (պոչանմա) կը շափողանցի, միւս պարպումներն անկէ կը վնասին, մտնաւանդ սննդագործութիւնը որ տեսակ մը անջատում է, և կենդանին կը նուաղի ու կը տկարանայ :

Բաց աստի սերմի համար ուրիշ պատասխան մը
 կայ, որ կաթի համար տեղի չունենար: Ասթը սար-
 զապէս սնուցիչ հեղուկ մ'է՝ որու շափազանց ան-
 ջատումը կը մնասէ՝ շափազանց նուազեցնելով հիւ-
 թերու քանակութիւնը. սերմը գործող հեղուկ մ'է՝
 որու ներկայութիւնը կարեւոր ներգործութիւն կ'ար-
 տաղրէ զգայարանաց գլխաշարժութեան վրայ՝ որ
 կը գաղրի եթէ պարպուի այն. հեղուկ մը՝ որ վերայ-
 յիշեալ տեսակէտով կը մնասէ կրկնակի, երբ շատ
 արտաքսուի: Բացատրեմ միաքս: Կան աւիշներ՝ ինչ-
 պէս են քրտինք և մարմնոյ արտաշնչութիւն՝ որք կը
 հեռանան մարմինէն այն միջոցին՝ երբ կը զատուին
 միւս աւիշներէն՝ և կ'արտաքսուին շրջանի նրբերակնե-
 րէն: Ուրիշներ կան՝ ինչպէս է մէզը որ, այս բա-
 ժանումէն և արտաքսումէն յետոյ՝ վար կը դրուին
 Ժամանակ մը այս բանին յատկացած շտեմարաններու
 մէջ՝ և որոնցմէ այն ատեն միայն դուրս կելնեն՝ երբ
 բաւական շացած են՝ ներգործելու համար այս բշ-
 տեմարաններուն վրայ գրգռութիւն մը որ զանոնք
 մեքենարար կ'ստիպէ պարզուելու: Երբորդ տեսակի
 հիւթեր կան՝ որք երկրորդներուն նման կը զատուին
 և վար կը դրուին շտեմարաններու մէջ, ոչ թէ գէթ
 բոլորովին պարզուելու նպատակով, այլ այս շտեմա-
 րաններուն մէջ ստանալու համար կատարելագոր-
 ծութիւն մը՝ որ կարող կ'ընէ զանոնք նոր պաշտօն-
 ներ կատարելու՝ երբ վերօտին դառնան հիւթերու
 շեղակուտին մէջ. այս կարգէն է՝ ուրիշ շտեմրէ
 դաս՝ նաև ծննդական հեղուկը: Զատուելով ամոր-
 ձիքներու մէջ գալով, կ'անցնի անախ, բաւական եր-

կար անցքով մը , սերմնային փամփոշիներուն մէջ , և շարունակ վերստին կը ծծուի և հետզհետէ կը հաղորդուի հիւթերու շեղձակուտին :

Սա այնպիսի ճշմարտութիւն մ'է՛ որով չեն պակասիր ապացոյցներ . մէկ հատ մը միայն կը բաւէ : Առողջ մարդու մը վրայ՝ այս հեղուկը շարունակ կը բաժնուի կ'երթայ ամորձիքներուն մէջ , կը մտնէ այս շտեմարաններուն մէջ՝ որոց տարածութիւնը հազիւ թէ մէկ օրուան զատուածը կրնայ պարունակել . սակայն զգաստ մարդիկ կան՝ որ տարիներով զայն չեն պարպեր : Ուրեմն ի՞նչ կ'ըլլայ այն՝ եթէ շարունակ շվերադառնար արեան շրջանի երակներուն մէջ՝ վերադարձ մը որ չափազանց կը դիւրանայ ձեւով և չէնքով այն բոլոր գործարաններուն՝ որք կը ծառայեն այս հիւթին զատուցման , առաջնորդութեան , պահպանութեան համար : Ասոր վրայ սեւերակներն(1) աւելի բազմաթիւ են քան թէ կտրմերակներ(2)՝ այնչափ շատ՝ որ ուրիշ տեղ չեն գտնուիր այս համեմատութեամբ : Ասոր համար հաւանական է՝ որ այս վերստին ծծումը շատ զանազան ձեւով կըլլայ , այսինքն սերմնային փամփոշիներուն , ամորձիքներուն , վերնամորձիքներուն մէջ , որք ամորձիքներուն կաշոյ տեսակ մը նախնական շտեմարան են . և այն խողովակին մէջ՝ որ սերմը կը տանի ամորձիքի ճամբով սերմնային փամփոշիին մէջ :

Կալիէն հասկըցած էր որ հիւթերը կը հարստանան արգիլուած սերմով , թէպէտեւ չէր գիտեր ա-

1. Veines. 2. Artères.

նոր մեքենական գործողութիւնը : Ահն ինչ է
 նազ, կ'ըսէ, այն հարցոց ներսը՝ որտեղն հազարհազար
 կանանց հետ. իսկ չհոնուներ անոնց ներսը՝ որտեղ շարունակ
 էլ խառնակին կանանց հետ : Յետոյ մեծ ճիւղ կը թափէ
 գանձելու համար՝ թէ ինչպէս այս հիւթին մէկ պղտի
 քանակութիւնը այնչափ գորութիւն կրնայ տալ
 մարմնոյն . վերջապէս կը վճռէ թէ ինչո՞ւ ընդեր ղե-
 բութիւն մը ունի և այսպէս կրնայ մեծ արտադրութեամբ
 ոյժ հազարքել հարմոյ ահն հասանց : Ապա կ'ապա-
 ցուցանէ շատ օրինակներով թէ՛ պղտիկ պատճառ մը
 յաճախ կ'արտադրէ մեծ արդիւնք՝ և կ'եզրակացնէ .
 շարժանակ է ուրեմն որ աճողի՛ք էլ հարակարարեն հեղուկ
 մը որ հարող է նոր աշխոյժ սիրելի բուրբ հարմոյն վրայ .
 առջ առջնն աւելի լաւ կ'արդարեւ չհարողութիւններ
 և շարժաններ, և սիրող կուսոյ կարգերակներուն բաբա-
 ինըս կ'ըսէ : Պիտի աւարտեմ այս հաստուածը յառաջ
 բերելով դարուս ամէնէն հաշակաւոր մէկ մարդուն
 կարծիքը սերման վրայ : « Սերմը կը պահուի սերմ-
 քանակին փամփոշտիկներուն մէջ մինչև որ մարդը զայն
 « գործածէ, կամ մինչև որ երազավորներ զայն
 դուրս տան : Այս բոլոր միջոցին, հոն՝ ներսը զըստ
 « նուած քանակութիւնը կը գրգռէ զկենդանին արու-
 « փական գործողութիւնն ընելու, բայց այս սերմի ա-
 « մենէն մեծ քանակութիւնը, թռչունը, հոտաւէտը՝
 « այն՝ որ ամենէն աւելի դորաւոր է՝ վերտաին կը
 « ծծուի արեան մէջ, և կ'արտադրէ հոն՝ ներս մըտ-
 « նելով, ամենազարմանալի փոփոխութիւններ՝ այս-
 « ինքն՝ մարուք, մաղ, եղջիւր . կը փոխէ ձայնը և
 « բարքը, վասն զի հասակը չարտադրեր կենդան-

« Եաց մէջ այս փոփոխութիւններ , այլ սերմն է՝ որ
 « յառաջ կը բերէ այս բաները՝ որք չեն աեանուիր
 « ներքինեաց վրայ : »

Թէ ինչ կերպով սերմն յառաջ կը բերէ այս ար-
 դիւնքները , այս այն տեսակ խնդիրներէն է՝ որոց
 լուծումը տակաւին հասունցած չէ : Ինչ որ կրնանք
 ըսել շատ հաւանականութեամբ, այս է՝ որ այս հե-
 ղուկը հրէշէ մ'է , որ կը խտրտեցնէ իւր դպած մա-
 սերը . իւր բարկ հոտը և յայտնի գրգռութիւնը զոր
 կը ներգործէ ծննդական գործարանաց վրայ, տարա-
 կոյս չեն թողուր այս մասին՝ և դիւրին է հասկնալ
 թէ այս կծու մասնիկներն՝ շարունակ ծծուելով և
 վերստին խառնուելով հիւթերուն հետ՝ կը խթեն թի-
 թեւ կերպով, բայց անընդմիջաբար, նրբանցքները՝ (1)
 որք այս միջոցով աւելի ուժգին կը բացուին կը գոց-
 ուին : Անոնց ներգործութիւն աւելի ազդու կ'ըլլայ
 հեղուկներու վրայ , արեան շրջանը աւելի արագ
 կ'ըլլայ անով , սննդառութիւնը աւելի ճշգրիտ . ու-
 թիչ բոլոր պաշտօններն աւելի կատարեալ կերպով կը
 կատարուին : Երբ այս միջոցները կը պակսին՝ շա-
 պաշտօններ չեն կատարուիր , այսպէս՝ ներքինեաց
 վրայ մարմնական ամէն պաշտօն կ'իսկատար է : Աս-
 բաւական բնական հարց մը կը ներկայանայ . այն է
 թէ , ինչու համար ներքինիներ նոյն աղէտներ չեն
 զգար՝ որոց քննական կ'ըլլան տափական ծայրայե-
 դութեան չափազանցութիւններով սպառած մարդիկ :
 Այս հարցման հետեւեալ հոտուածէն վերջ կրնամք
 պատասխանել տեղն ի տեղ :

Սերմին արտաբուսմին յարակից պարագայներու
քննութիւն

Շատ արտազանութիւններ կան՝ որք տեղի կու-
նենան մարմնէն՝ առանց գրեթէ զգացուելու. սեր-
մէն զատ ուրիշ բոլորն ալ կատարեալ առողջ վի-
ճակով կը կատարուին՝ այն աստիճան դիւրութեամբ՝
որ որեւիցէ ազդեցութիւն չեն ունենար մարմնական
մեքենային մնացած մասին վրայ: Միայն սերմին ար-
տազանութիւնն այսպէս չ'ըլլար: Հարկ է որ բոլոր
մարմնական մասերը ստք ելնեն, ցնցուին, բոլոր
հիւթերուն արագութիւնն սաստկանայ՝ զայն տեղէն
խախտելու և դուրս տալու համար: Միթէ յանդրգ-
նութիւնն կ'ըլլայ ըսել՝ թէ սերմին արտազանութեանն
առեն բոլոր մարմնական մեքենային այս օժանդա-
կութիւնն զգալի ապացոյց մ'է այն ազդեցութեան
զոր նա ունի ամբողջ մարմնոյն վրայ:

Նախընթաց մասին մէջ յիշատակած դիտողութիւն-
ներէս և իմ իսկ անձնապէս յայտնածներէս տես-
նուեցաւ որ արտազանութիւնը յարակից է յայտնի
լիզաձգութիւններու, տեսակ մը լուսնոտութեան. և
նոյն դիտողութիւններէն ակներեւ տեսնուեցաւ թէ ինչ
աստիճան ազդեցութիւն ունին այս բուռն շարժումներ
այն թշուառին վրայ որ անոնց ենթակայ է: Շատ

րժիշկներ նշմարելով այն արագ տկարութիւնը, որ կը յաջորդէ գործողութեանն՝ իրաւամբ կարծեցին թէ՛ միայն սերման կորուստը չէ տկարացնողը, այլ անհերքելի կերպով ստոյգ է՝ որ անտի առաջ եկած կարկամութիւնն ալ կը տկարացնէ. այս բանը յայտնի կ'երեւի ջղային ցնցմամբ խառն հիւանդութեամբ ախտացողներու վրայ. լուսնոտութեան ախտազարկին յաջորդող կարկամութիւնը երբեմն վերջին աստիճան է :

Սրտի սաստիկ բարախումները որ մերձաւորութեան ատեն տեղի կունենան, նոյնպէս ջղային ախտանիշեր են :

Այս նշանները զբաւած են սոյն նիւթին վրայ գրող բոլոր երեւելի հեղինակաց ուշադրութիւնը :

Երբ ջիղերու մէջ ցնցում տեղի ունենայ՝ բոլոր ջղային դրութիւնը կը սլքի (կէրէլէ+), կամ աւելի ճիշդ բացատրելու համար՝ արտաքոյ կարգի գործունէութեան մէջ կը մտնէ՝ որու բնական հետեւութիւնն է տարապայման թուլութիւն մը : Որ և իցէ գործարան՝ որ շափէն աւելի կը լարուի (հոսթմոֆ) շափէն աւելի ալ կ'իյնի. որով անոր հետ վերտօե, բութիւն ունեցող պաշտօնները պակաս կը կատարուին, և որովհետեւ ջիղերը ամէն մարմնական պաշտօններու վրայ կ'ազդեն՝ այս վերջիններէն և ոչ մին կրնայ խանդարում մը չկրել՝ երբ առջինները տկարանան : Ջղային դրութեան տկարանալուն մէկ դիտաւոր պատճառն ալ առփական գործողութեան ժամանակ արեան՝ ուղեղի մէջ յորդիլն է. յորդում մը որ լաւ ապացուցուած է. և որ շատ անգամ կաթ-

ուած բերած է : Գիտողներու գրուածոց մէջ շատ օրինակներ կան : Հօթման կը պատմէ թէ զինուոր մը կատաղաբար անձնատուր ըլլալով այս գործողութեան՝ նոյն իսկ մերձաւորութեան պահուն կաթուածահար ինկաւ . ուղեղը բացիւ ե տեսան որ արեամբ լի էր : Արեան այս յորդութեան պատճառաւ է որ այս հաճոյից ծայրայեղութիւնը խեւութիւն կը բերէ : Արեան այս առատութիւնը կը պրկէ ջիղերը որք նուազ կը տական տպաւորութեանց ե այս պատճառաւ իսկ կը տկարանան :

Երբ ոք խորհի այս կրկին պատճառաց արդիւնքին վրայ՝ այսինքն սերմի արտահանութեան ե ջղային ցնցմանց՝ դիւրաւ կը հասկընայ այն խանգարմունք որք անտի յառաջ կուգան կազմական ներդաշնակութեան վրայ : Ասոնք երեք կարգի կրնան վերածիլ — մարսողութեան տկարութիւն, ուղեղի ե ջղային մասանց տկարութիւն, մօրթի արտաշնչութեան խանգարում : Պիտի բացատրեմ խտօրեւ թէ չկայ պարբերական հիւանդութիւն մը որ այս երբակի պատճառաց չ'ընծայուի :

Հեշտական տարապայման հաճոյից արտադրած թուլութիւնը կը խանգարէ բոլոր գործարանաց պաշտօնները, կըսէ մի ի հեղինակաց՝ որք ամենէն աւելի հմտութեամբ զրած են ժուժկալութեաց վրայ . մարսողութիւնը, հալումը, արտաշնչութիւնը, միւս արտահանումները այլ եւս չեն կատարուիր պէտք եղածին պէս . ուստի կը հետեւի զգալի նուազում ուժոյ, յիշողութեան ե մինչեւ իսկ իմացողութեան, աչաց մթազնում, ջղային ամէն տե-

տակ ախտեր . ամէն կերպ յօդացաւութիւններ , կրօնակի սակրի շափազանց տկարութիւն , հալ ու մաշ , ծննդական անդամոց տկարութիւն , արիւնախառն մէզ , ախորժակի կտրուտ , գլխացաւ , և ուրիշ բազմաթիւ հիւանդութիւնք՝ զորս անօգուտ է մանրամասնաբար տոտ թուել . միով բանիւ՝ շկայ բան մը որ այնչափ կարճէ կեանքը որպէս ցօփակեցութիւն :

10. Ստամոքսը ամէն մասէն առաջ կը վտանգի՝ տկարացուցիչ պատճառներով՝ վամնզի ամէնէն աւելի ասոր պաշտօնները կարօտութիւն ունին գործարանական կատարելութեան : Մարմնոյ մնացեալ գործարաններուն մեծ մասը աւելի կրաւորական են քան ներգործական(1) : Իսկ ստամոքսը գրեթէ բոլորովին գործօն է . ասոր համար իւր ուժը պակսելուն պէս իր պաշտօններն ալ կը խանգարին : Ամէն ինչ որ բերնէն ներս կը մտնէ՝ այս ընդերաց վրայ կը ներգործէ՝ և պատճառ կ'ըլլայ անոր (ստամոքսի) հիւանդութեանց , յաճախութեան , տարօրինակութեան և յամառութեան :

Սա մարմնոյ այն մասերէն մին է՝ որք բազմաթիւ ջիղերու կապուած են և որուն մէջ՝ այս պատճառաւ աւելի շատ կենդանական ոգի կը մտնէ : Ուստի այն պատճառը՝ որ միայն գործողութիւնը կը տկարացնէ և կը նուազեցնէ՝ կամ կ'եզծէ միւսին յատկութիւնը , բնականաբար ամէնէն աւելի այս ընդերաց ուժը կը տկարացնէ . և այս իսկ տեղի կուեննայ տափա-

---

1. Այսինքն աւելի ուրիշէ կ'ընդունին գործողութիւնը՝ քանիք իրեն կը գործեն :

կան ծայրայեղութեանց մէջ : Ասոր պաշտօնին կարեւորութիւնը այնպէս կը պահանջէ՝ որ երբ ինքը անկատար կը մնայ՝ միւս ամէնքն ալ ասով կը վնասին :

Երբ մարտողութիւնը անկատար ըլլայ՝ հիւթերը հում կը մնան՝ որով իրենց սահմանեալ պաշտօնին անյարմար կ'ըլլան : Բայց ամէնէն աւելի արդելք կ'ըլլան տածման (պէ՛տէ՛մբէ՛) որմէ կախում ունի մարմնոյ զօրութեան կայդուրումը : Ստամոքսի ընդհանրական ազդեցութեանը համոզուելու համար՝ բաւական է դիտել դժուարամարտութիւն ունեցող մէկուն վիճակը . քանի մը վայրկեանէն ուժաթափ կ'ըլլայ, ընդհանուր անճրկում մը տկարութիւնն աւելի անտանելի կ'ընէ . զգայարանաց գործարանները կը բթանան, հոգին իսկ անկատար կերպովի գործ կը դնէ իւր կարողութիւնները . յիշողութիւնը, մանաւանդ երեւակութիւնը՝ կարծես մեռած են՝ չկայ բան մը, մէկ խօսքով, որ աւելի նմանեցնէ խելացի մը տխմարին՝ որպէս տաժանելի մարտողութիւնը :

2. Զղային մասանց տկարութիւնը՝ որ տրամադիր կ'ընէ ամէն տեսակ ընդարմացման և ջղաճգակոն վտանգներու՝ յառաջ կուգայ՝ ինչպէս ըսած եմ արդէն, նախ սերմի արտաքսման ընկերացող ցնցումներէն, երկրորդ՝ դժուարամարտութենէ : Երբ մարտողութիւնը իւր պաշտօնը չկատարէ՝ ջիղերը կը վտանգին՝ այնչափ աւելի՝ որչափ այն հեղուկը՝ որ անոնց մէջ կը թափանցէ՝ հալման (հալ՞) արտադրած ամէնէն վերջին գործն ըլլալով՝ նաեւ անոր ամէնակատարեալ երթադրուածն է : Արդ՝ երբ սա

ապականի՝ այս հեղուկը ամէն կենդանական հե-
 ղուկէն աւելի անոր ազդեցութիւնը կը կրէ՝ և ասոր
 վրայ ամէնէն աւելի կը ներգործեն հում հիւթերու
 վնասները : Վերջապէս , այս սկարութեան մէկ գըլ-
 խաւոր պատճառն ալ այն է որ այս պարպուածը կեն-
 դանական ոգիներուն(1) հետ նմանութիւն ունի՝ և
 բուն ասոր համար ոչ ոք կրնայ զայն պարպել առանց
 ջղային մասերուն զօրութիւնը նուազեցնելու որոնց
 բոլոր ուժը այս կենդանական ոգիներուն կը վերադ-
 րեմ ես՝ հակառակ քանի մը մեծ մարդոց համեստ
 կասկածներուն՝ որք բնական գիտութեան մէջ այն
 բանին կը հաւատան՝ որու ճշմարտութիւնը իրենց ըզ-
 գայարանաց տակ կիյնի՝ և հակառակ քանի մը երկ-
 բորդական կամ յամառ բնախօսներու առարկութեանց :
 Դարձեալ , բացի այն վնասէն՝ որ այս արտահանու-
 թեան կը հետեւի՝ կենդանական ոգիներու պակա-
 սութեան պատճառաւ , սա կը վնասէ անոր համար
 իսկ՝ որ կը զրկէ նուրբ անցքերն այն թեթեւ խըտ-
 ղըտումէն զոր յառաջ կը բերէ ծծուած սերմը , և
 որ այնչափ կարեւոր է սնունդին հալման : Հետե-
 ւաբար կը վնասէ երկու տեսակէտով . նախ՝ դուրս
 հանելով կենդանական ոգիներէն մաս մը՝ կամ առ-
 նուազն պատուական հիւթ մը , և երկրորդ՝ արգիլե-
 լով հալումը՝ առանց որու այս ոգիները անկատար
 կերպով կեփին կը պատրաստուին : Ստամոքսի և ջը-
 ղային հիւանդութեանց մէջ յուր շրջան մը կայ , այն-
 պէս որ մէկը միւսին պատճառ կամ սաստկացու-

քիչ է : Երբ ամէնօրեայ դիտողութիւններ չապացուցանէին զայս՝ ստամոքսի անդամազննական դիտողութիւնը բաւական էր համոզելու զմեզ յայն : Ստամոքսին յանգող ջիղերուն բազմութիւնը անոր պաշտօնին կարեւորութիւնը կը յայտնէ բացօրոյ :

Յ. Վերջապէս արտաշնչութիւնը պէտք եղածին պէս չըլլար՝ որով խել մը ախտեր կը ծնին՝ զի այս պարպումն ամէնէն առատն է :

Ընթերցողք դիւրաւ կը հասկընան որ ամէն տեսակ հիւանդութիւնք կրնան ծնիլ այս երբակի պատճառներէն : Սակայն մարդ գուցէ դժուար կը հասկընայ՝ կամ բնաւ չհասկընար թէ հոգեկան կարողութիւնք ինչո՞ւ այն աստիճան սաստիկ կը տկարանան :

Այս խնդրոյս լուծումը կախում ունի միւս խընդրոյն լուծումէն՝ որ անլուծելի է ինձ համար, այն է գիտել թէ՛ ի՛նչ ազդեցութիւն ունին իրարու վրայ երկու էութիւնները, այժմ՝ մենք երեւոյթները միայն կրնամք գիտել : Մենք չենք գիտեր, ոչ մտաց՝ ոչ մարմնոյ բնութիւնը. սակայն գիտեմք որ մարդուն այս երկու մասերը սերտիւ կապուած են իրարու հետ, թէ՛ միոյն զգացած յեղաշրջումները միւսին վրայ ալ կազդեն. արեան առաւել կամ նուազ արագ շրջան, անոր առաւել կամ նուազ թանձրութիւնը, քանի մը տրամ աւելի կամ նուազ կերակուր, այսինչ կերակուրէն՝ քանթէ միւսէն կերուած նոյն քանակութիւնը, գաւաթ մը խահուէն՝ փոխանակ քիչ մը գինիի, քիչ շատ երկար կամ խաղաղ քուն, առաւել կամ նուազ առատ կըկղանք,

խիստ շատ կամ խիստ քիչ արտաշնչութիւն՝ բոլորովին վեր ի վայր կընեն մեր դիտողութիւնը և դատողութիւնը առարկայից վրայ. մէկ ժամէն ի միւս, կենդանական մեքենային յեղաշրջումները մեզ տարբեր մտածում կը ներշնչեն, և ուղածնուն պէս մեզ նոր սկզբունքներ կը սահմանեն՝ մոլութեան և սուսքինութեան մասին (*):

Գիտողութիւնը նոյնպէս կուսուցանէ մեզ թէ հիւանդութիւններուն մէջ՝ ամէնէն աւելի ջղայինները կ'ազդեն հոգւոյ վրայ. լուսնոտները՝ որք քանի մը տարիէն ապուշ կը դառնան՝ ընդհանրապէս ասոր մէկ տխուր փորձը կ'ընծայեն մեզ՝ որով կուսանիմք միանգամայն թէ՛ հեշտական գործողութիւնը՝ որ ինչպէս վերն ըսինք, շարունակ լուսնոտական ցնցում կարտադրէ՝ զարմանալի չէ՝ որ պայմանեալ ժամանակէ մը յետոյ ուղեղի, հետեւաբար մտաւոր կարողութեանց տկարութիւն բերէ: Ուղեղի և ջղային մասանց տկարութեան ետեւէն կուգայ զղայարանաց

(*). Ամենախորին գիտութեան եւ հանճարոյ խորհրդածութիւն՝ այնչափ խորին՝ որ թիսսօ գանոնք արտայայտած ժամանակ հանդիսատես չէր այն մեծ սկզբանց՝ որ իրական կամ նիւթական փիլիսոփայութիւն, Գիւլիլիէյի, մեծն Տարվիցի գիւտերով ճոխացեալ՝ եւ Պիւխնէրի անեղ հանճարոյն կնիքն ընդունած ի նրապարակ չէր հանած այն ճշմարտութիւնք՝ զորս տեսնելու եւ զգալունամար միայն կրօնամոյններն եւ յամառ տգիտներ կոյր եւ անզգայ մնացած են: Ծ. Թ:

տկարութիւնը, և այս բնական է : Սանկտսրիոս, Հօֆ-
ման և ուրիշներ ջանացել են բացատրել թէ ինչո՞ւ
համար տեսողութիւնն աւելի կը մնասի . սակայն
իրենց պատճառները որք ճշմարիտ են, բաւական հա-
մողիչ չեն թուիր ինձ համար : Կրօնէի թէ տեսողութեան
գործարանը՝ բազմաթիւ գլխաւոր մասերէ բաղկացած
ըլլալով՝ որոց բոլորն ալ այլ և այլ թերութեանց
ենթակայ են՝ միւսներէն աւելի ընդունակ է խան-
գարման : Երկրորդ՝ շիզերը հոս շատ պաշտօններ ու-
նին՝ և խիստ բազմաթիւ են . վերջապէս , կը յարեն ,
հեշտական գործողութեան ատեն՝ հիւթերու յոր-
դումն այս մասին վրայ՝ յորդում՝ որ կ'ապացուցուի
այս գործողութիւնը ընող կենդանեաց աչքերուն
փայլելէն՝ կ'արտադրէ նուրբ երակայ վրայ՝ նախ
տկարութիւն մը ապա խցումն (*բլոքանգ*) որուն ան-
խուսելի հետեւանքն է տեսողութեան կորուստը :

Նախընթաց հարցին պատասխանել դիւրին է այժմ՝
այսինքն , ի՞նչու համար ներքինիները՝ որ սերմէ
զուրկ են՝ ազատ են նաեւ մեր նկարագրած հիւ-
ւանդութիւններէն :

Ասոր երկու հռանցուցիչ պատճառներ կան :
Առաջին այն է որ թէպէտ ներքինիներ զուրկ են սեր-
ման նորէն ծծուելէն յառաջ բերած բարերար ազ-
դեցութենէն՝ անոնք ազատ են նաեւ անոր կորուս-
եամբ յառաջ եկած վտանգներէն : Սերմը երկու
կարգի կրնամք բաժնել . Պարասոսիէ՛ սերմ , այն
պատուական մասն զոր կը զատեն ամորձիք, և Պար-
բասոսիէ՛ սերմ : Եթէ սերմը չզատուի՝ մեքենան՝
պատրաստուած սերմին բարիքէն կը զրկուի և չկրն

աստի կախում ունեցող փոփոխութիւններ՝ բայց և չաղքատանար. ոչ կ'ընդունի, ոչ կը կորուսանէ. այլ կը մնայ մանկութեան վիճակին մէջ : Երբ սեր մը զատուի և սլարսուի՝ զրկում, իրական աղքատութիւն յառաջ կը բերէ : Երկրորդ պատճառ այն է՝ որ ներքիններ չեն զգար այն ջղային կարկամութիւնը, որու ծայրայեղութիւնն այնչափ ախտերու սկզբնապատճառ դրի : Կիներն ալ արանց նման կը վտանգին, սա կայ որ՝ կանանց դուրս տուած հիւթը նուազ ազնիւ, նուազ պատրաստուած ըլլալով՝ կիներն այնքան արագ չեն իյնիր • բայց երբ չափն անցնեն՝ իրենց ջղային դրութիւնն աւելի փափուկ ըլլալով և հետեւաբար ջղաձգութեան աւելի ենթակայ՝ առնոց վտանգները սոսկալի կըլլան :

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Յ Է .

Սերմնաբափուքեան յատուկ վտանգներուն պատճառները

Վերը տեսնուեցաւ՝ որ սերմնաթափութիւնն աւելի
վնասակար էր՝ քանթէ կանանց տարապայման խառ-
նակութիւնը : Անոնք՝ որ սովոր են ամէն բանի մէջ
մասնաւոր նախախնամութեան մը մատն խօթել* պիտի
ըսեն թէ՝ ասոր պատճառը աստուծոյ մասնաւոր մէկ
կամքն է՝ որ կուզէ այս ոճիրը պատուհասել : Համոզ-
ւած ըլլալով թէ մարմիններ իրենց ստեղծման վայր-
կենէն ինչ ինչ օրինաց ենթարկուած են՝ որ կը վարեն
առհարկի անոնց շարժումները , և օրոց ներդաշնա-
կութիւնը խիստ քիչ մասնաւոր պարագայներու մէջ
միայն կը փոխուի Աստուծոմէ՝ չեմ ուզեր հրաշից
դիմել՝ մինչեւ որ յայտնի ըմբոստութիւն չգտնեմ բը-
նական պատճառաց դէմ : Աստ այնպէս չէ . ամէն
ինչ կրնայ բացատրուիլ մարմնական մեքենային կամ
հոգւոյ և մարմնոյ միութեան օրինօք :

Սանկտորիոս՝ իւր դիտողութեանց մէջ՝ կ'ընձեռէ
մեզ առաջին պատճառ մ' այս մասնաւոր վտանգին :
Չափաւոր ~~Տրոստրոնիւնը~~ , կըսէ , օգտակար է ,

(*) Չամուրճիին ականջը խօսի՝ որ ոչ միայն ամեն
բանի մէջ մասնաւոր նախախնամութեան կը հա-
ւատայ՝ այլ ևս դիւական ներգործութեան : Ծ. Թ.

երբ ու կը պահանջուի ՚ի բնութենէ . իսկ երբ երեւո-
 ւայութենէ պահանջուի, կը պիտոյցնէ հոգւոյ բուր կա-
 բողութիւնները՝ ճանաւանդ յիշողութիւնը : Դիւրին է
 ասոր պատճառը՝ հասկընալ, բնութիւնը՝ մարմնոյ ա-
 ոողջ վիճակին մէջ, այն ատեն տարիական փափաք
 կ'ազդէ, երբ սերմնային փամփոշտիկներն լի են այս
 ինչ չափ հեղուկով՝ որ այն ստտիճան թանձրացած
 է՝ մինչ այլ եւս չկրնար դուրս ծծուիլ. ասկէ
 կ'իմացուի՝ որ անոր պարպուիլը շտարացներ մար-
 մինն զգալի կերպով : Բայց ծննդական դործարաններն
 այնպիսի կազմութիւն ունին՝ որ անոց գործողու-
 թիւնը և անտի յառաջ եկած տենչ կը զրգուին ոչ
 միայն սերմնային հիւթին ըստ բուսականի առատու-
 թենէն՝ այլ երեւկայութիւնն ալ մեծ դեր կը խա-
 զայ անոնց վրայ. երեւկայութիւնը կրնայ տենչանաց
 վրայ զբաղելով՝ այս գործարանները տենչ արտադրե-
 լու վիճակի մէջ դնել. և տենչը կ'աւաջնորդէ գոր-
 ծողութեան՝ որ այնչափ առաւել աշխատքեր կ'ըլ-
 լայ՝ որչափ նուազ կարեւոր ըլլայ :

Այսպէս իմացիր բոլոր գործարանաց վրայ: Քաղց
 և ծարաւ՝ կ'իմացնեն մեզ ուտելու և խմելու հարկը.
 եթէ ոք այս զգացողութեանց պահանջածէն աւելի
 ուտէ և խմէ՝ աւելորդը կը մնասէ մարմնայն և դայն
 կը տկարացնէ : Հարկաւոր երթալու և միզելու
 պէտքն ալ բնական դրողումներով կ'իմացուին . բայց
 փաթար սովորութիւնը կրնայ այն ստտիճան խան-
 դարել գործարանաց կազմութիւնը՝ որ այս արտա-
 հանութեանց հարկը այլ եւս կարեւոր դրողմամբ ըլ-
 լալէ կը դադրի : Մարդ առանց հարկի իրեն վրայ

հարկ կը դնէ . այսպէս կ'ընեն ահա և սերմնաթափ-
ներ : Երեւակայութիւնն , ունակութիւնն է զանոնք
դրդողը և ոչ բնութիւնը : Կը բառնան բնութենէն՝
ինչ որ նմա կարեւոր է , և զայն՝ որ իր պիտանութեան
պատճառաւ շուղեր ձեռքէ հանել : Վերջապէս կազ-
մական ներդաշնակութեան այն օրինօք թէ՛ հիւթեր
կը յորդին հոն՝ ուր գրգռում կայ՝ ժամանակէ մը
վերջ կը տեսնուի որ հիւթեր շարունակ այս կողմը
կը վազեն . և Հիպոպոկրատին դիտողութիւնը կը
ճշմարտի թէ երբ մարդ խառնակութիւն կը գործէ՝
սերմային երկները կ'ընդարշակին և սերմը յնոգեան կը
հրախրեն : Աստ դիտել արժան է՝ որ այս մտղութիւնն
արբունքի չհասած մանկանց վրայ մասնաւոր վտանգ
կ'արտադրէ . բարերազգարար քիչ կ'գտնուին երկու
սեռէն ալ հրէշներ՝ որ արբունքէ յառաջ այս պրդ-
ծութիւնը գործեն . սակայն շատեր կան՝ որ իրենք
զիրենք կը պղծեն : Բազմաթիւ պարագայներ զա-
նոնք կը հեռացնեն մերձաւորութեան շուայտութե-
նէ , կամ գոնէ զայն կը շտիաւորեն , սակայն անձ-
նական շուայտութիւնը արգել չգտնելով՝ ամէն շա-
փէ դուրս կելնէ :

Երկրորդ պատճառն այն բառակալութիւնն է՝ որ
այս զազրագործութիւնը կուեննայ զգայարանայ
վրայ . չկայ բան մը որ այնչափ տկարացնէ միտքը
որչափ անոր շարունակ ձկտումը՝ երբ նա միշտ մի
և նայն առարկային վրայ կը յառի (հեղուկ) : Սերմ-
նաթափը մի միայն իւր ազտատ մտածմունքներով
պաշարուած՝ այս մտին կզգայ տազնասուն գրագէ-
տին , որ իր խորհուրդները միայն խնդրոյ մը վրայ կը

սեւեռէ, և քիչ կը պատահի որ այս ծայրայեղութիւնը չլինասէ. ուղեղի այն մասը՝ որ յայնժամ գործի վրայ կը գտնուի՝ կ'ընէ այն հիզը՝ զոր կրնամք բազդատել երկար ատեն և սաստկապէս լարուած մկուռքին՝ ասկէ կը հետեւի թէ, այս մասը այն աստիճան կը գլրգլրուի՝ որ այլ ևս հնար չ'ըլլար արդելու անոր շարժումը, ոչ իսկ հոգին ի բուց դարձնել այս գաղափարէն՝ ինչպէս է սերմնաթափներուն՝ կամ բոլորովին անկարողութիւն կուգայ: Սպառած շարունակ հոգնութենէ մը՝ այս հիւանդները կ'իյնին ուղեղային ամէն տեսակ հիւանդութեանց մէջ, ինչպէս ևն մեղամաղձութիւն, անդգայութիւն, լուսնոտութիւն, ապշութիւն, զգայարանաց բթացում, չղային դէրութեան տկարութիւն, և այլ ասոնց նման ախտեր: Այս պատճառը մեծ պակասութիւն մը կը դառնայ շատ մը երիտասարդաց՝ զի իրենց մտաւոր կարողութիւններուն չը շիջանելովն իսկ՝ զանոնք չեն կրնար պէտք եղածին պէս գործածել: Մարդ ինչ կոչում որ ունենայ՝ չկրնար առաջ երթալ՝ առանց այս ինչ աստիճան ուշադրութիւն ընծայելու նմա՝ ում անյարմար կ'ընէ զանոնք այս վատ սովորութիւնը. այս դատի երիտասարդաց մէջ՝ որք բանի մը չեն պարասիր (և ասոնց թիւը խիստ մեծ է) կան շատեր որ բանի ալ չեն դար. շարունակ ապուշ, մտազբաղ կերպարանք մը զանոնք անհաճոյ գատարկասուններ կ'ընէ: Շատեր գիտեմ որք այս ուշադրութեան պակասութենէն և մտաւոր կարողութեանց նուազութենէն ընկերութեան բոլորովին անպիտան դարցած են: Տխուր վիճակ որ կ'իջեցնէ զմարդ ա-

նասունէն ալ վար , և կ'ընէ զնա իրաւամբ արժանի իւր նմանեաց արհամարհանաց՝ քան գթութեան :

Այս երկու նախնական պատճառներէն բնական նաբար կը հետեւի երրորդ մը՝ այն է գործողութեանց յաճախութիւնը . երբ միանգամ ունակութիւնն արմատանայ՝ հոգի և մարմին կը մըցին այս ոճրին վրայ : Հոգին՝ այս գարշելի մտածութիւններով պաշարուած՝ տափական շարժումներ կը զրգուէ և եթէ պահ մը ուրիշ գաղափարներու վրայ դառնայ՝ բարկ հլութեր որ կը զրգուեն ծննդական անդամները՝ նորէն զայն կը դարցնեն տղմին մէջ : Իցիւ թէ այս ճշմարիտ գիտողութիւններէն օգուտ քաղէին երիտասարդք դուշակելով՝ թէ այս բանին մէջ մէկ սխալ քայլը իւր ետեւէն կը բերէ ուրիշ մը , բոլորովին գերի կը դառնան փորձութեան , թէ՛ քանի որ բազմանան հրապուրիչ պատճառներն՝ զիրենք բռնելու կարօղ բանավարութիւնը կը տկարանայ՝ և թէ՛ վերջապէս քիչ ժամանակէն կընկղմին չուառութեան ովկիանոսին մէջ՝ առանց ունենալու ի ձեռին փրկութեան լաստ մը : Ստոյգ է՝ որ նորահաս տկարութիւններ երբեմն ծանր ազդարարութիւններ կուտան անոնց , երբեմն վտանգը զանոնք կ'ահարեկէ վայրիկ մը , բայց մօլութեան կատաղութիւնը դարձեալ կը խորատուղէ զանոնք հօն : Սակայն վտանգը վերահաս՝ և ի բարելաւութիւն դառնալու զիպօղ ժամանակը կարճ է :

Ի ժընէվ փիլիսոփայութիւն ուսած ժամանակըս , ժամանակ մը՝ որու յիշատակը քաղցր պիտի ըլլայ մինչև կենացս վերջ , իմ ընկերներէս մին

այն աստիճան մտլեզնութեան հասած էր՝ որ չէր կրնար հեռանալ այս զաղբութիւններէն՝ մինչև իսկ դաս առած ժամանակ. իւր պատիժը շուշացաւ՝ և մեռաւ ողորմ մահով՝ երկու տարի չ'անցած :

Հիւանդ մը ինձ այսպէս կը նկարագրէ ասոր յաղթելու դժուարութիւնը՝ ինձ գրած մէկ նամակովը. « շատ ճիգ պէտք է, (ճիշդ իւր խօսքերն են) յաղթելու այն ունակութեան՝ որ ամէն վայրկեան մեր միտքը կ'իյնայ : Կը խոստովանիմ՝ կարմնելով՝ թէ իգական առարկայի պատկեր մը՝ ինչ տեսակ ալ ըլլայ վրաս իզձ կը ծնուցանէ : Տեսնելու ալ հարկ չունիմ. ազտոտ հոգիս շարունակ հակամէտ է՝ աչքիս ցանկական առարկայներ պատկերացնելու : Ստոյգ է որ ամէն անգամ՝ երբ այս կիրքը վրաս կ'արժարծուի՝ միտքս կը բերեմ ձեր խրատները, կը կռուիմ, բայց այս կռիւն ալ զիս կ'սպառէ. եթէ կարենայիք ճար մը գտնել միտքս այս առարկայէն ի բաց դարցնելու՝ կը հաւատամ՝ այն ատեն՝ որ բժշկիկս մերձ կըլլայ :

Արդէն տեսնուեցաւ որ գիշութեան յաճախութիւնը՝ յառաջ կը բերէր կեանք վրայ հարսնամոլութիւն : Մէկ գաղափարի վրայ շարունակ սեւեռած մնալու ունակութիւնն անընդունակ կրնէ զայն ուրիշ մտածում ունենալու. նա բոլորովին կը տիրապետէ անոր վրայ բռնաւորի նման : Շարունակօրօր գրգռուած գործարաններ ախտաւորի արամադրութիւն կ'ստանան՝ որ շարունակ կը խթէ զանձնք՝ մինչև իսկ առանց արտաքին պատճառի : Միգամանի հիւանդութիւններէն՝ որք շարունակ միզելու փափաք կ'ազդեն. ծննդական գործարանաց մշտնջենաւոր զըրգ-

ութիւնն ալ նոյն հիւանդութիւնն յառաջ կը բերէ
անոնց վրայ : Զարմանալի չէ ուրեմն , որ այս եր-
կու պատճառաց՝ լնականին և բարոյականին՝ օժան-
դակութիւնը մէկ տեղ գալով՝ այս սոսկալի հիւան-
դութեան մէջ կը ձգեն զկին : Այս գաղափարը ո՞ր-
չափ արժանաւոր է փրկարար սարսափ ազդելու այն
կանանց՝ որոց վրայ տակաւին քիչ մը բանավարու-
թիւն և երեսի ջուր մնացած է :

Գիշատէրներուն սպառման մէկ շորրորդ պատճառն
ալ՝ առանց սերմի արտաքսման շարունակ անդամի
կանգնելն է՝ թէեւ անկատար, որ զիրենք անհանգիստ
կրնէ կը կարծեն՝ բայց և կ'սպառէ շարաշար : Ո
և է անդամ որ կը ձգտուի՝ ուժոյ վատնում կ'ար-
տադրէ և այս՝ գիշատէրներուն չգար , մարմնոյ ոգի-
ներ աւելի առատօրէն այն կողմ կը յօրդեն, կը ցըն-
դին , որով տկարութիւն կը բերեն . միւս պաշտօն-
ներուն պէտք եղածը չեն տար , որով անոնք թերի
կը մնան . այս երկու պատճառաց մէկ տեղ գալովն
ծանր վնասներ կը ծագին : Ուրիշ վնաս մ'ալ՝ որ այս
շորրորդ պատճառէն կը ծագի՝ սերմնաթափութիւն
ընտղներուն ծննդական անդամին ընդարմացումն է,
ուստի կը հետեւի անկարողութիւն*՝ կանգնման թե-
րութեամբ, և պարզ հոսումն . քանզի թուլցած ան-
դամները թող կուտան որ սերմը փախչի , քանի որ
զայ , և անդադար կաթկըթի այն հիւթը դոր ամոր-
ծիքի գեղձերը կը զատեն՝ և վերջապէս միզուկին բո-

* Մերձաւորութեան անկարողութիւն Ծ. Թ.

լոր ներքին մաշկը հարբուխի տրամադիր կըլլայ՝ որով կանանց սրբանին պէս շարունակ հոսում կը պատճառէ, տրամադրութիւն՝ որ չը մոռնանք ըսելու՝ շատ հասարակ է, որ միայն քթի, կոկորդի, թոքերու մաշկին յատուկ չ'է, այլ յաճախ կ'ախտացնէ խոռոչընդերները՝ որ գիտութենէ կը վրիպի, վասն զի չկարծուիր՝ և սխալ կը դարմանուի՝ վասն զի չգիտցուիր : Շատ դիւրին է գտնել գիտողներու գրուածոց մէջ թէ՛ այս հիւանդութիւն ուրիշ բան կարծելով դարմանած են :

Վարպետ վիրաբոյժ մը օր մը կը պատմէր ինձ թէ՛ մարդ մը իր խիստ մատաղ հասակէն տըւփանաց տալով ինքզինք կարի շուայտութեամբ՝ և զայս միայն փողոցներու անկիւններ ոտքի վրայ ի գործ դնելով՝ սպառման մէջ ինկաւ՝ մէջքի սաստիկ ցաւով և աղղրերու ու սրունից ծիւրութեամբ, որով վրայ աւելցաւ նաև այս անդամներուն ընդարմացումը՝ որ կերելէր թէ հետեւութիւն էր՝ այս աղտոտ հեշտութիւններ գործադրած ժամանակ իւր բռնած գրից : Վեց ամիս անկողնայ ծառայելէ յետոյ մեռաւ ողորմելի միանգամայն սոսկալի վիճակի մէջ : Այս գիտողութիւնը մեզ չը՞նծայեր հինգերորդ պատճառ մը վտանգաց՝ որ սերմնաթափերու միայն յատուկ են :

Երբ մարդ կորուսանէ իւր ուժը այս երկու միջոցաւ միանգամայն՝ տկարութիւնը առաւել սաստիկ կ'ըլլայ : Մարդ մը որ ոտքի վրայ է՝ կամ նրստած՝ ինքզինք այս վիճակներուն մանաւանդ առաջինին մէջ պահելու համար՝ կարօտութիւն ունի ա-

ւելի բազմաթիւ ջիղերու գործունէութեան՝ և այս գործունէութիւնը կենդանական մասերը կը ցնդեցընէ : Տկար մարդիկ՝ որ չեն կրնար վայրիկ մը ոտքի վրայ կենալ՝ առանց տկարութիւն զգալու, հիւանդներ որ չեն կրնար նստած մնալ առանց նոյն բանը խմանալու՝ մեր ըսածը լիովին կապացուցանեն : Իսկ պառկած կամ երկնցած ըլլալու համար՝ հարկ չէ այս զօրութիւններ գործածել : Աստի կիմացուի թէ՛ նոյն գործողութիւնը տարրեր կեցուածքի մէջ կատարուելով՝ տարրեր տկարութիւն կ'արտադրէ՝ և այս աւելի կ'ըլլայ ոտքի վրայ :

Ուրիշ վաւերական դիտողութիւններէ՛ մէկ վեցերորդ պատճառ մ'ալ կը սովորեմք՝ որ գուցէ տկար բան մը երեւի, թակայն լուսամիտ բնագէտները զայն պիտի շարհամարհեն : Ամէն կենդանի մարմիններ կ'արտաշնչեն, ամէն վայրկեանի դուրս կ'ելնէ, գրեթէ մեր մորթի ծակտիկներուն կէտէն, վերջին աստիճան անօսր հիւթ մը՝ և որ աւելի մեծաքանակ է՝ քան թէ միւս արտազանութիւններ : Մի և նոյն ժամանակին, ուրիշ տեսակ մը ծակոտիք՝ ներս կրնանին զմեզ շրջապատող հեղուկ մարմնոց մէկ մասը և կը տանին զանոնք մեր նրբերակաց մէջ : Ապացուցուած է՝ որ ինչ ինչ պարագայից մէջ՝ այս ներշնչութիւնը խիստ մեծաքանակ կ'ըլլայ : Ուժեղ մարդիկ աւելի կ'արտաշնչեն, տկարները որ գրեթէ յատուկ մթնոլորտ չունին՝ աւելի կը ներշնչեն (իչէրէ չէրէր, է՞րէր), և այս արտաշնչուած մասը, կամ առողջ անձանց այս մորթային արտաշնչութիւնը, տեսակ մը սննդարար և զօրացուցիչ բան կը պա-

բունակէ, որ ուրիշ մը ներշնչուելով՝ անոր զօրութիւն տալու կը նպաստէ : Մարդ աւելի կ'արտաշնչէ մերձաւորութեան ժամանակ՝ քանզի արեան շրջանին ուժը սաստկացած է : Այս միջոցին արտաշնչութիւնը ամէն ժամանակէ աւելի գործօն և ոգելից է. սա իրական կորուստ մ'է՝ զոր կ'ընէ մարդ և որ տեղի կ'ունենայ՝ ինչ կերպով ալ հոսի սերմը՝ քանզի անոր յարակից յուզմունքէն կ'ախուժուին : Մերձաւորութեան ժամանակ այս արտաշնչութիւնը փոխադարձ կ'ըլլայ՝ և այն ատեն՝ մին կը ներշնչէ միւսին արտաշնչածը : Հաւատարմութեան արժանի դիտողներ այլ ևս տարակոյս չեն թողած այս փոխադարձութեանը վրայ : Այս պարագայս մէջ մերձաւորողները իրարու կորուստին տեղը կը լեցնեն : Իսկ սերմնաթափը այս առաւելութիւնը չունի, կ'ուտայ՝ և չառնուր :

Երբ կը դիտենք կրից ազդեցութիւնը՝ եօթներորդ տարբերութիւն մ'ալ կը դտնեմք կանանց մօտեցող և սերմնաթափներու մէջ. տարբերութիւն՝ որ բոլորովին աննպաստ է վերջիններուն : Բերկրութիւնը, որ հոգիէն կ'ուզայ՝ և զոր պէտք չէ շիտեղ պարզ հեշտասիրութիան հետ՝ զոր մարդիկ հաւասարապէս ունին անասնոց հետ՝ և որոնցմէ բոլորովին կը տարբերին, այս բերկրութիւնը, կըսեմ, կ'օգնէ մարսողութեան, կ'երագէ արեան շրջանը, կը նբպապտէ բոլոր գործսրանական պաշտօններուն, կը կ'ազդուրէ ուժը և զայն կը պահպանէ : Եթէ սա միանայ սիրոյ հաճոյից հետ՝ կ'օգնէ տեղը բերելու այն ուժը՝ զոր անոնք կրնան բառնալ, և դիտողու-

Թիւնը զայս կը հաստատէ : Այս սկզբան յենլով՝ վէնէթ՝ որու գրքին մէջ գեղեցիկ գլուխ մը կայ սիրոյ ծայրայեղ հաճոյից վտանգներուն վրայ, կը հաստատէ՝ թէ գեղանի կնոջ հետ միաւորութիւնը աւելի քիչ կ'սպառէ՝ քան թէ տգեղի մը հետ : Եւ կրնայ տարակուսիլ ոք՝ թէ բնութիւնն իրեն օրինաւոր ճամբով հայթայթած հաճոյից խորը աւելի բերկրութիւն գրած է՝ քան այն հաճոյից՝ որք իրեն գարշելի են :

Ութերորդ և վերջին պատճառ մը՝ որ սերմնաթափութեան վտանգը կ'աւելցնէ, այն է սոսկմամբ խառն զիղջ՝ որ այս գործողութենէն յետոյ կ'ուզայ՝ երբ աղէտներ մարդուն աչքը բացած են ոճրին և անոր վտանգաց վրայ. Եւ ո՞վ քան սերմնաթափներ՝ այս խայթերուն աւելի ենթակայ կ'ըլլայ : Երբ քօղը իյնի՝ իրենց վարուց պատկերը կը ներկայի իւր ամէնէն ահռելի կերպարանօք : Յանցապարտ կը գտնուին՝ այնպիսի ոճրագործութեամբ՝ որու պատիժը շուշանար աստուածային արդարութենէն՝ և որ անմիջապէս կը պատուհասուի մահուամբ :

Իրենց ետեւէն զիրենք հալածող ամօթը տարապայման կը սաստկացնէ անոնց թշուառութիւնը : Ոմանց անառակութիւնն սերմնաթափութեան մասին այն աստիճան կը հասնի՝ որ կանանց հետ մերձաւորութիւնը իրրեւ սովորութիւն մը կը նկատեն. և մենէն յանցաւորները զայս չեն կրնար ծածկել, և չեն կասկածիր որ ասոր համար պիտի անարգուին : Չիրաւի ո՞ր սերմնաթափը կը համարձակի խոստովա-

նիլ իւր գաղբագործութիւնը : Եւ այն հարկ՝ որ
 կ'ստիպէ զանոնք գաղտնեաց ստուերին մէջ ծած-
 կուիլ, իրենց բուն աչքին յայտնի ապացոյց մը չէ՞
 աս գործողութեանց ոճրագործութեան : Քանի՞ քա-
 նիններ կորնչած են՝ չհամարձակելով ի վեր հանել
 իրենց ախտերուն պատճառը : Օ՞հանձայն շատ մը նա-
 մականերուն մէջ կը կարդամք . լաւ ետ կը համարէ՞
 Տեանիլ՝ քան քոս դէմք երեւիլ այսպէս ի սոսորձանոս-
 թիւնէ յետոյ : Ստուգիւ մարդ տրամագիր է, և պէտք
 է ըլլայ՝ արդարացնելու այնպիսի ոք որ հրապուրուած
 այն յօժարութենէն՝ զոր բնութիւն տնկեց ամէն սրբ-
 տերու մէջ, և զոր ի գործ կը դնէ ինք (բնութիւն)
 տեսակը պահպանելու համար, այնպիսի ոք՝ որ օրի-
 նաց և առողջութեան գծած սահմաններէն անցնելով
 միայն կը մեղանչէ՝ զի իւր կրքէն մղուած ինքզինք
 կը մոռնայ, մարդ աւելի տրամագիր է զայն արդա-
 րացնելու՝ քան թէ զայն՝ որ կը մեղանչէ առաթուր
 կոխելով ամէն օրէնք, տակն ի վրայ ընելով ամէն
 զգացում, բնութեան ամէն նպատակներ : Զգալով
 թէ քանի արհամարհ պիտի երեւէր նա ընկերու-
 թեան առջեւ՝ եթէ հանցուէր, շարունակ կը տան-
 ջուի այս գաղափարով : Եւ կիյնին տրտմութեան ու
 յուսահատութեան մէջ, ինչպէս տեսնուեցաւ զրքիս
 չորրորդ հատուածին մէջ, և կզգան բոլոր աղէտ-
 ներ, որ յառաջ կուգան յարատեւ տրտմութենէ, ա-
 ռանց ունենալու, որ յանցապարտի մը համար ամէ-
 նէն ահարկու վիճակն է, առանց ունենալու, կը-
 սեմք, և ոչ մի պատրուակ արդարացուցման, ոչ մի
 պատճառ մխիթարութեան : Եւ ի՞նչ կը ծագի տրտ-

թուփենէն . — նրբաթելիցն (ինձէ սնէր) թուլութիւն,
 արեան շրջանի դանդաղութիւն , մարսողութեան
 անկատարութիւն , տածման պակասութիւն , մորթի
 ծակոտեաց խցումն , որ տխրութեան մասնաւոր ար-
 դիւնքն կը թուի , հիւթերու դուրս զեղումը որ հե-
 տեւանք է սեղմումներու : Լեարդի (Գարածիկէր) նորթ
 անցիկը կը քոչոյն . կը ըլլէ Սենտ . Բալլը (ընթրա) կը քո-
 շածոտի քոչը Բարձնոյն Ռիլ . կարկամութիւնք , շղային
 ցցմունք , անդամալուծութիւնք , ցաւեր , անձկու-
 թեան անսահման սաստկութիւն՝ յառաջ կուգան
 աստի : Անօգուտ է ասկէց աւելի խօսքս երկարել
 սերմնաթափութեան յատուկ վտանգաց վրայ . ասոնք
 պէտք եղածէն աւելի ապացուցուած և իրական
 են . անցնիմ բուժելու միջոցներուն :

Մ Ա Ս Ն Գ .

—

Դ Ա Ր Մ Ն Ո Ւ Մ Ն

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ը .

Ուրիշ բժիշկներէն առաջարկուած բուժման
միջոցներ

Քանի մը հիւանդութիւններ կան՝ որոց մէջ բը-
ժիշկն գրեթէ ապահով է դեղերու յաջողութեան
վրայ : Այն հիւանդութիւնք՝ որք հեշտախտային ըս-
պառմանց, և առաւել ևս սերմնաթափութեան հե-
տեւանք են՝ այս կարգէն չեն, և ասոնց մասին ըլլալիք
ախտավճիռը(1)՝ երբ անոնք այսինչ աստիճանին հա-
սած են արդէն, սարսափ միայն կ'ազդէ : Հիւսիսի-
րատ մահ վճռած է :

Այս հիւանդութենէն ողորմ մահով մեռնողներ
տեսայ՝ այնպիսիներ ալ կան՝ որոց ցաւոց սփոփանք
մ'իսկ չկրցի տալ : Սակայն այս օրինակներ պէտք
չէ վճատեցնեն. աւելի յաջողներ տեսնուած են,
իմ անձնական փորձս քանի մ'օրինակ տուաւ ինձ :

---

1. Pronostic

Նոյն տեղը, ուր Հիպոկրատ այս հիւանդութեան նկարագիրը կ'ընէ, ինչպէս յառաջ բերինք վերը, բոյժն ալ կը նշանակէ. « Երբ հիւանդն այս վիճակին մէջ գտնուի՝ կ'ըսէ, մարմնոյն վրայ տած դրէք վերէն ի վար, յետոյ փոխեցուցիչ տուէք նմա. ապա գլուխը մաքրող դեղ մը, յետոյ վարէն մաքրողական մը: Այս բոյժը պէտք է մանաւանդ գարնան ատեն սկսել: Մաքրողականներէ վերջ թեթեւ կաթ, կամ իշու կաթ խմցնել, յետոյ կովու կաթ՝ քառասուն օրի չափ. կաթ խմած ատեն միս պիտի չուտէ, իրիկունները ցորենի խիւս (լոփ) տալու է նմա: Կաթին գործը լմնալէն վերջ, ամենափափուկ մսերով սնուցանելու է զնա՝ քիչէ սկսելով, և այս միջոցաւ գիրցնել: Տարի մը հեռի մնալու է որ և ղեղխութենէ, որ և իցէ շափազանց մարդէ (եղիւն), բաւականանալ պէտք է շրջագայութիւններով՝ որոց մէջ պիտի զգուշանայ ցուրտէ և արեւէ: »

Ինչպէս կը տեսնուի, Հիպոկրատ կսկսի բոյժը՝ փոխեցուցիչով և մաքրողականով: Իւր հեղինակութիւնը կրնայ օրինաց տեղ բռնել, բայց այս օրէնքը շատ պարագայի մէջ վնասաբեր պիտի ըլլար: Այս տագնապէն դիւրին է ազատիլ բժշկի մը՝ երբ դիտէ որ Հիպոկրատ մաքրողական կը հրամայէ անօր համար միայն, որպէսզի դարցնէ յորդութիւնը՝ զոր կը կարծէր թէ գլխէն կիջնէ ողնայարին վրայ, և ուրիշ տեղ մը առփական ծայրայեղութեամբ ակտացողները կը դասէ այն անձանց ցանկին մէջ որոց բնաւ մաք-

րողական տալ պէտք չէ, ընդ որում քանի որ անոնց որ և իցէ զհոս քան, այլ ընդհակառակն կրնան անոնց Պատուելիակ : Ուստի այս վերջինը պէտք է իրրեւ ընդհանուր կանոն ընդունիլ. առավինը բացառութիւն է, հիմնուած դրութեան մը վրայ՝ որու սխալ ըլլալն ստուգուած է այսօր :

Հօֆմանի քննական ճառերու մէջ՝ զոր արդէն թառաջ բերած եմ յաճախ, երկու դիտողութիւններ կան, որք շատ զգուշալի կ'ընեն փոխեցուցիչներու գործածութիւնը :

Պ. Պըռհավ աւելի բուժման դժուարութիւնները քան թէ զայն ձեռք բերելու միջոցները կարծես կը նշանակէ : « Բուժման քիչ յոյս կայ . կաթին ազդեցութիւնը շուտով կանցնի, ձիով շրջագայութեան մարզումը օգուտ չընէր գրեթէ բնաւ այս տեսակ հիւանդներու » և կը տրանջեն թէ այս դեղերը կը տկարացնեն զիրենք . ստուգիւ մարմնամարզը աւելի կ'առատացնէ անոնց երազափորձին հոսումը, և զանոնք աւելի ուժաթափ կ'ընէ : Երբ առաւօտ կ'ըլլայ՝ անկողնէն կեղնեն քրտնաթաթաւ և քնով աւելի տրկարացած . համեմաւոր դեղերն ալ չեն մարսեր, որոց արդիւնքը իրենց դարձեալ վատարեր են : Այս պարագայիս մէջ միակ օգտակար բաներն են՝ աղէկ կերակուրներ, մարմնական շափաւոր մարզ, ոտքը տաք ջրի մէջ դնել, և զգուշութեամբ եղած շփումները » . կրնայ փորձուիլ հետեւեալ դեղերուն արդիւնքը . 1 . թեթեւ և չոր սնունդ՝ թռչնոց, եղան, ոչխարի, հորթու, ուլի միսէ՝ խորոված՝ քան թէ խաշած : Ամենապատուական գարեջուր, քիչ քա-

նակութեամբ, գինի քիչ, բայց խիստ դորացուցիչ տեսակէն. 2. Շատ մարմնամարդ, քիչ քիչ աւելցնելով, մինչեւ որ մարմինը յոգնի. բայց միշտ անօթի փորուն: 3. Խուսկի ծխոյ վրայ բռնած ֆանելայով իրիկուն, առտու կանոնաւորապէս շփել մէջքը, փորին վարը, ցայլերու (Հոգն) ոսկորները, ցայլերը, երկուտրեաց պարկը: 4. Երկու ժամն միանգամ առնել ցորեկ ատեն, կէս տրախմ հետեւեալ սպտորաստութենէն: *

Կը յուսամ թէ, կը յաւելուր Պ. Պըռհաւ, հիււանդը կը բժշկուի, զայս երկու ամիս գործածելէ վերջ:

Բժշկին առաջին նպատակն պէտք է ըլլայ ուժը տեղը բերել և տալ մարմնային նրբաթելից իրենց կորուսած առածգութիւնը: Տաք, խուսափող, համեմային, բարկ կամ հաճելի հոտ ունեցող դեղերը չեն յարմարիր ասոնց, մեղմ կերակուր պէտք է՝ և այն տեսակ, որ տեղը բերէ այն տածիչ մանուցիկ գոյացութիւնք զորս անկարգ արտահանումներ սպառած են. այսպէս են եզի, հորթու, պարարտ աքաղաղի խաշուկ, քիչմը գինիով, կիտրոնի (Ազած Գալուստ) հիւթով, աղով հնդիկ ընկուզով և մեխակով: Ասոր վը-

R) Terroe Japon. dr. IV. Gpapanac. dr. V. Cort Peruw. dr. VI. Cons. Rosar. Rubr. Unc. I. Oliban dr. II. Succ. Acac. Unc. SS. Syrup. Kerm. q. f. l. a. Cond. և վրայէն խմել կէս ծաւ բժշկական գինի:

R.) Rad. Earyophill. Mont. Pœn. Mar. Aca. Unc. I. Cort. Rad. cappar. camiris Aca. Unc,

I. SS. Lign, Agalloch, Veri unc.

Vin. Gall, Ab, libre. Vl. f. l. a Vin, Med.

բայ կրնայ աւելնալ նաև յաշողութեամբ արտաչըն-
չումներ դիւրացնող դեղեր՝ և անոնք որք մամնոյ
մանրաթելից թմրած առածգականութիւնը կը կեն-
դանացնեն : Սերմնաթափի համար ըրած մէկ ուրիշ
խորհրդակցութեան մէջ, կը պատուիրէր ամէն առա-
ւօտ՝ մէկերրորդ Սէլթէրի ջրով կտրած իշու կաթ
խմել, որոշեալ քանակութեամբ :

Անօգուտ է յիշատակել աստ ուրիշ հեղինակաց
դիտողութիւններ և պատուէրները :

Շատ գեղեցիկ տեսութիւններ կան՝ այս հիւան-
դութեան օգտակար՝ Բուէսի որ ժողովն Բուսիէ գրքին
մէջ՝ որու հեղինակն է Պ. Լիէօթօ, բժիշկ Գաղղիոյ
Մանկանց, որ յետ մեծ անուն վասակելու, իբր
անդամազննիւն և բնախօս, այս գործով առա-
ջին կարգի փորձ բժշկի կարգ անցաւ : Ողնայա-
րի հալու մաշի վրայ գրած գլուխները այսպէս կըս-
կըսին. Գալտօ ճորպէս-ղէտ, ակտացուցիչ ջերմութիւն.
հիւանդութիւն՝ որ մէկ խօսքով ըսենք, խիստ յա-
ճախ կը պատահի, որու վրայ ոչ ոք խօսած էր, զոր
բժիշկներ սխալ կը դարմանեն ինչպէս ցաւօք յայտ-
նեցի, և որու ակտանիշերը, բնութիւնը և դարմանա-
տարութիւնը առաջին անգամ կը բացատրուին Պ.
Լիէօթէօն՝ հետեւեալ գլուխներով. Վրէտիլոսիէ,
սպառումն՝ և Անէճիտ՝ զոր կրնամք թարգմանել աշ-
եան պոլատոսիէտն, պատուական գլուխ մը՝ որ ակտա-
լապէս հեղինակին գրչէն ելած է :

Պ. Լըվիս՝ որու գրուածը չկրցի ձեռք բերել
գործոյս առաջին տպագրութիւնը չեղած՝ ամէնէն
աւելի մանրամասնօրէն խօսած է բուժման վրայ :

Ուրախութեամբ տեսայ որ երկուքիս կարծիքն ալ մէկ էր, և միևնոյն դեղերը կը գործածէինք, մանաւանդ քինա և սլազ ջրի լուացում. և այս համակամութիւնը նպաստաւոր է մեր երկուքիս հետեւած դրութեան: Հոս միայն իւր երկու վճիռներ պիտի յառաջ բերեմ, որոց մէջ իր վարդապետութեան էութիւնը բովանդակուած է. քանի մը բացատրութիւններ պիտի յաւելում անոնց վրայ՝ իմ գործողութեանս եղանակը հաստատելու համար:

Այս հիւանդութեան բոյժը, կրտէ այս ճարտար բժիշկը, երկու յօդուածէ կախում ունի, նախ թէ ի՞նչ բանէ խորչելու է, և երկրորդ, թէ ի՞նչ ընելու է. դեղերը բնաւ ազդեցութիւն չեն ունենար՝ եթէ մեծ ուշադրութիւն չընծայուի ամէն այն բանի որ վերաբերութիւն ունի անբնական իրաց, կամ ապրելու եղանակի բոլոր ճիւղերուն: Առողջ օդ՝ էն կարեւորն է. սննդառութիւնը պէտք է զօրացուցիչ ըլլայ՝ առանց ջեռուցանելու. քունը շատ երկար պէտք չէ ըլլայ, պատշաճ ժամերուն քնտնալ պէտք է: Չափաւոր մարմնամարդ ընել՝ մանաւանդ ձիով: Եթէ բնական արտահանութիւններ անկանոն են՝ կտնտնաորել. հիւանդը պէտք է ջանայ զբօսցնել ինքզինք ընկերութեամբ կամ անմեղ հաճոյքներով: Բոլոր դեղերը պէտք է պալտամային (այսինքն գօվարար) և զօրացուցիչ երկու կարգերէն առնուին »:

Փոխանակ թէյի, որուն համար կրտէ թէ միշտ վնասակար է, կը հրամայէ Մէլէ-էյէ և անոն-իէ թրր-

ջուս, գնեւոյ ամէն մէկ քաւաթին մէջ զըզալ մը
 պալսամային խառնուրդ՝ որ բաղկանայ՝ սերէ կամ
 հակըթի գեղնուցէ՝ մէկ տեղ հարած՝ երկու երեք
 կաթիլ կինամոմնի (Թարչն) իւզով. այս, ընդելի մը
 կ'ըլլայ, քմաց և ստամոքսի միանգամայն յարմար,
 ինչպէն առիթ ունեցած եմ դիտելու ես ալ անձամբ
 և այս դեղն ստուգիւ պալսամային և զօրացուցիչ է:
 Բայց հոս դիտողութիւն մը պիտի ընեմ, որ կրնայ
 օգտակար ըլլալ, այն է թէ Պ. Լըվիս իւր ապրս-
 պըրած զօրացուցիչներուն կարգը կը դասէ կապարէ
 հանուած դեղեր. ինձ պարտք կը համարիմ ազ-
 դարարել, հակառակ Պ. Լըվիսի հեղինակութեան և
 ուրիշ մէկ քանի արժանապատիւ բժշկաց՝ թէ կազա-
 րային գեղոց ի ներքուստ դորձածութիւնը ճմարիտ
 թոյն մ'է, ըստ միաբան վիայութեան բժշկաց. ա-
 սոր շատ տխուր հետեւանքները տեսած եմ. և շա-
 դակրատներու անամօթ յանդգնութիւնը մեզ կը ցու-
 ցընէ ամէն օր նոյն օրինակ փորձեր: Եթէ կ'ուզուի
 ասոր դորձածութիւնը ուրիշ մէկ քանի թոյներու
 պէս հաստատ պահել, գոնէ այս դեղերէն անոնց
 միայն տալու է՝ որք կարող են անոնց վտանգները և
 ազդեցութիւնները ճանչնալ, և առանց զգուշութեան
 թող չընչանակեն հասարակութեան սահմանուած
 գրքերու մէջ:

Վերջ կուտամ այս հատուածիս հոս գնեւոյ այն
 մեթոս՝ որու կը հետեւի Պ. Սթօնք այս տեսակ
 հիւանդութեանց մէջ. շատ պարզ և ազդու է այն:
 Բազդատելով բոլոր այս մեթոսները՝ պիտի տեսնուին
 որ անոնք՝ ամէնքն ալ նոյն սկզբանց վրայ հիմ-

նուած են , մի և նոյն նպատակին կը ձգտին և իրա-
 րու յար եւ ման միջոցներ կը գործածեն նմանութիւն՝
 որ մեթոտին գովեստն է , և անոր վրայ վստահու-
 թիւն ազդողը : Վնախ սկսելու է , կըսէ Պ. Սթօռք ,
 սնուցանել զանոնք սննդար արգանակներով բրինձ ,
 վարսակի , գարիի ձաւար եփած՝ արգանակի կամ
 կաթի հետ , և կաթ՝ շատ օգտակար են . սակայն
 դիտելի է որ քիչ , և յաճախ խմցնելու է : Եթէ ըս-
 տամօքան այն աստիճան տկարացած է՝ ինչպէս կը
 պատահի , երբ հիւանդութիւնն շատյառաջ գացած է ,
 մինչ չկրնար վերջնել այս կերակուրները ֆառանց
 մեծ նեղութեան՝ պէտք է ստնտու բռնել հիւանդին ,
 և այս՝ շատ անգամ ամենածանր վիճակի հասնողն
 ազատած է : Թուլցած մանրաթերից ուժ և կենդա-
 նութիւն տալու է , երկաթադեղով , քինայով և կի-
 նամոմօնով խառն գինի խմցնելով : Երբ հիւանդն
 ուժ զգայ շրջագայելու չափ , խիստ օգտակար է
 իրեն երթալ գիւղի կամ լեռան ամենամաքուր օդ
 առնել » :

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Թ .

Հեղինակին գործողութեան եղանակը կամ (բռարիքը)

Քանի մը հիւանդութիւններ կան՝ որոց մէջ դրժար է ճշգրիտ կերպով իմանալ անոնց պատճառը, հետեւաբար դարմանը որոշել և դեղատուութիւնը կանոնաւորել՝ բայց որք բաւական դիւրաւ կը բուժին եթէ միանգամ ասոնք ճանչցուին . սակայն այսպէս չէ որնայարի մաշողութիւնը : Բիւլկն կը ճանչէ հիւանդութիւնը, գիտէ անոր պատճառը . սա՛ ինչպէս կ'ըսէ Պ. Լըվիա, մաշողութեան մէջ մասնաւոր դեռման է, որո՞ւ պատճառն է քիչերո՞ւ ընդհանուր ակտրութեանը : Այսպէս նկը (1) զիւրին է . դեղատուութեան էական կտորին վրայ ևս կարծես այ անհամաձայնութիւն չկայ . սակայն յաճախ ամենալաւ դեղատուութիւնը չ'յաջողիր, ասոր համար իսկ աւելի պէտք է անոր մանրամասնութիւնները որոշել : Մանրաթելերուն ընդհանուր թուլութիւն, ջրային դրութեան ակարութիւն, հոսանուաներուն (2) աւրուիլը՝ ասոնք են փոփոխ պատճառ

---

1. Indication 2, Fluide

ները : Սա կուգայ մարմնական բոլոր գործարանաց տկարացումէն , հարկ է իրենց ուժը վերագարձնել . այս է միակ նիշը : Ասոր ոտորաբաժանումներն են , գիտնալ տկարացած զանազան մասերը , բայց՝ որովհետեւ մի եւ նոյն գեղերը ասոնց ամենուն պաշտօնը միահաղոյն կը կատարեն՝ անօգուտ է դանոնք մի առ մի հոս թուել . արդէն գրքիս ընթացքին մէջ բաւական բացատրած եմ :

Անոնք, որ բժշկութեան անգէտ են , և որք ասկայն՝ բժիշկներէ աւելի կը խօսին անոր վրայ՝ կը կալծեն թէ ախտը ճանչելէ յետոյ բան մը չէ դայն դարմանել՝ և թէ, լաւ կերակուրներով և սթափականներով՝ շուտով կը դորանայ հիւանդը . տխուր փորձեր ցուցած են ամենամեծ բժշկաց թէ՛ էն դժուար գործը հոս է :

Շատ դէպքն է , կ'ըսէ կորթէր , ուժը պակեցնել . ըսն Գեղը Բերելու գրքէն հետը շէտ : Այս բանը դիւրաւ կը հասկցուի՝ երբ խորհի սք՝ թէ կերակուրները և դեղը ուրիշ բան չեն՝ այլ միայն գործիքներ՝ զորս բնութիւն կը գործածէ ինքզինք դարմանելու , իւր կորուստը լեցնելու և մարմնոյ մէջ պատահած խանգարումներն ուղղելու համար : Եւ ի՞նչ է բնութիւն . — մարմնոյ զբոսնանց հաստատուն՝ որ անբարձրակարգն բաժնուած են : Կենսական զօրութիւնն է սա, որ համեմատաբար բաշխուած է մարմնոյ ամէն մասանց մէջ : Երբ զօրութիւնը սպառած է՝ ըսել է որ նոյն իսկ բնութիւնը կը պակօփ , գործաւոր ճարտարապետն է որ ալ դադրեր է գործելէ՝ ուղածնուդ չափ նիւթ տուէք իրեն՝ կարողութիւն

չունի զանոնք գործածելու : Եթէ կուզէք, թաղեցէք զինք չէնքին քարին, փայտին և շաղախին տակ՝ դարձեալ մատ մը յառաջ չերթար պատին շինութիւնը : Նոյն բանն է նաև մարմնոյ զօրութեան եղծումէն յառաջ եկած հիւանդութեանց համար : Կերակուրները չեն կազդուեր, և դեղերն չեն ազդեր : Ստամոքսներ տեսայ՝ այն աստիճան տկարացած որ կերակուրները չէին կրնար պատրաստել, եփել, ճիւղ ինչպէս չեն կրնար ընել փայտէ ամաններ, երբեմն հոն կը տեղաւորուին իրենց սեպհական ծանրութեան օրինօք, և երբ վերջէն նոր չափ(1) մը (Էօլէ) գրգռէ ստամոքսն իւր բեռով, կը տեսնես որ անոնք (կերակուրները) կսկսին դուրս ելնել թեթեւ ճգամք, (Ջօ) ետեւէ ետեւ, բոլորովին իրարմէ զատուած : Երբեմն ալ՝ քիչ մ'աւելի ժամանակ հոն կենալով՝ կ'ապականին և փախումով դուրս կելնեն, այն վիճակի մէջ, որ իրր թէ դրուած ըլլային փտտելու արծաթէ կամ յախճապակի կոնքի մը մէջ. ի՞նչ կը յուսացուի սնունդներէ այսպիսի պարագայներու մէջ : Ամէն անձի վրայ սպառումն այս աստիճան մեծ չ'ըլլար, կան ոմանք՝ որոց վրայ զօրութիւնը կը տկարանայ միայն առանց բոլորովին եղծուելու այն ժամանակ ապաւէն ֆօֆօր(1) մը յուսալ կարելի է՝ կերակրոց և մինչև իսկ դեղերու կողմէ : Բնութենէն մնացածը (այսինքն մարմնական զօրութիւնը) օգուտ կը քաղէ առաջիններէ (կերակուրէն), և դեղերն ալ այն տեսակէն ըլլալու են՝ որոնք մարելու

վրայ եղող կենսական գործունէութիւնը արծարծելու ամենայարմար դատուած են . անոնք արտաքին օգնութիւններ են զորս կուտանք ճարտարապետին իւր գործը շարունակելու համար, կարելի եղածին չափ նուազ գործածելով իւր զօրութիւնը, կամ այս պէս ըսենք, մտրակ մ'է, զոր կուտանք ձիուն՝ որ պէս զի ճիգ մ'ընէ ելնելու խրուած տեղէն . բայց որչափ ճարտարութիւն և խոհեմութիւն պէտք է ի մի ակնարկ դատելու տղմուտին խորութիւնը, կենդանիին ուժը, և զանոնք կշռելու համար: Եթէ գործողութիւնն՝ իւր կարողութենէն վեր է, իրաւ է որ այս խթանը զայն կ'ստիպէ ջանք մ'ընելու՝ բայց թէ այս ճիգը չկրնայ զայն ապահով ճամբան հանել՝ ասով ա՛լ աւելի կ'սպառնի իւր զօրութիւնը :

Սերմնաթափութեամբ եկած տկարութիւնը՝ մասնաւոր գծուարութիւն մը կուտայ զօրացուցիչ դեղերու ընտրութեան մէջ գծուարութիւն՝ որ ուրիշ սլարադայի մէջ չը պատահիր . այսինքն՝ ամենամեծ խնամով զգուշանալ պէտք է այն դեղերէն՝ որք զրգուութիւն պատճառելով՝ կրնան մարմինը արթնցնել: Կենդանի էակաց կազմութեան մէկ օրէնքն՝ խիստ տարբեր անկենդաններէն և անոր օրէնքներէն՝ այս է որ երբ շարժումները կը յաճախին, յաճախութիւնը՝ աւելի զգալի կ'ըլլայ անոնց շարժմանց ընդունակ մասերուն վրայ քան թէ ուրիշ տեղ : Արդ սերմնաթափներու վրայ՝ ամէնէն աւելի դիւրագրգիռները ծննդական անդամներն են . ուրեմն զրգուիչ դեղոց ազդեցութիւնն աւելի յայտնի կ'ըլլայ այս մասերուն վրայ, և ասկէ յառաջ եկած վտանգները մեծ զգուշու-

Թիւն պէտք է ազդեն գործածուած միջոցներուն վրայ: Ինչ տեսակ պէտք է ըլլան ուրեմն (դեղերը): Ահա զայս պիտի քննեմ՝ ասլրելու եղանակը մանրամասնարար առաջի դնելէս յետոյ: Այս մանրամասնութեան ձեռքով պիտի հետեւեմ վեց համաբոան իբաց՝ 1 սովորական բաժաման . են՝ օդ, կերակուր, քուն, շարժում ասոնք բնական արտահանութիւնք և կիրք:

ՕԴ

Օդ մեր վրայ ունի այն ազդեցութիւն՝ զոր ջուրն ունի ձկանց վրայ, կրնամք ըսել անկէց աւելի: Անոնք որ գիտեն թէ ինչ աստիճան ընդարձակ է այս ազդեցութեան սահմանը՝ որ անգէտ վե՛րէ կերակուրէր, ներքէ կը ճանչեն ոչ միայն գետը՝ այլ գետին այն տեղը ուրկէ ձուկ մը բռնած են՝ լաւ կզգան թէ որչափ կարեւորութիւն ունի հիւանդին համար այս կամ այն օդ ծծելը: Անոնք, որ իրենց կենաց մէջ անդամ մը մտած են սենեակ մը ուր մարդ կը բռնակի առանց օդը փոխելու, անոնք, որ ճահիճներու քովէն անցեր են տաք օդին, ցած տեղերու վարժուած՝ որք չօրս կողմէ բլուրներով շրջապատած են, անոնք, որ բազմամարդ քաղաքէ մը դեղ ելած են՝ որք օդ ծծած են այգուն կամ կէս օրին, անձրեւէ առաջ կամ վերջ, բոլոր այս անձինք, կ'ըսեմ, կը

հասկնան թէ օդն ի՛նչպէս կ'ազդէ առողջութեան վրայ :

Տկարներն աւելի պէտք ունին մաքուր օդի քան ուրիշներ . սա դեղ մ'է և միակ դեղը, գուցէ, որ կազդէ առանց բնականին, (մարմնոյ զօրութեանց) օգնութեան, առանց անոր ուժը դործածելու, ասոր համար վերջին ատիճան կարելոր է այս մասին ամէն զգուշութիւն : Ամբողջական ուժաթափութեան յարմար օդն է՝ չոր և բարեխառն օդ . խոնաւ, շատ տաք օդը վտանգաւոր է . այս տեսակէն հիւանդ մը դիտեմ՝ որ օդը սաստիկ տաքցած ատեն՝ բոլորովին ուժասպառ կ'ըլլայ, և որուն առողջական վիճակը աւելի կամ նուազ ջերտ օրերուն հետ կը փոփոխի : Սաստիկ ցուրտ օդէն աւելի քիչ կը վախցուի, և այս ալ բնական է . տաքութիւնը կը թուլցնէ արդէն շատ թոյլ մանրաթելերը, եւ չափազանց հալած հիւթերը կը լուծէ . ցուրտը՝ ընդ հակառակն՝ կը դարմանէ այս երկու շարիքները :

Օդին մէկ ուրիշ էական յատկութիւնն է՝ ծանրացած չըլլալ . վնասակար մասնիկներով, կորուսած չըլլալ՝ մարդաբնակ տեղերու մէջ մնալով՝ այն տեսակ մը կենդանաբար յատկութիւնը որ նմա միակ ազդուութիւն տուող բանն է՝ և զոր կրնամք կոչել տնկոց և անասնոց հաւասարապէս անհրաժեշտ կենսական ոդին (զօրութիւն). այն տեսակէն է այն օդը զոր կը ծծեմք օդատուն, բուսաւէտ և ծառախիտ գեղի մը մէջ : Հիւանդն բնակեցնել պէտք է, կ'ըսէ Արիթէոս, մարգերու, աղբիւրներու և առուակաց

մօտ • ասոնցմէ դուրս ելած բուրումն և այս առարկայից ազգած զուարթութիւնը կը զօրացնեն հոգին, կը կենդանացնեն ուժը, և կը նորոգեն կեանքը : Քնաղաքի օդը՝ անդադար ներշնչուելով և արտաշնչուելով, միշտ ծանրացած խելձը շոգիներով, գարշահոտութեամբ՝ երկու անպատեհութիւն միանգամայն ունի՝ նախ քիչ կենսական զօրութիւն կը պարունակէ, երկրորդ՝ վնասակար մասնիկներով բեռնաւորուած է : Իսկ գեղի օդը ասոր հակառակ երկու յատկութիւն ունի . կոյս օդ մ'է սա, և լի տընկոց ամենաթաշուն, հաճելի, ամօքարար հիւթերով և գետնի շոգիով որ ինքնին խիստ առողջարար է : Սակայն անօգուտ է լաւ օդի մէջ բնակութիւն հաստատել՝ երբ մարդ օդը չծծէ : Սենեակներու օդը՝ եթէ շարունակ նորոգուի՝ դրեթէ ամէն տեղ նոյն է . այն ատեն փոփոխութիւնն ուրիշ բան չլլաւր՝ բայց եթէ քաղաքի գոց սենեակէն՝ անցնիլ գեղի գոց սենեակը :

Արձակ դաշտերու վրայ միայն հնար է վայելել առողջարար մթնոլորտիմը բովանդակ առողջարարութիւնը : Եթէ խօթութեան կամ տկարութեան պատահաւարելի չլլայ դաշտ փոխադրուիլ պէտք է, օրը մէկ քանի անգամ նորոգել սենեկին օդը՝ ոչ թէ պարզապէս բանալով դուռը, պատուհանը՝ որով քիչ կը նորոգուի՝ այլ սենեկին մէջ օդոյ հեղեղ մը մտցնելով՝ և այս կ'ըլլայ մէկ քանի հակառակ տեղերէ օդ ներս առնելով : Չկայ հիւանդութիւն մը որ չպահանջէ այս զգուշութիւնը . բայց պէտք է զերծ պահել հիւանդը օդոյ չափազանց

ներդործութենէն՝ և այս ալ դժուար բան մը չէ : Նոյնպէս վերջին աստիճան կարեւոր է առաւօտեան օդը ծծել . անոնք որ ասկէ զրկուելով՝ կը մնան շորս պատի մէջ խղզուած մթնոլորտով՝ կամաւ կը հրաժարին ամենէն հաճելի, և դուցէ ամէնէն զօրացուցիչ դեղէն : Գիշերուան զօվութիւնը դարձուցած է օդոյն անոր ամբողջ կենսական յատկութիւնը, և ցօղը, որ քիչ քիչ կը շոգիանայ՝ բեռնաւորուած բոլոր բալասանով ծաղկանց՝ որոց վրայ կեցած է՝ դայն ստուգիւ դարմանական կ'ընէ : Մարդ կը ծըփայ անկոց հոյզի մը մէջ՝ զոր անդադար կը ծծէ և որու բարերար ազդեցութիւնը անհնար է ուրիշ բանի հետ փոխանակել : Հանդստութիւն, զօվութիւն, կորով, ակորժակ զոր մարդ աս պատճառաւ կ'զգայ բոլոր օրուան մէջ, ամէն մարդու գիտցած փորձն են, իմ ամէն ըսելիքներէս աւելի զօրաւոր : Դեռ վերջերս տեսայ ասոր խիստ զգալի արդիւնքը քանի մը ակտաւոր անձանց վրայ՝ մանաւանդ ակտոնդանոտներուն (**Քրոմէլը**) : Ասոնք երբ առաւօտեան օդը ծծեն՝ շատ աւելի զուարթ կ'զգային ինքզինքնին օրուան մնացած ժամանակ, և զանոնք տեսնելու վարժուող անձի մը շատ դիւրին էր հասկընալ այս նշանէն թէ՛ ո՛րչափ կարեւոր է այս ազդեցութիւնը ողնայարի ծիւրութեամբ հիւանդացողներուն՝ որք խիստ յաճախ սեւամաղձոտ կ'ըլլան : Զուարթութեան դարձը միայն ինքնին կը ցուցնէ անխաբ կերպով՝ առողջութեան մէջ ընդհանուր բարւոքում մը :

ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐ

Կերակրոց ընտրութեան մէջ հետեւեալ երկու կանոններով ընթանալու է : 1. Միայն այնպիսի կերակուրներ ուտել՝ որք պղտիկ զանգուածով շատ սնունդ պարունակեն, և դիւրաւ մարսուին : 2. Զգուշանալ անոնցմէ՝ որոնք բարկ համ ունին : Հարկ է ստամոքսին դարձնել իր բոլորզօրութիւնը, և չկայ բան մը որ աւելի եղծէ՝ կենդանական մանրաթելին զօրութիւնը՝ քան բռնի ձկտում մը (Կերկէի+) . այսպէս՝ երբ կերակրոց շատութեամբ ստամոքսը սլորկուի՝ (Կերկէի+) ամէն օր կը տկարանայ . ասկէ դատեթէ շատ լինայ՝ տկար անձինք անճրկում, անձկութիւն, տկարութիւն և մեղամաղձութիւն կիմանան, որ իրենց հիւանդութիւնը կը սաստկացնէ : Այս երկու անպատեհութեանց առաջքը կ'առնուի նշանանակած կերպովս ընտրելով կերակուրները և ամէն անգամին քիչ՝ բայց յաճախ ուտելով : Անհրաժէշտ է՝ որ իրենց պարունակած սնուցիչ ազդեցութիւնը դիւրաւ հաղորդեն : Ստամոքսը չէ կարող մարսել ինչ որ դժուարամարս է, իւր վերջին աստիճան տրկար դործունէութիւնը բոլորովին կը ջնուի կերակուրներով՝ որք կամ շատ կարծր են՝ կամ անոր ուժը տկարացնելու բնութիւն ունին :

Այս սկզբանց յենելով՝ գիւրին է յարմար և

անյարմար կերակրոց ցուցակ մը շինել : Վերջի դասին կը վերաբերին՝ բնականաբար խիստ (քէֆ, «էրէ») և անմարսելի մսեր, ինչպէս են խողենին, բոլոր ծեր կենդանիներունը, ինչպէս անոնք՝ զորս արհեստով կարծրացուցեր են աղի՝ կամ ծուխի միջոցաւ, և որք այս պատճառաւ բարկ համ ստացեր են. այն միսեր՝ որ շատ իւղոտ են. ուրիշ ո եւ իցէ իւղեր՝ որք ըստամոքսին մանրաթելերը կը թուլցընեն, մարսիչ հիւթոց (1) արդէն տկարացած գործունէութիւնը կը նուազեցնեն, անմարսելի կը մնան, խցուսն (քլորանիւլը) կը բերեն, և իրենց մնալովը՝ կծու բնութիւն մը կստանան, և շարունակ գրգռութիւն պատճառելով յառաջ կը բերեն անձկութիւն, խիթ, քնհատութիւն, սրտի գոցուիլ, տենդ : Չկայ բան մը՝ ուրիշ աւելի զգուշութեամբ հրաժարիլ պարտաւորին տկար ստամոքսի տէրեր՝ որչափ իւղոտ կերակուրներէ. խմորեղէններ, մանաւանդ եթէ իւղով շաղուած ըլլան՝ ուրիշ տեսակ գժուարամարս կերակուրներ են՝ և անտանելի՝ տկար ստամոքսներու : Բանջարեղէնները՝ ուռեցք պատճառելով՝ կը պրկեն ստամոքսը, արեան շրջանը կ'արգիլեն միանգամայն մերձակայ մասերուն մէջ՝ և վնասակար կը դառնան. այսպէս են՝ ընդհանրապէս ամէն տեսակ կաղամբները, փոճակաւոր (քոպուֆլու) ընդեղէնները, և անոնք՝ որք սաստիկ բարկ համ և հոտ ունին՝ յատկութիւն մը՝ որով աւելի վնասակար կըլլան՝ բացի իրենց պատճառած փութէն (էէլ) :

Պատուհները՝ որք այնչափ առողջարար են՝ ծանր և բորբոքախառն հիւանդութեանց, խցումներու, մանաւանդ լեարդի և ուրիշ շատ հիւանդութեանց մէջ, ամենեւին չեն գար այս փստերուն. այլ կը տկարացնեն՝ կը թուլցնեն, կը ջլատեն ստամոքսին զօրութիւնը, կը յաւելուն արեան լուծումը՝ որ արդէն շատ ջրոտած է. անոնք անկատար մարսուելով՝ կ'եփին ստամոքսին և փորոտեաց մէջ, և այս եփը (բոյն) սաստիկ փութ կը պտտճառէ՝ որուն կը յաջորդէ ահագին ձկտում, որով արեան շրջանը բոլորովին կը խանգարի: Պատուհները, նոյնպէս կը թողուն մարսողութեան նախնական աւելներուն մէջ թթուային նիւթ մը որ կրնայ շատ ցաւալի հետեւանք ունենալ. ուստի պէտք է բոլորովին հրաժարիլ անոնցմէ: Հում բոյսերը, քացախը, ազոխաւորը (տոբակ սոսոյս) միևնոյն անպատեհութիւններն ունին, ուստի անոնցմէ հրաժարիլ պէտք է:

Թէպէտեւ արդիլուած կերակրոց ցուցակը երկար է՝ ներելի կերակրոցն աւելի ևս երկար է: Ասոր մէջ կը գտնուին մատաղ, աղէկ տեղեր արածած և լու սնած անասնոց մսերը. այսպէս են մանաւանդ հորթին, մատաղ ոչխարին, տղայ եղան, վառելի, աղաւնիի, հնդկահաւի, կաքառու մրսերը: Արտոյտը, սարիկը, լորամարդ, (պլաւըճըն) ուրիշ որսական մսերը թէպէտ բոլորովին չեն արգելուիր՝ անխոր ամէն օր ալ ներելի չէ ուտուիլ: Նոյն կարգէն է և ձուկը:

Մսին ոչ միայն տեսակին բնորութիւնը այլ նաեւ եփը մեծ զգուշութեան պէտք ունի: Ամէնէն ա-

դէկ կերպն է՝ մաղմաղ կրակով խորովել՝ որ անոնց հոյզը (հէլաւաս) մնայ և չչորնայ՝ կամ զանոնք իրենց բուն աւելով (հօղ) եփել՝ ծանր ծանր :

Առատ ջրով խորոված մսերը՝ իրենց բոլոր սր-նունդը կուտան ջրին՝ և սնուցիչ յատկութիւնն կը կորուսանեն. շատ անգամ օւրիչքան շմար՝ այլ միայն մտտ մանրաթելեր, զւարկ իրենց հոյզէն՝ և ջրով ծանրացած, ախորժակի տնհամ՝ և ստամոքսի ան-մարտելի : Շատ անգամ կը տեսնուի՝ որ տկար մար-դիկ, որչափ ալ քիչ ուտեն անկէ՝ ստամոքսի սաս-տիկ նեղութիւն կզգան : Միտերը որչափ փափուկ ըլլան՝ այնչափ նուազ կը դիմանան այս կերպ եփ-ուելուն . այս պատրաստութիւնը՝ հիւանդաց հա-մար՝ խիստ մտերու միայն կը յարմարի՝ որպէս զի անոնց օգտակար մասը հանուի :

Միտը որչափ խնամով եփուի՝ դարձեալ շատե-րու դժուարամարս կուգայ . այն ատեն մարդ կատիպուի մսին հոյզը (հօղ) միայն տալ անոնց : Մի-տը թեթեւ մ'եփելէ յետոյ կը քամեն . բայց որով-հետեւ ասոր հոյզը շուտ ալ կ'աւրուի՝ պէտք է հետը կտոր մը հաց և պուտ մ'ալ կիտրոնի հոյզ խառ-նել, և կամ քիչ մը գինի : Ասիկա ամէնէն սննդարար խառնուրդը կըլլայ : Եթէ քանի մը խեցգետին (լա-րագօղ) եփուին՝ և ճղմուին այս մօտ ջուրին մէջ, անոր համը կ'ազնուացնեն և գուցէ աւելի զօրացու-ցիչ կընեն . բայց ասոնք ալ երկու անպատեհու-թիւններ ունին . նախ որ գրգռիչ են քիչ մը, երկ-րորդ՝ արգանակը աւելի շուտուով աւրուելու ենթակայ կընեն . ուստի այս երկու նկատմամբ զգուշութիւն

ընելու է : Հացը և բուսեղէնները շունին յատկու-
թիւն՝ փոքր զանգուածով մեծաքանակ սնունդ պա-
րունակելու, բայց իրենց գործածութիւնը՝ մանաւանդ
հացինը անհրաժեշտ է՝ ոչ միայն առաջքն առնելու
համար շարունակ միս ուտելէն դալիք զղուանաց՝
այլ նաեւ արգիլելու համար փտութիւնը, որ մտակե-
րութեան մէկ հետեւանքը կ'ըլլայ՝ եթէ նա չխառ-
նուի բուսականով : Եթէ այս զգուշութիւնը չ'ըլլուի՝
շուտով նախնական խողովակներուն մէջ դուրս կ'ել-
նեն ինքնածին ալկալիներ (տեսակ մ'աղեր) և ասոր
ետեւէն դալիք բոլոր գէշութիւններ : Այս սննդեան
եղանակէն ամենամեծ վնասներ հասած են՝ փորձով
գիտեմ, տկար անձանց՝ որոց ասոր հետեւելու
խրատ արուած էր : Այս բանին ամենէն սովորական
ախտանիշերէն մին է՝ ծարաւ՝ որով, կատիպուին ջուր
խմել շարունակ և այս կը տկարացնէ դիրենք, ասկէ
զատ ջուրը դժուարաւ կը խառնուի մարմնոյ աւիչնե-
րուն հետ, վասնզի այս խառնուրդը կախում ունի նուրբ
խողովակներէն՝ որք շատ թոյլ են, և եթէ՝ դժ-
բաղդաբար, ինչպէս յաճախ կը պատահի, քիչ շար-
ժում ընող հիւանդաց, երկկամանց գործունէու-
թիւնը նուազի՝ հեղուկները կանցնին մորթային
հիւսքին մէջ (1) և նախ՝ ջրալից ուռեցքներ յառաջ
կը բերեն, ապա ամէն տեսակ ջրգողութիւններ (2)
(իսթիմի) :

Այս վտանգներէն վախ չմնար՝ եթէ միշտ խառ-
նուի բուսական սննդառութիւնը կենդանականին

հետ: Ամենէն ընտիր խոտեղէններն են՝ դալար արմատներ, եղերդի (հինդիդ) տեսակներ, կանկառ և ծներեկ (հոռլիֆոն): Կան այնպիսիներ՝ որք թէեւ կակուշ են՝ սակայն կը նեղեն, վասնզի չափազանց կը զօվացնեն, ստամոքսի ուժը կը թմրեցընեն:

Ալիւր պարունակող հունտեր, եթէ յարգարուին (Ներիդի Ելմի) և մօի ջուրով կաթնապուրի (նիֆլիմ) տեսակ եփուին՝ շատ ախորժահամ կերակուր կ'ըլլան. այս կերակուրը սնունդի երկու դասերու մէջ գտնուած էն պատուական մասը կը պարունակէ, և խառնուրդը առաջը կառնու երկու կերակուրներէն (բուսական), կենդանական զատ զատ տրուելով արտադրուելիք վնասին. արգանակը չթողուր որ ալիւրը քացիսի, ալիւրը չթողուր որ արգանակը փախ: Դիտողութիւն ընող հեղինակները ուշադրութեամբ կարգացողն կը տեսնէ, որ Եւրոպայի հիւսիսային կողմը հիւանդութիւններն աւելի գէշ են, քան թէ մէջ տեղուանք, պատճառն այն չէ՝ արդեօք որ հիւսիսայիններն աւելի միս կուտեն քան ընդեղէն:

Վերը պտուղներուն վրայ դրած արգելքէս չը հետեւիր, որ ստամոքսի քիչ շատ զօրութիւն տակաւին ունեցողները՝ երբեմն երբեմն քիչ մը բան չուտեն՝ տեսակի և հատունութեանն ուշադրութիւն ընելով. ջրոտ պտուղներն այնչափ աղէկ չեն գար:

Չուերը՝ կենդանական սնունդէն են, և վերջին ստափճան օգտակար. չափազանց կը զօրացնեն և դիւրամարս են, սա պայմանաւ որ քիչ կամ բնաչեփուին՝ վասնզի երբ ճերմակը կարծրանայ՝ ալ չը

լուծուիր . ծանր , դժուարամտոյս կ'ըլլայ , և չղորացնէր . ան ատեն շատ մարտող և սշ թէ բնաւ չը մարտող ստամոքսի կերակուր կ'ըլլայ . հաւկիթ ուտելու ամէնէն լաւ կերպն է՝ հաւէն դուրս իյնելուն պէս կ'ընել՝ չեփած , կամ թերխաշ ուտել , երկու երեք անգամ եռացած ջրի մէջ խօթելէ յետոյ , կամ հարելով՝ չեռացող՝ այլ տաք արգանակի մէջ :

Վերջապէս՝ վերջին տեսակ մը կերակուր ալ կաթըն է . սա իր վրայ կը միացնէ ամէն պահանջուած յատկութիւններ , վախնալու բան մը չունի . ամենէն պարզն , մարսելու ամէնէն հեշտն և ամէնէն արագ կազդուրողն է . ի բնութենէ կազմ պատրաստ ըլլալով՝ արհեստական պատրաստութեամբ աւրուելու վախ չունի . սննդարար է՝ մսի հիւթին պէս՝ և նեխութեան ենթակայ չէ անոր պէս . ծարաւութեան առաջքը կ'առնու , թէ կերակուրի և թէ խմելիքի տեղ միանգամայն կը բռնէ . ամէն անջատմունք կ'ազեւորէ . հանդարտ քնոյ կը պատրաստէ . միտլ բանիւ այս պարագային մէջ պահանջուած ամէն պայմանները կատարելու յարմար է : Ինչո՞ւ համար ուրեմն չենք գործածեր դայն միշտ ամէն կերակուրի տեղ . - ասոր յատուկ պատճառաւ մը միայն , որ շատ անգամ անոր ազդեցութիւնը կ'այլայլէ՝ և յուսացուածէն բռնորովին տարրեր արդիւնք մը յառաջ բերել կուտայ անոր :

Այս պատճառը անոր ենթակայ եղած մասնաւոր լուծումն է : Եթէ շուտով չմարսի , եթէ երկար ատեն մնայ ստամոքսին մէջ՝ կամ երկար ատեն չը մնալով իսկ՝ հոն իւր լուծման յարմար նիւթեր գրտ-

նէ՛ ճիշդ նոյն փոփոխութիւններ կը կրէ՛ ինչ որ կը տեսնեմք անոր վրայ մեր աչաց առջեւ . կողերէն (Նէրէ Ե֊պլը), պանրային (Քէճիլը) և շնային (սաւաճայալը) մասերը կը բաժնուին իրարմէ . շինուկը շուտով փորհարութիւն կը բերէ, երբեմն մէզի կամ արտաշնչման ճամբայներէն կ'անցնի դուրս կելնէ առանց սնուցանելու . միւսը մասերը՝ եթէ մնան իսկ ստամոքսի մէջ՝ քիչ ատենէն կ'աւրեն զայն . ախտեր, ուռեցքներ, թալուկ (Ե֊պլէտ պոստմոնտր) խիթք (սանճը) կը պատճառեն . եթէ առջի բերան ասոր անհանգստութիւնը չի մացուիր՝ պատճառն այն է՛ որ փորոտիներէն կ'անցնին՝ ուր կրնան թէպէտ ժամանակ մը մնալ առանց զգալի վնաս պատճառելու՝ սակայն հոն արտաքոյ կարգի բարկ համ մը կ'ստանան, և ժամանակէ մը վերջ այնպիսի վնասներ յառաջ կը բերեն՝ որ կաթին երկար մնալովն նուազ վտանգաւոր չեն ըլլար :

Այսպէս, կրնամք իրրեւ հաստատ կանոն մը սահմանել՝ որուն զգուշութեամբ հետեւիլ պէտք է՝ երբ ծանր պարագայներու մէջ կաթ ուտել հրամայուի՝ թէ՛ թէպէտև կաթն ամենագլխաւորաբար կերակուր մ'է՛ սակայն իւր դժուարամարսութիւնը ծանր հետեւանաց պատճառ կ'ըլլայ : Վերը զուրցեցինք այն դժուարութիւնները զոր Պըսհաւ կը գտնէր անոր դործածութեան մէջ . բայց անոնք որչափ ալ մեծ ըլլան՝ օգուտներն ա՛յնչափ աւելի մեծ են՝ որ կ'արժէ ամէն հնարք ի գործ դնել սաղիներուն յաղթելու՝ և բարեբաղդարար միջոցներ ալ չեն պակսիր : Ասոնք երկու կարգի կը վերածուին .—կերակ-

րոյ մասին ուշագրութիւն՝ և զեղերն . վերջիններուն քննութիւնը յաջորդ մէկ հասուածով կ'ընեմք :

Կերակրոյ ուշագրութիւնն է . 1. կաթին ընտրութիւնը . ինչ՝ տեսակ կաթի որոշում արուի՝ պէտք է զայն մատակարարող էզը առողջ և լաւ խնամուած ըլլայ . 2. կոթ խմելու միջոցին պէտք է զգոյշ կենալ այն կերակուրներէն՝ որ զայն կրնան թթուեցընել . ինչպէս են՝ ամէն տեսակ պտուղներ՝ թէ հոճժ թէ եփուն, և ընդհանրապէս ամէն թթուահամ բաներ . 3. պէտք է զայն խմել ուրիշ կերակուրներէ հեռու որ միջոցներով՝ զի ընաւ խառնուրդ չսիրեր . 4. քիչ խմել ամէն անգամուն . 5. ստամոքսը, փորին վարը և սրունքները վերջին աստիճան տաք պահել . 6. մինչեւ իսկ ամէնէն ընտիր կերակուրները խիտ չափաւոր ուտել . (առանց այս վերջին զգուշութեան բոլոր միւսներն անօգուտ են) : Կաթ խմած միջոցին ստամոքսը հոգնեցնել չգար . ամէնափոքր աւելորդ բեռը, ամէնաթեթեւ անմարսողութիւնը հոն տպականութեան սերմ մը կը թողու՝ որ անմիջապէս կ'աւրէ կաթը, և ամէնէն ազնուագոյն կերակուրն շատ անգամ սոսկալի թոյնի կը փոխարկէ, կամ գոնէ միշտ վնասարեւր կը դարձընէ :

Ի՛նչ տեսակ կաթ նախամեծար է . այս հարցման պատասխանելու համար՝ կաթերու դանազան տեսակաց քննութեան պիտի չձեռնադրեմ . ասիկա գործնաւելորդ զարտուղութեամբ բեռնատրել կ'ըլլայ . ասոր վրայ արդէն բաւական օժանդակ տեղեկութիւններ ունիմք՝ որոց դուք՝ ամենարեւտիրն է՝ հաւա-

խօսութիւն մը՝ որ հիմայ գրեթէ չկայ, և զոր գրած է՝ հանգուցեալ Արլը, բժշկական վարպետն՝ և բժշկական Ակադեմիոյ Յունարէնի և բարոյագիտութեան դասատուն: Այսօրուան գործածուած կաթերըն են՝ կնկան, այծին և կովուն: Ամէն մէկն իւր տարբեր յատկութիւններն ունի: Այս յատկութիւններն իրարու հետ բազդատուելով և հիւանդութեան աստիճանն ու տեսակը որոշուելով միայն կրնայ վճուել ի՛նչ տեսակ կաթ գործածելու հարկը: Ինչ պարագայ կը պատահի՝ յորում կովու կաթը ուրիշ ամէն կաթի տեղ չբռնէ: Կնոջ կաթը ընդհանրապէս աւելի զօրացուցիչ կը նկատուի՝ ստիկա ամենէն մեծ վարպետներուն կարծիքն է. բայց այս կարծիքը խախուտ հիման մը վրայ կը դնեն՝ այն է՝ կնոջ միս ուտելու սովորութիւնը՝ առանց խորհելու՝ որ դարձեալ իրենք նախապատիւ կը համարին կաթն՝ օւժեղ գեղջկուհիի մը որ բնաւ կամ խիստ քիչ միս կուտէ, և միայն հացով ու բանջարով կ'ապրի: Սակայն կարծեմ սա օգտակար կերպով կրնայ փորձուիլ. սորա արտադրած գեղեցիկ բոյժերը տարակոյս չեն թուողուր իւր ազդուութեանը վրայ. բայց իրեն մասնաւոր անպատեհութիւնն ունի, այսինքն՝ բուն ծիծէն խմել պէտք է: Կալիէն արդէն ճանչցած է այս զգուշութեան հարկը, և ծաղրելով զանոնք որ չեն ուղեր այս բանին հնազանդիլ՝ կը խրկէ զանոնք իշու պէ՞ս հասիլ իշու կաթի տեղ: Բայց այս կաթին ամանը այսինքն ստինք՝ չի՞ գրգռեր այն տենչը զոր թմբեցնել կուղեմք, և ենթակայ չե՞մք ըլլար նորոգել տալու այն լիխանին դիպուածը որու պատ-

մութիւնը կապիվաչչիւ աւանդած է մեզ : Այս իշխանին երկու ստնտու բռնեցին • ասոնց կաթն քանի մ'ամսէն ա՛յն աստիճան գերազանց ազգեցութիւն ըրաւ՝ որ իշխանն զանոնք երկուքն ալ նորէն ի պահանջել հարկին իրեն թարմ կաթ տալու վիճակի մէջ դրաւ : Կը կարծուի թէ իշու կաթը կնոջ կաթին ամենէն աւելի նմանն է . բայց թող ներուի ինձ ըսել՝ որ ասիկա աւելի կարծեաց քան փորձառութեան արդիւնք է : Սա ամենէն աւելի ջրալիցն՝ և ըստ այսմ՝ թուլացուցիչն է . ցաւալի սխալ մ'է զայն ամենէն զօրացուցիչ կարծելը : Ամէնօրեայ դիտողութիւններ հակառակը կապացուցանեն և կը յայտնեն թէ՛ ոչ միայն ամէնէն ազդուն չէ՛ այլ գուցէ ամէնէն նուազ զօրացուցիչն է : Ես աստի միշտ լաւ արդիւնք տեսած չեմ, և մինակ ես չեմ : Ինչ այնպէս կը լսուի, կը գրէր ինձ Պ. Տը Հալլէս, թէ էշու կաթը չէր անգամ ոչաստած օգուտը կուտայ : Անօգտակարութիւնըն ալ մեծ պակասութիւն մ'է՛ այնպիսի դեղի համար՝ որոյ վրայ ամենէն ծանր հիւանդութեանց բուժման յոյս կը դրուի : Պ. Հօֆման կը հրամայէր զայն այնպիսի պարագայից մէջ՝ երբ սպառում և տենչ միանգամայն կայ :

Կերակրոց վերաբերեալ խրատները չվերջացուցած յառաջ բերեմ կրողիս խորհուրդը, այսինքն թէ՛ զանոնք իրար խառնելու չէ :

Ամէն մարդ՝ առանց այս խրատին վրայ երկար բացատրութեան հարկ թողլու, գիտէ թէ որչափ անհնար է բոլորովին տարբեր կերակրոց միեւնոյն ժամանակի մէջ կատարելապէս մարսուիլ : Այս խառ-

նուրդը այն պատճառներէն մին է՝ որք կը վտանգեն ամէնէն կորովի մարդոց առողջութիւնը՝ և կ'սպաննեն տկարները . ուստի որչափ զգուշութեամբ խորշին սակէ՝ դարձեալ քիչ է :

Ուրիշ զգուշութիւն մ'ալ, որ նուազ կարեւոր չէ և սակայն բոլորովին անտես եղած է՝ կերակուրը խնամով չծամելն է . ասիկա այնպիսի հարկ մ'է զոր ամենէն զօրաւոր ստամոքսներ չեն կրնար երկար ժամանակ անտես ընել, առանց զգալի կերպով տրկարանալու, և տկարներն՝ առանց բոլորովին անկատար մարսելու : Երկար դիտողութիւն ըրած ըլլալու է մէկը որ հասկնայ թէ ինչ աստիճան կարեւոր է առողջութեան՝ խնամօք ծամելը : Ստամոքսի ամէնէն յամառ ցաւերու և խիստ հինցած թուլութիւններու՝ միայն աս ուշադրութեամբ բժշկութիւնը տեսած եմ : Ասոր հակառակ տեսած եմ խիստ առողջ մարդոց հիւանդանալը՝ երբ իրենց ակռաները վնասուելով՝ չէին կրնար կատարելապէս ծամել կերակուրը, և որոնք այն ատեն կ'սկսէին իրենց առողջութիւնը դտնել՝ երբ ակռայնին բոլորովին թափելով՝ լինտերնին կը խստանային և ակռայի պաշտօն կը վարէին :

Ըմպելիներն ալ գրեթէ կերակուրներու չափ կարեւոր մասն են սպրեւու եղանակին :

Պէտք է խորշիլ այն ըմպելիներէն՝ որք կրնան աւելցընել տկարութիւնը և թուլութիւնը, մնացած քիչ շատ մարսող զօրութիւնը նուազեցնել, հիւթեալուն բարկութիւն (+հեղինք) հաղորդել, և արդէն սաստիկ գրգռեալ ջղային դրութիւնն աւելի եւս շար-

ժեւ : Բոլոր տաք ջրերը առաջին թերութիւնը կ'արտադրեն, թէյը՝ ամէնքը միանգամայն. խահուէն՝ վերջին երկուքը . ուստի մեծ զգուշութեամբ պէտք է ասոնցմէ հրաժարիլ :

Ոգելից ըմպելիներ՝ որ հարեւանցի նայուած քով այնպէս կերելին թէ օգտակար են , որովհետեւ՝ ճիշդ տաք ջրի հակառակ աղդեցութիւն ունին՝ որուն վտանգը յիրաւի կը նուազեցնեն՝ եթէ քիչ մը անոր հետը խառնուին՝ ասոնք ալ ուրիշ մեծ անպատեհութիւններ ունին, որոց համար պէտք է խորշէլ անոնցմէ կամ գոնէ խիստ քիչ անգամ դորժածել զանոնք : Իրենց դորժողութեւնը խիստ բուռն և խիտտ վազանցիկ է . անոնք զօրացնելէ աւելի կը գրգռեն և եթէ երբեմն կը զօրացնեն՝ իրենց յաջորդող տկարութիւնն աւելի մեծ կ'ըլլայ քան չխմած ժամանակին. ասկէ զատ՝ ստամոքսի գնտիկներուն այնպիսի կարծրութիւն մը կուտան՝ որ անոնցմէ կը բառնայ ախորժակի կարեւոր եղած զգայունութեան աստիճանը. դարձեալ կը գրկեն մարտիչ հեղուկներն այն լոյծ բնութենէն՝ որ անհրաժեշտ է անոնց անօթութեան զգացողութեանն օգնելու համար, ասոր համար է որ խման մարդիկ ուտելու զգացողութիւն չունին : Այն անձինք որ, կ'ըսէ մեծանուն հեղինակն զոր յիշեցի , ասին որ կը խօսէ կերակուրէ վերջ , ճարտողական ոչարտախօսանց օգնելու հարձ , ասկէ զառ ուրիշ կերպ զէն կընար հարձել անոր հակառակն ընելու՝ և հարձէլ զգրտախօսաները եղծելու համար :

Ամէնէն լաւ ըմպելին է՝ խիտ յստակ ջուր կիսուակէս խառնուած այնպիսի գինիի հետ՝ որ ոչ գը-

լուխ զարնէ և ոչ թթու ըլլայ . առջինը զգալի կերպով կը գրգռէ շղային դրութիւնը , և յառաջ կը բերէ հիւթերուն մէջ վազանցիկ անօսութիւն (սէյրէտէֆֆէ) որուն հետեւութիւնն է պրկելը նրբերակները՝ յետոյ աւելի թուլցնել և հիւթերուն քայքայումը աւելցնել . երկրորդ տեսակն կը տկարացնէ մարսողութիւնը , կը գրգռէ՝ և մէզի շափագանց առատութիւն կուտայ , որով հիւանդները ուժաթափ կ'ըլլան : Ամէնէն ընտիր գինիներն անոնք են՝ որ նուազ աղ և ոգի ունին , աւելի հոգ և իւզ ունին , և ասոնք են՝ որ կը կոչուին աղնիւ և պարարտ գինի , այս տեսակէն են Պուրկօնըյի , Ռօնի , Նէօշաթէյի , քանի մը տեսակ կարմիր գինիներ , կրալի հին ճերմակ գինիներ , Բօնթագի էն ընտիրները , Սպանիոյ , Փուրթուկալի և Գանարեան կղզեաց գինիներ , և գտնել հնար եղած տեղը Թօքէյի , որ աշխարհիս բոլոր գինիներէն գուցէ գերազանց են՝ թէ առողջարար և թէ զբւարթ յտակութեանց մասին : Սովորական գործածութեան համար Նէօշաթէյինէն ընտիրը չկայ :

Ազիկ չուր չգանուած տեղը՝ հնար է գայն ուղղել թորելով (սիւղֆէ) , մէջը երկաթ նետելով կամ մէջը համեմանք թրջելով , ինչպէս են՝ կինամաման , անխոն , կիարոնի կեղեւ : Սովորական գարեջուրը վնասակար է . Մեծը՝ որ թէ անճարար և թէ զօրացուցիչ մուգ մը (սիւլտո) է հունտերու՝ կընայ մեծ ծառայութիւն ընել . ոգիով չի ըլլալով՝ գինիի չափ կը կենդանացնէ և անկէ աւելի կը անու-

է՛ և թէ ուժաթափ հիւանդները իրիկուն աւելի ենթակայ են անոր ազդեցութեան՝ քան առտու : Ուստի պէտք է քնոյ զոհել այն ժամանակ յորում օդը նուազ առողջարար է՝ որով մեզի աւելի վնասակար կ'ըլլայ՝ և յորում մեր մթնոլորտը սակաւ : Ըլլալով՝ մենք աւելի ևս կ'ապականենք : Ուրեմն պէտք է կանուխ պառկիլ և կանուխ ելնել . սա այնպիսի աշխարհածանօթ կանոն մ'է՛ որուն վրայ երկար բարակ պնդելը անհամբիւն կ'ըլլայ . սակայն այնչափ զանց եղած է այս՝ ասոր՝ կարծուածէն աւելի ահագին հետեւանքը այնչափ նուազ հասկցած կը թուին մարդիկ՝ որ ներելի է զայն անձանօթ ենթադրելով՝ պնդել անոր կարեւորութեանը վրայ՝ մանաւանդ աստուոր մարդոց համար : Եթէ ժամը պատեն պարկիս , և պէտք չէ որ տղից աւելի սառնաս , բուն Պ. Լըվիսին խօսքերն են , պէտք է սառը շորսն կամ հիւսիսն ելնես , յետք վեցին կամ եօթնին : Բայց արդեօք հարկ է , կը յաւելու , արգիլել այն հետադարձութեան (այսինքն ողնայարի ծիրութեամբ) խորացելոց արտաւորում երկուք ասին անկողինն զիջ : Մինչև անգամ կը փափաքի որ առջի քունը առնելէն վերջ անկողինն ելնելու սովորին . և կ'ապահովէ թէ այս սովորութիւնը որչափ ալ դժուարին երևուի ի սկզբան՝ քիչ ժամանակէն դիւրին և հաճելի կը դառնայ : Շատ աստուոր մարդիկ կան՝ որ առաջին խորունկ և քաղցր քունէն արթնցած ժամանակ առողջ կզգան ինքզինքնին՝ և բուրսովին կը թուլանն եթէ այնուհետեւ վերստին քնանան , եթէ չպառկին՝ այն չափապահով են բոլոր որ առողջ անցնելու՝ որչափ

լաւ դիտեն թէ տաղտկալի ժամանակ մը պիտի ան-
ցընեն՝ եթէ այս նախկին մրտիկն յետոյ՝ երկրորդին
անձնատուք ըլլան :

Քունը այն ժամանակ հանդարտ է երբ գրգ-
ռութեան պատճառ չկայ . ուստի պէտք է պատ-
ճառ շտալ : Ամենէն կարեւոր երեք զգուշութիւն-
ներն են . 1. Շատ տաք օդի մէջ շրտակիլ , և , ոչ
շատ՝ ոչ քիչ ծածկուիլ : 2. Պառկած ժամանակ ոտ-
ուրները պաղ չ'ըլլան , որ շատ սովորական պատա-
հար մ'է տկար անձեզու . և որ՝ շատ պատճառաւ
իրենց կը մնասէ . այս նկատմամբ ճշդիւ գործադ-
րելու է Հիպոկրատի կանոնը , զով րեղ քանակ և
զգուշութեամբ իրան քոյի . և 3. որ ամէնակարեւորն
է՝ ստամոքսը շրտենաւորել . չկայ բան մը որ այնչափ
աւելի խանգարէ քունը , զայն խռոված , ցաւազին
և տկարացուցիչ ընէ՝ որչափ գիշերային դժուարա-
ւարսողութիւն : Լքումն , ակարութիւն , զգուանք ,
ճանձրայթ , հետեւեալ օրը խորհելու և բանի մը
սխարասլելու անկարողութիւնը ասոր անխորշելի հե-
տեւանքներն են :

Ընդհակառակն չկայ բան մը որ աւելի ազդու կեր-
պով օգնէ քաղցր խաղաղ , շարունակ , և կազդուրիչ
քնոյ մը՝ քան թեթեւ ընթրիքը : Թարմութիւն , աշ-
խուժութիւն , զուարթութիւն վաղուին , ասոր բը-
նական հետեւանքն են ,

Ինոյ միջոցը՝ կըսէ Պ. Լավիո՝ տածման (պէտե-
կէ) և ոչ թէ մարսողութեան միջոցն է . ասոր հա-
մար մեծ խտութիւն կը բանեցնէ իր հիւանդաց
ընթրիքին համար . կը պատուիրէ անոնց՝ և ամէնա-

մեծ իրաւամբ՝ իրիկուն բնաւ միս չ'ուտել . միայն քիչ մը կաթ և քանի մը պատառ հաց կը հրամայէ, և այս՝ պառկելէ երկու ժամ առաջ, որպէսզի նախ նական մարտողութիւնը աւարտի՝ քնոյ անձնատուր ըլլալէ առաջ :

ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

Մարմնամարզը բացարձակապէս կարևոր է, տրկար անձանց քիչ մը ծանր կ'ուզայ այս, և եթէ տխրութեան հակամէտ են՝ խիտ դժուար է զանոնք ստիպել շարժում ընելու : Սակայն տկարութենէ եկած ախտերը անգործութեամբ շախազանց կ'աւելնան . ստամոքսին, փորոտեաց, նրբերակաց թելերը կը թուլնան, աւիշները ամէն տեղ կը մօրանան (կէժ օւլճ), որովհետեւ հաստատուն մասերը բաւական զօրութիւն չ'ունին պէտք եղած մղումը անոնց տալու . սակէ կը ծագին դադարումներ, խրցումներ, զեղումներ (Քաշճ), սննդեան հալումը, (երէճէճ փէշէճ), տածումը, անջատումը այլ եւս չեն կատարուիր . արիւնը ջրոտ կը մնայ, զօրութիւնը կը պակսի, և ախտին բոլոր նշանները կ'աւելնան : Մարմնամարզը բոլոր այս շարեաց առաջքը կ'աւնուարեան շրջանը ոգեւորելով . գործարանային բոլոր պաշտօնները այնպէս կանոնաւոր կը կատարին՝ ինչպէս երբ մարդ իրօք զօրութիւն ունենար . և այս գործարանաց կանոնաւորութիւնը շատ շտեկեր՝ իրա-

կան այժ սլ կ'ուտայ . ուստի շարժման արդիւնքն է ուժին փոխանորդել և զայն վերահաստատել : Իւր օգուտներէն մին սլ բացի արեւան շրջանի երազումէն այն է՝ որ միշտ նոր օդ վայելել կուտայ : Ով որ բռնաւ չը շարժիր՝ կ'ապականէ իւր շրջակայ օդը և վնասարեւր կ'ընէ ինքեան . իսկ շարժուն անձք միշտ կը փոխէ զայն : Շարժումը շատ անգամ դեղի տեղ կը բռնէ . իսկ աշխարհի բոլոր գեղերը խմիափին չեն կրնար շարժման տեղը բռնել :

Առաջին օրերուն զգացուած հոգնութիւնը շատ անգամ կը վհասեցնէ հիւանդները . բայց եթէ այս առաջին խոչընդոտին յաղթելու շափ քաջութիւն ունենային՝ պիտի փորձով հասկնային որ՝ ստուգիւ այս բանին հիշ է որ առաջին աստիճանը Գոթարտը կ'ուճան :

Հետիոտս (եւեան) վարժութիւնը չէ մի միայն օգտակարը . ձիովը խիստ աւելի աղէկ է վերջին աստիճան տկարներուն , կամ անտեղ՝ որոց ստորին փուրի ընդերները (պար) և կուրծքը վնասուած են . եթէ տկարութիւնը խիստ աւելի ըլլայ՝ կ'առքով շրջադայութիւնն աւելի նախամեծար է , հերիք է որ չափազանց կամաց չ'երթայ կ'առքը : Երբ եզանակը չը ներեր դուրս ելնելու՝ պէտք է տունին մէջ շարժում ընել , կամ քիչ մը դժուարին աշխատութեամբ , կամ մամնամարզի խաղով , ինչպէս է գնտախաղը * :

* Վճռան . այս խաղը մեր սովորական գնդակի խաղը չէ , այլ սուսկէնիի (մանրար աղամբ) եւ ուրիշ ասոր նման մարմնոց վրայ փետուրներ խաբելով՝ գործիքով մը կը գարնեն անոր եւ նեռան կը նետեն՝ եւ այսպէս կը խաղան : Ծ . Թ .

որ բոլոր մարմնոյն միանգամայն շարժում կ'ուտայ :
 Քնայ , ախորժակի , դուարթութեան վերադարձը
 շարժման բնական հետեւութիւնն է . բայց պէտք է
 զգուշանալ դժուարին վարժութիւն ընելէ՝ ճաշէն
 անմիջապէս վերջ . և կերակուր չ'ուտել՝ երբ վար-
 ժութենէ յետոյ տաքցած է մարդ . այլ մարմնա-
 մարդը ճաշէն առաջ ընել , և կերակուր չը կերած
 քանի մը վայրկեան հանգչիլ :

ԱՐՏԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Արտահանութիւններն կը խանգարին միւս մարմ-
 նական պաշտօններուն հետ՝ և իրենց խանգարումը
 կենդանական մեքենային անկանոնութիւնը կը թաղ-
 մագատակէ . հարկ է ասոր ուշադրութիւն ընել՝ ժա-
 մանակին դարմանելու համար : Մեր խնամոց զըլ-
 խաւորաբար կարօտ արտահանութիւններն են՝ կըղ-
 կղանք , մէզ , արտաշնչութիւն (ֆոքսի) և թութք :
 Ասոնք կանոնաւոր պահելու՝ կամ իրենց պէտք ե-
 դած վիճակին բերելու համար ամէնէն լաւագոյն
 եղանակն է հետեւիլ այն պատուէրներուն՝ զորս ա-
 ւանդեցի ապրելու եղանակին միւս առարկայներուն
 վրայ : Երբ մարդ այս մասին ճշգրտապահ ըլլայ՝ ար-
 տահանութիւնք՝ որոց առաւել կամ նուազ կանո-
 նաւորութիւնը մարսողութեան լաւութեան կամ
 յոռութեան օգաչափն է՝ ըստ բաւականին կանո-

նաւորապէս կը կատարուին : Ամէնէն աւելի օգնութեան պէտք ունեցողը՝ իրրեւ ամէնէն կարեւորը՝ արտաշնչութիւնն է՝ որ շատ դիւրաւ կը խանգարի տկար անձանց վրայ : Ասոր կ'օգնուի՝ կանոնաւորապէս շփելով մօրթը վրձինով կամ ֆանէլայով . երբ այն չտիւտանց դադարած է՝ զայն ոգեւորելու ամէնէն ապահով միջոցն է՝ ամբողջ մարմնոյն վրայ բուրդ հագնել անմիջապէս : Զգուշանալու է շտապանց հագուելէ՝ որպէս զի չ'ըլլայ թէ մարմինը քրտնի՝ որ մեծապէս կը վնասէ արտաշնչման . մարմնոյն նրբուղիները սյսպէս բռնադատուելով աւելի տկար կը մնան՝ և յետոյ նուազ ճշգուծեամբ կը կատարեն իրենց պաշտօնը . զգուշանալու է նաեւ քիչ հագուելէ՝ որ նոյնպէս կ'արգիլէ որ և իցէ մօրթային արտահանութիւն : Մարմնոյն այն մասը զոր ամէն ոք՝ և առաւել ևս տկար անձինք պարտաւոր են տաք պահել՝ ոտուրներն են՝ այս ամէնադիւրին ըզգուշութեան ոչ ոք անհոգութիւն պիտի ընէր՝ եթէ դիտնար թէ ինչ աստիճան կարեւորութիւն ունի սա մարմնոյն մեքենային պահպանութեան մասին :

Ոտքէն յաճախ պաղ առնելը ամէնավատթար պարբերական հիւանդութեանց տրամադրութիւն կը բերէ . շատերու վրայ ալ անմիջական ազդեցութիւն կ'ունենայ . սակայն ամէնէն աւելի՝ կուրծքի ցաւի , խիթերու (սանճը) և խցումի (Բըգանիւն) ենթակայ եղողներն զգուշանալու են ասկէ յառաջ գալու վրտանդներէն : Զուարթար քուրմերը՝ որ ստիպուած էին միշտ բոկոտն քալել տաճարի քարայտակին վրայ՝ յաճախ սոսկալի խիթերու ենթակայ կ'ըլլային :

Շողիկը շատ անգամ խիստ առատ դուրս կուգայ տկար անձերէ . լորձունքի դործարանաց թուլացումը պատճառ կ'ըլլայ այս առատ անջատման : Եթէ հիւանդները շարունակ զայն դուրս թ.քնեն՝ ասկէ երկու մլնառ կը յառաջանայ . մէկը՝ որ կը նիհարնան այս արտահանութեամբ, երկրորդ՝ այս աւելը որ այնչափ կարեւոր է մարսողութեան դործոյն՝ առանց որոյ սա անկատար կ'ըլլայ՝ կը պակսի, որով դործողութիւնը դժուարին և գէշ կ'ըլլայ :

ԿԻՐՔԵՐ

Վերը տեսնուեցաւ հոգւոյ և մարմնոյ սերտ միութիւնը , և թէ ի՛նչ ազդեցութիւն ունի միոյն բարեկեցութիւնը միւսին վրայ . տեսնուեցաւ տրիւրութեան աղիտալի հետեւանքները . ուստի գրեթէ աւելորդ կը համարիմ յաւելուլ որ խիստ զգուշանալ պէտք է հոգւոյ անհանոյ երեւցած զգացողութիւններէ՝ և թէ վերջին աստիճան կարեւոր է անոր միայն հանելիներ ներկայացնել՝ ամէն հիւանդութեանց՝ մանաւանդ ողնայարի մաշողականին տեսակ հիւանդութեանց մէջ , որք ըստ ինքեան հակամէտ կրնեն զմարդ փխրութեան , փխրութեան՝ որ յուի չըջանով մը զանոնք աւելի կը սաստկացնէ : Բայց՝ շատ անգամ հիւանդները՝ այս ալ դարմանատարութեան մէկ դժուարութիւնն է՝ կամաւ անձնատուր կ'ըլլան իրենց հիւանդութեան այս փստա-

նշանին (տխրութեան), և մարդ չկրնար դանտնք համոզել որ ջանան ասոր յաղթել : Բաց ատի պէտք չէ ինքզինք խարել և կարծել թէ զուարթ ըլլալու համար՝ հէրիք է որ պատուիրուի զուարթ ըլլալ : Ժիծաղը չհրամայուիր, ինչպէս և շարդիւուեր . եւ մարդ այնչափ չկրնար իւր տխրութիւնը արգիլել՝ որչափ չկրնար արգիլել՝ որ ջերմի ախտազարկը (Է՛հօպէ՛ն) կամ ախտացի ցաւը չբռնէ : Ինչ որ կըրնամք պահանջել հիւանդներէն՝ այս է թէ՛ ընդունին տխրութեան դէմ արուած դեղերը ինչպէս կ'ընդունին ուրիշ հիւանդութեանց վիրաբերեալները : Այս դեղն ոչ այնչափ ընկերական կեանքն է այս պարագայիս մէջ, (տեսանք որ ընկերականութիւնը այս կարգի մարդոց անհաճոյ էր մասնաւոր պատճառներով) որչափ՝ կացութեան (հալ) փոփոխութիւնը : Առարկայներու յարածամ փոփոխութիւնը զաղափարաց յաջորդութիւն մը յառաջ կը բերէ՝ որով իրենց միտքը կըբօսնու . իրենց պէտք և դաժն ալ այս է : Չկա՛յ բան մը որ աւելի վտանգաւոր ըլլայ մէկ զաղափարի վրայ միայն դրադելու արամադիր մարդոց քան անգործութիւնը և դատարկութիւնը . ասիէ աւելի վտանգաւոր բան չկայ մանաւանդ մեր հիւանդաց* . կ'արժէ որ անտնք ամէն խնամք ի դործ դնեն խորչելու անգործութենէ և ինքնիրեննին մնալէ :

Դաշտային մարմնամարդեր, գիւղական աշխատութիւններ ուրիշ ամէն բանէ աւելի զանտնք կըբօսոցրնեն : Պ. Լըվիս կը պահանջէ որ՝ եթէ կա-

* Սերմնարափութեամբ հիւանդացողներն : Մ. Թ.

ընդի է՝ հիւանդն իւր սեռէն միայն առարկայներ տես-
նէ, որ, մինակ չմնայ, որ՝ բնաւ անոնց թող չտրուի
իրենց խորհրդոց մէջ ընկղմիլ, որ՝ իրենց ջներուի՝ ոչ
ընթերցումը և ոչ մտաւոր այլ աշխատութիւն. ա-
սոնք, կ'ըսէ, բոլորն ալ գլխաւոր պատճառներ են՝
որ կտպառեն միտքը և կ'աշացնեն բոյժը: Ես իրեն
համակարծիք չեմ՝ ամէն ընթերցում արդիւն-
լու մասին: Պէտք է՝ գոնէ իրենց աչքին տկարու-
թեանը պատճառաւ՝ արդիւնը որ երկար ժամանակ
անընդմիջարար չկարդան, մտադրազութիւն (կ-
յէն որչաչիւն) պահանջող ամէն ընթերցումէ հեռի
կենան, փախչին այն տեսակ գրքերէ՝ որ կրնան ի-
րենց յիշողութեան ներկայել այն դաղափարներ, այն
առարկայներ՝ որոց յիշատակը փափաքելի է որ բու-
լորովին մտքէ հանեն. սակայն այնպիսի ընթերցում-
ներ՝ որք առանց վտանգաւոր պատկերներ ի յուշ
ածելու, առանց անոնց միտքը շատ դրաղեցնելու
կսփոփեն զանոնք հաճելի կերպով և անգործ կենաց
սոսկալի ձանձրոյթին առաջքը կ'առնուն՝ ներելի են:

ԴԵՂԵՐ

Ճիշդ նախընթաց յօդուածի կարգին պիտի հե-
տեւիմ հոս. նախ պիտի նշանակեմ այն դեղերը ու-
րոյմէ պէտք է խորշիլ (սա՛նճիւն), ապա զանոնք՝ ու-
րոց պէտք է հետեւիլ: Դուրս ձգելիք դեղերուն
մէկ մասը նշանակած եմ արդէն, այսինքն անոնք

որք գրգռիչ, տաք և թռչող (ուշաք) են : Ասոնց մէկ կարգն ալ կայ՝ որք առջինին բոլորովին հակառակ ըլլալով, նոյնպէս վնասակար են, այսինքն արտաքսիչ դեղեր: Արդէն ըսի որ քրտինք, լորձունք, (սալխար աֆֆասը), առատ մէզը ու ժաթափ կընեն հիւանդը : Ալ նորէն չախտի խօսիմ՝ այս արտահանութեանց վրայ. ամէն ոք կ'զգայ թէ դասոնք գրգռող դեղերը պէտք է ի բաց մերժել. կը մնայ քըննել արխն առնուլը և նախնական ուղիներու արտահանութիւնները : Ախտագիտութեան պահանջումն հիւանդին ուժը տեղը բերել ըլլալով՝ դեղերու յարմարիլը կամ ոչ՝ դատելու համար՝ հերիք է նախել թէ՛ այս արտահանութիւններն յարմար են այս պաշտօնը կատարելու : Կարճ պիտի խօսիմ : Երկու պարագայ կայ՝ որոց մէջ արխն առնուլը կը կազդուրէ. ուրիշ պարագայներու մէջ կը տկարացնէ. այսինքն՝ կամ երբ մէկը շափաղանց արխն ունենայ՝ զոր շունին մաշողութեան ենթակայ անձինք, կամ երբ արխնը բորբոքիչ խտութիւն (ռէֆլէքտ, փոփոք) մը ստացած է, որով իր պէտք եղած պաշտօնին անյարմար ըլլալով՝ արագարար կ'եղծանէ ոյժը. սա կորովի անձերու յատուկ հիւանդութիւն մ'է, անոնց՝ որոնց մանրաթելերը ձիգ են, (կերկէ, փոքր կէտէ) և արեան շրջանը ուժով է : Իսկ մեր հիւանդները (մաշողականի ենթակայները) ձիւղ ասոր հակառակ պարագայի մէջ կը դանուին. արխն առնուլը անոնց վնաս միայն կը պատճառէ : Անոնք որ կ'աչխատին այսպիսի հիւանդները առողջացնել արխն առնելով՝ թող բաղդատեն իրենց մեթոդը այն

կանոնին հետ, որ հիմնուած է ամէնէն լուսամիտ տեսականին և ամէնէն բաղմաթիւ ու հասուն գործնական դիտողութեանց վրայ, զորս նոյն իսկ գործին հիմէն կը քաղեմ, և թող հասկնան թէ ի՛նչ յաջողութիւն կրնան սպասել իրենց ընթացքէն :

Նախնական խողովակներ պարպող դեղերը կը զօրացնեն՝ երբ այս ճամբայներուն մէջ այն աստիճան նիւթ ժողոված ըլլայ՝ որ իր շատութեամբը նեղէ բոլոր ընդերաց (պաշտ) գործողութիւնը՝ կամ երբ ստամոքսին և նախնական փորոտեաց մէջ (պաշտ) նեխած նիւթեր կան՝ որոնք սովորաբար սաստիկ տկարութիւն կը բերեն :

Այսպիսի պարագայներու մէջ կրնան արտաքսիչները գործածուիլ, այն պայմանաւ՝ որ իրենց հակառակ բան մը չը գտնուի, եթէ ուրիշ միջոցով հնար չըլլայ թեթեւցնել նախնական խողովակներ, կամ եթէ՝ շուտ չը պարպուելէն վտանգ պիտի ծագի : Այս երեք պայմանները խիստ քիչ անգամ կը գտնուին՝ այն մարդոց վրայ՝ որք մաշողութեան վիճակի ենթարկուած են, որոց վրայ տկարութիւնը և նախնական ուղիներու ուժաթափութիւնը միշտ հակառակ կ'ուզայ մաքրողականներու և փոխեցուցիչներու : Շատ անգամ ուրիշ միջոց մը հնար է գործածել զանոնք հետզհետէ պարպելու համար. այս է՝ փորի պնդութիւն չը տուող՝ այլ միայն զօրացնող դեղ առնել. այս կարգէն են՝ շատ մը դառնահամներ (ածը էլած) որք՝ գործարանաց ոգեւորում տալով՝ կրկին բարերար ազդեցութիւն կ'ունենան, մարսել ինչ որ կարելի է և դուրս տալ աւելորդը :

Վերջապէս քիչ անդամ կը պատահի որ ասոնք շուտով չը պարպուելով վտանգ պատճառեն . այս վտանգը տեղի կ'ունենայ երբեմն ծանր հիւանդութեանց մէջ . նիւթերուն բարկութիւնը (սֆոֆթիկ) որ տաքութենէն կ'աւելնայ՝ և մանրաթելերու սոսկալի մեծ հակազդեցութիւնը (սֆոֆթիկ) կրնան բուռն ախտանիշեր պատճառել , որք տեղի չունին երբէք հիւժող ախտերու համար, որոց մէջ բուն արտաքսիչ դեղերը ընդհանրապէս անկարելոր են՝ իբր արկարացուցիչ՝ և որք, ինչպէս ըսի՝ շատ անգամ իրենց դէմ հականիչ դեղեր ունին :

Ուժաթափութիւնը , գործունէութեան պակասութիւնը պատճառ կ'ըլլան այս նիւթերու դիզուելուն . եթէ մաքրողականով պարպուին՝ իրենց ներգործութիւնը կ'անցնի , բայց զիրենք յառաջ բերող պատճառն աւելի կը սաստկանայ . այն ատեն հարկ կ'ըլլայ՝ թէ արդէն կեցած ախտը բուժել՝ թէ դեղի պատճառածը : Եթէ ասոր շուտով դարման չը տարուի՝ գործը առաջուրնէ աւելի շուտով կը նորոգուի : Եւ եթէ նորէն մաքրողական գործածուի՝ երկրորդ անգամ ախտին սաստկութեան պատճառ կը տրուի . ասկէ դատ՝ փորոտիք այս ընթացքով ծուլութիւն մը կատանան՝ որով չեն կրնար իրենց պաշտօնները կատարել . և այն աստիճան կ'ըլլայ մարդ՝ որ արհեստով միայն արտահանութիւններ ունենալու կը պարտաւորի . մէկ խօսքով , տկար մարդոց վրայ՝ նախնական խողովակներու բռնի պարպումը՝ ուրիշ կերպով չի նուազեցնել արդիւնքը՝ բայց եթէ պատճառը սաստկացնելով և չսփոփել վայրիկ մը՝ բայց

միայն հիւանդութիւնը վատթարացնելով : Սակայն շատեր կը հետեւին այս մեթոտին . հիւանդները աւելի կ'ախորժին . ստոր ազդեցութիւնը աւելի արագ կը թուի . և ստուգիւ , բաւական է որ ուժոյ անկումը սաստիկ չըլլայ՝ հիւանդները մաքրողականներով առ ժամանակեայ սփոփում կը գտնեն , ախոր նորէն կը դառնայ՝ յիրաւի , բայց աւելի կը սիրեն զայն ընծայել իրենց սիրած դեղին անբաւականութեան՝ քան ազդեցութեան . ասկէց զատ հիւանդները ներկային սփոփանքն աւելի կ'ընտրեն , և քիչ բժիշկներ կը համարձակին ստոր ընդգիմանալ : Սակայն շատ կարեւոր է՝ թէ բժշկութեան և թէ բարոյագիտութեան մէջ՝ ներկայն ապագային զոհել գիտնալ . այս օրինաց անգործադրութիւնը կը լեցնէ զայլսարհ թշուառներով և ախտածէտներով :

Զգուշանալիք դեղերը նշանակելէս յետոյ կը հարցընեմք . ի՞նչ ընել պէտք է : Արդէն վերը ցուցի թէ դեղերը ի՞նչ յատկութիւն ունենալու են . — զօրացնել առանց դրդուելու : Ասոնցմէ այնպիսիներ կան՝ որք այս երկու պահանջումները կրնան զոհացնել . սակայն ասոնց ցուցակը երկար չէ , և ամէնէն ազդուներն՝ ազահոլպալէս սա երկուքն են . — քինին և պաղ ջրի քինին : Այս դեղերուն առաջինը՝ մէկ դարէ աւելի է որ , բացի իւր տենդահալած (տենդը քինին) զօրութենէն կը նկատուի իրրու ամէնէն դօբացուցիչ ամօքարար դեղերէն մին : Արդի ամէնէն հաշակաւոր բժիշկները զայն իրրու բուն դեղ կը համարին ջրային հիւանդութեանց մէջ : Պ. Լրվիս զայն նախասկիզբ կը նկատէ ամէն դեղերէ . և Պ.

Սթէհըլէն այն նամակին մէջ՝ որուն վրայ շատ անգամ խօսեցայ, կ'ըսէ թէ ինք զայն ամէնէն ազդու կը հաւատայ: Քսան դարերու ճշգրիտ և մանրախոյզ փորձեր ապացուցեր են՝ որ պաղ ջրի բաղնիքներն նոյն յատկութիւններն ունին: Տօքթէօն Պէյնառ ստոր գործողութեան փորձն ըրած է մասնաւորապէս սերմնաթափութենէ և առփական ծալրայեղութենէ յառաջ եկած անկարգութեանց վրայ, մանաւանդ այնպիսի մէկուն վրայ՝ որ բացի անկարողութենէ * և պարզ հոսումէ, այն աստիճան ակարութիւն ունէր՝ մասնաւորապէս սաստկացած արիւն առնելով և մաքրողականներով՝ որ հիւանդէն գրեթէ ձեռք քաշելու վրայ էին:

Պ. Լըվիս չի երկմտիր աւելի վստահ կերպով հաստատելու անոնց ազդեցութիւնը: «Ամէն դեղերու մէջ կըսէ, թէ ներքին ըլլայ, թէ արտաքին՝ ճշկայ մէկը որ հաւասարի պաղ ջրոյ բաղնիքներու: Ատոնք կը զովացնեն, կը կազդուրեն ջղերը և կ'օգնեն արտաշնչման՝ ամէն ներքին դեղէ աւելի ազդուութեամբ. եթէ պէտք եղած զգուշութեամբ գործադրուին՝ աւելի ներգործիչ են ողնայարի մաշտողութեան մէջ՝ քան թէ բոլոր միւս դեղերը ի մի-«ասին գալով»: Սա ևս պէտք է զիտել, որ ինչպէս վերը ըսի օղին համար, պաղ բաղնիքներն մասնաւոր առաւելութիւն մ'ունին՝ այն է թէ ի-

* Մերձաւորութեան անկարողութիւն: Մ. Թ.

բենց գործաթիւնը կտխում չ'առնի այնչափ կապ-
մական գորութենէն՝ որչափ մեւս գեղերն առին : այս
վերջիններն միայն կենդանի բնութեան վրայ կ'աղ-
ղեն , իսկ պաղ ջրի բաղնիքներն ողի կուտան մին-
չեւ իսկ մեւսած մանրաթիւերու :

Քէշքինայի և պաղ ջրոյ բաղնիքը մէկ տեղ նը-
շանակուելուան որտանան իրենց հաւատար գորու-
թիւն առնենալն է . ասոնք մեւսնայն արդիւնքն յառաջ
կը բերեն , և մէկտեղ գալով կ'առողջացնեն այնպիսի
հիւանդներ գորս ուրիշ գեղեր գէշցնելէ : Եւրիշ բան
պիտի չկրնային ընել :

Զորացուցիչ տմբիչ (Յէսիէն Իշէճի) , տենդաշա-
լած ըլլալով ասոնք կը կողդուրեն ուժը , տենդային
և ջղային տաքութիւնը կը նուազցնեն , և կը հանդար-
դարտեցնեն անկարգ շարժումները որք յառաջ կու-
գան ջղային գրութեան՝ ցնցման արամաղիր ըլլալէն :
Կը գարմանեն ստամբսին ակարութիւնը , և խիստ
չուտով կը փարատեն անկէ յառաջ եկած ցաւերը :
Ախորժակ կը բանան , մարսողութիւնը և սածուկ
կը դիւրացրեն , կը վերահաստատեն իրենց պու-
տանին մէջ բոլոր անձատու մեկը (Քէշ-Կոշ-Ն յըլլ-Ն
Շէյէր) , և մանուանդ արատչնչումը՝ որով շատ աղ-
գու կ'ըլլան հարբային և մարթային հիւանդու-
թեանց մէջ . միով բանիւ ակարութենէ յառաջ եկած
բոլոր հիւանդութեանց դարման կ'ընեն՝ հերիք է որ
հիւանդը ոչ յամառ խցում (Յըշ-Ն Յը) առնենայ՝ ոչ
բորբոքում , ոչ ներքին պաղար կամ կեղ (Ն-Ք-Ք
Ի-րո) , պայմաններ որք միայն , դրեթէ միայն պաղ

Ջրի բնութիւնն սրբեցիք կ'ըլլան, բայց որանք յաճախ
մնաս մը չ'անին քէնքինային :

Ես քէնքինան այսպէս սուտմ կամ հեղուկ մի-
շակի մէջ, մէկ ունկի շափ* գնել ապրով ստաներիս
ունկի ջրոյ՝ կամ հիւանդութեան պաշանջին նայե-
լով՝ կարմիր գինովի հետ՝ երկու ժամու շափ պոյ
ամանով եփել, ապա օրը երեք ունկի շափ խմել :

Պաղ ջրոյ լուացումներն կրկնուները լնել կը
հրամայեմ, երբ ճաշք ամբողջապէս մարսուած է,
առանք կ'օգնեն խաղաղ քուն մը քաշելու, պատ-
նի սերմնաթուփ մը խնամեցի՝ սր գիշերներն քուն
չ'անէր, առատ քրտնաթափու ակտրացած կ'իլնէր,
գիշերօրոյ լուացման յաջորդող գիշերուն՝ հինգ ժամ
քնացաւ և ապա ելու առանց քրտնիքի՝ և աւելի
պէկ :

Երկաթն երբորդ գեղ մ'է սր խիտ յաճախ կը
գործածուի ակտրութեանց ամէն տեսակներու մէջ,
ուստի հարկ չկայ երկաթ քէն Ենդելանօր գորացու-
ցիչ յատկութեամբ մրոյ : Արտիճեռու ամենեւին
դրդուող չէ՝ շատ յարմար կ'ազայ սյու տեսակ հի-
ւանդութիւններուն : Զայն կամ իր բուն ձևով կա-
տան կամ հեղուկի մէջ թրջելով, բայց ամէնէն դաս-
ուական բողաղբուիւնք են՝ բնութեան պատրաս-
տած հանքային ջրերը՝ մանաւանդ Սրայի ջրերը,
ժամօթ գորացուցիչ գեղերէն ամէնէն աւելի գորա-
ցուցիչներէն մին, այնպիսի գորացուցիչ մը՝ որ ոչ

*Մէկ ունկին ֆրանս. օնս՝ գրերէ. ուր տրամի
շափ է : Ծ. Թ.

միայն չի գրգռեր՝ այլ մարմնոյ հիւթերուն ունեցած բարկ ազդեցութիւնները կը մեղմացնէ : Խէժերը , զմուռսներ , դառնահամ դեղեր , մեղմ համեմանքներ նոյնպէս կը գործածուին : Պարագայներէն կախում ունի այս զանազան դեղերուն ընտրութիւնը : Առաջին նշանակածներս ամէնէն նախապատիւն են . սակայն այնպիսի պարագայներ կուզան՝ երբ ուրիշներ տալ հարկ կ'ըլլայ . այս դեղերը կրնան ընտրուիլ ընդհանրապէս ջղերու զօրացուցիչ տեսակներէն , իրրեւ կողմնացոյց (Բուսուլա) բռնելով վերը նշանակած զգուշութիւններս : Ասիկա ջղային հիւանդութիւն մ'է՝ և պէտք է որ այս անուամբ դարմանուի . շատ անգամ այս մտօք դարմանած և աջողած են բժիշկները առանց պատճառը հասկնալու : Ստուգիւ՛ ինչպէս անհերքելի ապացոյցերով ալ հաստատած եմ , այս պատճառին անհասկնալի մնալը հետեւաբար պահանջած դարմաններն չը գրտնուիլ՝ երբեմն ապարդիւն Մողած է ըստ երեւութին լաւ կերպով նշանակուած դեղերը . և բժիշկն իսկ չէ կրցած թափանցել այս անյաջողութեան պատճառին : Սրայի ջրերուն և քէնքինային մէկ առաւելութիւնն ալ սա է՝ որ կաթը ստամոքսին դիւրատար կ'ընեն : Սրայի և ուրիշ մէկ քանի ջրերը այս յատկութիւնն ունին :

Վերջ տեսնուեցաւ որ Պ. Հօֆման կը հրամայէր իշու կաթ խմել՝ մէկ երրորդին շափ Սէլթէռի ջրին հետ խառնելով : Պ. արլա Մէթսը աւանդած է մեզ Պ. Պրահայի մէկ գեղեցիկ դիտողութիւնը . Այս սխալն որոշուելու , բառ սո բառ կը թարգմանեմ , տեսնուեցան

Գործողութենէ դասաւ ելած էր, նորէն զինք ներս հարցացնէ հոն՝ Սքայն Ըրէ հետ խառն կաթի գործածել որոյ՞ :

Ստամոքսի տկարութիւնը որ մարսողութիւնը սաստիկ կը ծուլացնէ, թթուներ, մաղձին գործունէութեան տկարութիւնը, ստորին-վտորին (գործունէն աշարը Ռար-ճ) ընդերաց գոցուիլը, զլխաւոր պատճառներ են՝ որ կ'արգիլեն կաթին մարսիլը և չեն թողուր զայն գործածել : Այն ջրեր՝ որ այս պատճառները մէջ տեղէն կը վերցնեն՝ հարկաւ անոր մարսումը կը զիւրացնեն . և քէնքինան՝ որ նոյն պահանջումները կը կատարէ կրնայ օգտակարապէս խառնուիլ կաթին հետ : Այս դեղերը կրնան կաթէն առաջ գործածուիլ՝ անոր ճամբայները պատրաստելու համար, որ միշտ հարկ է՝ կամ անոր հետ իմիասին :

Ծծիչ (չէտէ՛ն) փոշիներ, քանի մը դրդալ անանուխի ջուր, շատ անգամ միայն շաքարի խառնուրդը, քէնքինի հիւթով շինուած դեղաճատեր, կրնան նոյնպէս կաթին՝ ստամոքսի մէջ արուիլը արգիլել : Կրնայ նաև գործածուիլ այն խէժը որ վերջերս գործածուիլ սկսած է Անգլիոյ մէկ քանի տեղերը, կիւմի Ռեպուիւմ կամպիլէն անուամբ, և որու վրայ գեղեցիկ խորհրդածութիւն մը կայ այն պատուական հաւաքածոյին մէջ՝ զոր կը հրատարակէ Լոնտոնի մէջ կազմուած բժշկական նոր ընկերութիւնը . սա կը զօրացնէ և կ'ամօքէ . ասոնք մեր նիւթն եզոզ հիւանդութեան մէջ երկու ամենակարեւոր պահանջումներ են :

Վերջապէս եթէ ամէն ջանք ի դերեւ ելնէ կաթը ստամոքսին ընդունել տալու համար, կրնայ փոր-

ճախ կորագի կաթիլը . ևս գոյս սուխ յաջողութեամբ
 երկաստորդի մը՝ սրտ համար՝ սևամազ ձուլեան
 ստորը ինձ կատկածիկի կընէր ամբողջ կաթին մար-
 սումը : Մագձայինները այս անտակը տեսնուիսի
 կը խմեն և միշտ տրտաւ կը տեսնեն . սովիտ նա-
 խամեծար պէտք է համարուի կաթին՝ ամէն անգամ
 երբ շատ սուքութիւն , թիշ մը ջերմ , օձիկ օխով
 սրամազութիւն կայ . սովիտ անտարագի ս գր-
 ծածեղի է՝ երբ սուքութիւն ծայրայեղութիւններն
 ստատիկ աննոյ կ'արտադրեն՝ նման անոր՝ որակ մեծ
 Ռափայիլ * : Քէտէտ տեսութիւն կայ՝ գորտցու-
 ցիչ դեղերը կրնան ինտանջ , սրին ամառը վը-
 տանդար է : Հաշտիւտը ճանախին՝ որ Պ. Չի-
 պիտորֆ անտանջ մեծաւ , անտան յայտի տեղի
 տանձ՝ ստրտ կերտով դաշտագանձ էր գոյս այս-
 պիտի գորտցայի մէջ : Շատ դախարս դեղերը չեն
 յաջողի՝ ինչպիս կ'ապրոյս ցանէ Պ. Վանտ յանտ ,
 և ինչպիս ևս անձամբ անտան և՛ . այլ կորտցի կա-
 թի շատ լուս կ'աջայի . հեղիք է որ հախտցանց ի-
 գտս չըլլայ՝ կը կակուզան , կ'անախ , ծորար
 կ'անցնէ . և կը գախցնէ . այս վերջինը մանտանց
 իտաւ կարիտ որ է այս պարտոյուն մէջ՝ յարս մ ումը
 անհատատի արտադրութեամբ կը կորնչի : Պ. Վ. Լո-
 բիով՝ որ կաթիլ բանի անոյ չի գնէր թաքի հիւան-
 դութեանց մէջ՝ չախտցանց կը գայի կորտցի կաթիլ
 նախ պարտոյուն համար : Պչեթի , ամէն բայտերս

* Իտալիայի ևս ամառն աշխարհը ամենն իւր-
 ցախարս անարթին ամառը ըստու և նե յիմայն
 այս ակնարկուրիւնը . Մ. Թ.

մէջ՝ կ'ընէր զգիւտար մնանց եղած է . խոյ թինչ
 թինան , կրկնէր , հանքային ներքը և պոպ նի
 բուսցումը գեղ'ին եղած են : Ք'անի մը հիւանդներ
 կ'աճի զպոպեցուցի բոլորովին . մէկքանիներ ալ որ
 մէկ կամ երկու անգամ կը խնջին :

Մնեղական անդամները ամենէն աչ կը դանեն
 իրենց ածը . շատ անգամ բնա խոյ չին գտնէր .
 թէպէտ մարմնոց մնացեալ մասերը իրենց կողմը դը-
 սած կ'ընէին . կընայ որ ասքիւ տպուհեալու
 գոշտիսի՛ թէ ամենէն աւելի մնացանսր պիտի
 մնանի :

Ես միշտ աւելի դիւրին բռնիս կ'ըմբանէ՛ որ
 կ'ստարեալ հասանալ գանաւսմ ժամանակ՝ շարժու-
 զանց շա պոպեցուցի ինքզինք'ին մալ'ցոցում կին
 թիչ ժամանակի մէջ՝ քան անանք՝ որ թիչ թիչ սոյ-
 սած կին՝ բոցը պատանկիսթեան աստիճին չըմեն
 սկեւ'է՛ որ զ սրգելը եղած կին իրենց անձն և
 սկաք եղած ածը ստանալան : Աւանդները կըր-
 նամք ենթապրէլ իրեն ենթակոց եզած սարս-
 փէլն հիւանդաթեան մը՝ որ անանց բոլոր ածը ը-
 տասած է . բայց շարժարաններն իրենց պէտք ե-
 զած կու աշխարհի՛նն ստացած ըրալով՝ թէպէտ և
 շատ մնասում են՝ աւելոյն և այնպէս պատանակն
 գոցարումը , ժամանակը , ազրելու եղանակը , գե-
 պերը կընան դանանց կաշիստիլ : Իսկ երկրորդները
 (գտտանկներ) չեն թուցում որ իրենց կողմաթիւնը
 կուտարեկողարձակ և թէպէտ արեմն կընայ իրենց
 ածը սեղը գրէ : Հորի կ'ընայ որ սրհեան ի գործ
 դնէ շարժաստիճանն ասկէ՛ թիչ որ անանք չեն

Թողած բնութեան ի դործ դնել մանկութեան և ար-
բունքի ժամանակ . սակէց կը տեսնուի թէ որչափ
երազական է այս յոյսը . և փորձառութիւնը ինձ
կը ցուցնէ սակէն օր թէ այն երկատարդներ որ
անձնատուր եղած են այս զաղբուկեան ի մանկու-
թենէ և արբունքի զարգացման ժամանակին՝ ժա-
մանակ մը՝ որ բնութեան մէկ տա դնապալէց չընան
է՝ որուն համար իր բոլոր ուժերուն պէտք ունի ,
այս երկատարդները , կ'ըսեմ , պէտք չէ յուսան որ
ուժեղ և կորովի պիտի ըլլան , և շատ երջանիկ
պէտք է համարեն իրենց անձը՝ եթէ կարենան
մեծ հիւանդութիւններէ և ցաւերէ ազատ խեղճ
առողջութիւն մը վայելել :

Անոնք որ անազան ուրեմն կը զղջան այն հա-
սակին՝ երբ կազմական մեքենան կը բանի՝ եթէ ա-
ղէկ լարուած է՝ բայց որ ատեն՝ նորոգութիւն քիչ
կ'ընդունի , անոնք ալ պէտք չէ մեծ յոյս ունենան .
քառասուն տարեկանէն անդին քիչ կը պատահի նո-
րոգում :

Երբ զինի ճետ քէնքինա կը պատուիրեմ՝ բոլոր-
ովին կաթի վրայ չեմ ձգեր հիւանդը , այլ դեղն
առաւօտ ունել կուտամ՝ և կաթը իրիկուն : Քանի
մը հիւանդներ ունեցայ՝ սրաց համար հարկ եղաւ
այս կարգը փոխել . եթէ առտու զինի խմէին կը
փոխէին շարունակ :

Երբ հանքային ջուր գործածեմ՝ քանի մը շիշ
նախ գուտ կը խմցնեմ՝ ապա կաթի ճետ խառնած :
Երբ հիւանդութիւնը հինցած ըլլայ՝ ընդհանրապէս
սխառած էտութեան (խաւիէ-Ֆիճալը) կը դառնայ .

այն ատեն պէտք է նախ զայն ջնջել՝ ապա ուժը կազդուրելու ջանալ: Այս պարագային է՝ որ արտաքսիչները հրրեմն անհրաժեշտ կերպով պիտանի կ'ըլլան՝ և մեծ ազդուութեան կը բանեցնեն: Զօրացուցիչներ, սնուցիչներ, կաթը եթէ հրամայուին այս պարագայներուն մէջ՝ յամբ տենդի ենթակայ կ'ընեն՝ և հիւանդը քանի գործած է զանոնք կը տկարանայ: Երբ արագ ծայրայեղութիւններ յանկարծ այն աստիճան կը տկարացնեն հիւանդը՝ որ անոր կենաց կ'սպառնան՝ պէտք է զօրաւոր սթափական դեղերու (ֆօսֆօր) ղիմել: Սպանիական զինի տալ՝ քիչ մը հացով, սննդարար արգանակներ՝ թարմ հաւկիթով խառն, հիւանդը անկողինը դնել, և ստամոքսին վրայ դնել թիրիակով տաքցած գինիի մէջ թաթխուած ֆանէլաներ:

Երբ տուփական ծայրայեղութիւններ աստիկ տենդ յառաջ բերած են՝ այն ատեն միայն արիւն առնելու է՝ որ ատեն բաղկերակին սաստկութիւնը և խստութիւնը զայն պահանջէ: Աւելի աղէկ է երկու անգամ քիչ արիւն առնել՝ քան մի անգամ առատ: Գորիի ջրոյ քիչ մը կաթի հետ եփելը, քանի մը պաղունց բորակ (կեօհերլէ), ֆօսֆօր Կօնօֆի ծաղկանց բուսածրով գրեխ (կեֆէֆան), քանի մ'անգամ սառըներ եղի (լուէ) ջրի մէջ դնել, և իրրեւ կերակուր հորթի արգանակ ալիւրով խառնուած՝ ահա ասոնք են համարտապէս հարկ եղած դեղերը՝ և սրտնք շատ արագ ազդեցութիւն ունեցած են՝ ամէն անգամ՝ երբ հարկադրուած եմ գործածել զանոնք:

Ախտանկէրն խիստ քիչ անգամ մասնաւոր դարձան կը դոճաննէն՝ ընդհանրապէս՝ ընդհանուր դարձանն սակի ըստ կազմայ աննց։ Սակայն սրտաբին քանի մը զօրացուցիչներ կրնան միացուիլ ներքիններու հետ՝ եւր մասնաւորապէս մէկ մաս մը զօրացնել կ'ազգայ։ Եւ ըստ անգամ գործադրած եմ

* ՆԱՆՈՒՅԻՆԻՅԻՆ. Առողջաբանութեան այս դարմանաւարարեան մասը՝ կրնար զանց առնուի կամ բաշակուի նախաւորապէս՝ երաւ է որ վեր բժիշկներն ազգային լեզուի մ'ը չ'աւելնույ՞լ այս գիտարեան միայ լեզվեամբարբաններ՝ պարզանքն այս դարմաններն բարբաւնաչեան մ'ը կարգաւոր. արեւոր մ'ը չեղողներն ալ գրեթէ շատ բան չեն նստկար այ կ'ազգայ։ Սակայն նոյնութեան բարբաւնեղան պարտաւորեց կան նախ մեծանուն բժիշկաւ այս գերաւանց գրաւած ըստ՝ չի անպատեանի. երկրորդ՝ ցարկնէլ թ. գիշարեան ստիպի նրանբարբանց բանի՝ երկարատեւ իրաւամբներու, դիտարարեանց, դարմանաւարարեանց ենթակայ քրտնով նստկար՝ շատ անգամ չը բաւիր. Եւ առեւ կամեցայ սակի նախկին ազգայ մեր երկրաւարդայ այս լեզվիչ տխուր միայ. Եւ մերջուպէս սերտ ձօնար չը մասնաւորեցի՝ վասն զի ձօնարակ մարդոց երկ օրուս մը չցնի ստիպան ալ չ'անի. Գործեւ սերտ մ'ը խուսն գրտնաւ սրտաւարարան գիտարարբաններն Եւ դարմաններն միմ կամ միւսն օրուս ալ ընծայունաւից։

յաճողութեամբ և համեմատյալն արկղանիներ ստամուքսի
 վրայ . նոյնպէս անտղուտ շրջաբ անարձիքներն որտե-
 սակ նախք ֆանէլայով թափխուած որ և իցէ դոզա-
 ցուցիչ հեղուկի մը մէջ՝ և գանձանք ցալստիկապով
 (հաստի 7-րդ) վեր բա՛նել : Հոս յարմար կաշտայ դը-
 նել Պ. կօթիլախ լրածը . « մէկ քանի անգամ բու-
 ժած եմ տչոյ յալտոցաւթիւնը՝ որ յառաջ եկած էր
 ստփական ծայրացի դոզիսներէ , գործածելով ներ-
 քին դեղեր՝ և քիթէն քաշելու փայլներ՝ որք իրենց
 սպասարկած թեթեւ գրգռումով՝ տեսութեան ջրն
 վրայ աւելի կը յարգեցնէին կենդանակրան ողիներ ։ »

Անտղուտ է ասիկէջ տեղի մանրամասնութեանց
 մաննէլ բուժման վրայ . որչափ ալ երկար դիմէ՝ դարձ-
 եալ անտղուտ պիտի լլար հիւանդին առանց՝ բը-
 ժիկիկն օգնութեան՝ որ պէտք չունի և կ'որարա-
 նութեանց : Ապրիլու և գանձակին վրայ տեղի մանրա-
 մասն գրեցի՝ զի միտքն առ պատճառին դալարման
 հետ միտնալով՝ ինքնին կտրուի և բժիկէլ հիւանդը՝
 եթէ տխար չառ յառաջողիմած չէ . բայց ստափ-
 անէն սր կրնայ սոյս կանանին հարտակէլ անխառն :

Գրքիս այս մասը լեցնելու համար ինձ կը մնայ
 պաշտօնաւոր կամ զգուշացոյց՝ չ բոյժն սլ հոս գնէլ և
 զգոց՝ որ այս յոգուածը կը պահուի գործոյս աստ-
 ջին ուղարկութեան մէջ՝ և թէ՛ այս իրական պա-
 րայ մ'էր : Մարդ մը՝ հոգակար որ դրական հաստ-
 բակ արեւութեան մէջ՝ իր գործերակէ՛ և աստեղ

* Գրագիտական աշխարհին գրական նախ-
 րականութեանն նոյ կ'ըսուի : Մ. Թ.

ևս յարգելի իւր տաղանդով, գիտութեամբ, և անձնական արժանեօք քան իւր համբաւով և այն պաշտօնով՝ զոր արժանապէս կը վարէ Սիւիսի մէկ գըլէխաւոր քաղաքին մէջ, Պ. Իզըլէն, պետական քարտուղար ի Պալչ (անչուշտ կը ներէ իւր անունը յիշել) զգացուց ինձ այս պարապը՝ խիստ քաղաքավարական կերպով: Աստ յառաջ պիտի բերեմ իւր նամակին հատուածը ամենամեծ յօժարութեամբ՝ աւելի անոր համար՝ որ իւր ուղածը որոշ կերպով կը նշանակէ:

«Կը լիափաքէի կը դրէ ինձ, ձեր ձեռքէն ելած տեսնել այնպիսի գործք մը՝ որու մէջ բաց սորէիք այն ամենէն ազահով և նուաղ վտանգաւոր միւները՝ որոնցմով ծնւղք իրենց դաստիարակութեան շրջանին մէջ և երիտասարդք ալ իրենք իրենց ձգուած ժամանակին կտրենային պահպանել իրենց անձը լաւագոյն եղանակաւ՝ բուռն տենչանքներէն՝ որք կը մղեն զիրենք շափաղանցութեանց՝ ուստի կը ծնին այնչափ ահաւոր հիւանդութիւններ՝ կամ անկարգութեանց՝ որ թէ մարդկային ընկերութեան և թէ իրենց անձնական երջանկութիւնը կը վրդովին. Չեմ կասկածիր որ ժուժկալութեան մասնաւորապէս օժանդակող սնունդ մը կայ. կը հաւատամ որ այսպիսի պահեցողութիւն մը (նշարէլ) սովբեցնող զիրք մը՝ միանալով օրժութեան արտադրած հիւանդութեանց նկարագրին հետ՝ ամենէն աւելի արժէք պիտի ունենար՝ քանթէ այս նիւթիս վրայ գրուած » և իցէ բարոյախօսութիւն: »

Անտարակոյս իրաւունք ունի. չկայ բան մը որ

աւելի կարեւոր ըլլայ՝ քան իւր պահանջած յաւելուածը . բայց չկայ դարձեալ աշխատութիւն մը որ անկէ աւելի դժուար ըլլայ՝ երբ բաժնենք զսա ոչ միայն բժշկական՝ այլ և բարոյական դաստիարակութեան միւս մասերէն :

Այս յօդուածին վրայ առանձինն ճառելու համար՝ եթէ ուզէ որք պէտք եղածին պէս ճառել՝ հարկ պիտի ըլլար՝ յառաջ բերել հաստատել բազմաթիւ սկզբունքներ՝ որք շատ պիտի երկարէին այս պզտի գործս և որոնք իրեն խիստ օտար ալ են : Իսկ եթէ մէկ քանի խրատներ աւանդէինք՝ զատելով զանոնք հարկ եղած սկզբունքներէն և բաժանումներէն՝ ոչ միայն անօգուտ բան մ'ըրած պիտի ըլլայինք՝ այլ գուցէ և վնասակար . ուստի աւելի լաւ է այս ճառը մասն համարել այնպիսի ընդարձակ գործի մը՝ որուն նպատակն ըլլայ գրել թէ բարեխառն կեանքն ինչպէս յառաջ կուգայ և ինչպէս երիտասարդք կը յաճողին տակուն առողջութիւն մը ունենալ՝ նիւթ մը որ թէպէտ և գրուած է ճարտար հեղինակներէ՝ սակայն զեռ շատ կոյ՝ որ սոյսաբի և սրու վրայ բազմաթիւ կարեւոր բաներ կան աւելցնելու՝ ինչպէս նաև այս տարիքին վերաբերեալ հիւանդութեանց վրայ :

Ուստի հակառակ իմ փափաքանացս՝ չի պիտի կրնամ հոս մօտիլ այս յօդուածին : Ինչ որ կրնամ ըսել՝ այս է թէ, դատարկասիրութիւնը, անգործութիւնը, անկողնի մէջ երկար ատեն պառկիլը, շափաղանց կակուղ անկողինը, չափազանց սննդարար, համեմաւոր, աղած, դինեխառն սնունդը, կասկա-

ձեզի բարեկամներ, լիով դրամներ, զիստուր պատ-
ճառներ ՚Ալլաի Թալաթի Թեման մզուկու՝ ամե-
նայն զդաշաթեմայն խորշիկու է սասնցմ : Մնանգը
չտա անգամ մեծ կարեւորութիւն ունի, և սոսր
պէտք եղած աշտղութիւնն չընծայուիր շատ ան-
գամ : Պատանկներ գատախարակելու պաշտօն ունե-
ցողները պէտք է աշտց տալու ունենան Ս. Հերա-
նիմոսի գեղեցիկ գիտագութիւնը : Հեթեւոեայ* դարձ-
նացը, Էրմայ հրաբուխները և Ուլիդիւս լեռը այնչափ ու-
տելի քոցով շէն քանկիւր՝ որչափ երէտաւարդներ՝ որ ին-
չդիւանան զեղ և պարտըր արեւելիներով և կընային զիմիով :

Ամենն աղգու պահպանող միակ անախարձ՝ ա-
ներկրայապէս կրնամ ըսել այն է՝ զոր կը ցուցնէ
մեծ մարդն՝ որ ամենն լու ճանչտա իր նամները
և անանց ճամբայները որ տեսու՝ ոչ միայն ինչ որ են՝
անանք՝ այլ նաև ինչ որ կղած են, և ինչ որ պարտին
ԲԱՄԼ և ինչ որ աւելի կրնային ԲԱՄԼ այն՝ որ ամենն
տեղն ճշմարտապէս սիրեց դանանք, ամենամեծ ջան-
քեր ըրտա անանց լուսթեան, որ գահեզա անանց
ճամբ՝ որ անանցմ ամենատարւի կերպով ճաղած-
ուեցաւ : « Զդաշաթեմայն ճակեցիք երեսասարդին
վրայ՝ ընտ մինակ մի թարաք դայն՝ ոչ գլշեր ոչ
ցորեկ . գտնէ իր սենեակին մէջ պտակեցիք : Երբ
անգամ մը ինքզինք սոց այն սոխրութեան՝ որ
երեսասարդաց ամենամանա սոխրութիւնն է՝ ոչ
մինչև գերեզմանը կը տանի անոր տխուր ճեան-

* Կրակի աստուած՝ Է. Արամագղայ դարբինը՝
յստ զիցարանից : Ծ. Թ.

ւանքը . անոր սիրտը և մարմինը միշտ հիւժեւոյ
ջլատեալ կը մնայ ։

Այս պիտիւն անձնատուր եզրդին ուղղութեան
համար կթէ ազգու բան մը կոյ՝ այն ալ վաանդին
նկարագիրն է . ստակալի պատկեր՝ որ ահով ու սար-
սախով պաշարելու ամենայ սրմար է ։ Ահա անոր գըլ-
խաւոր մտակը . կազմական մեքենային ընդհա-
նուր անկում (Յ-Վէր-Վէր Կէ-Գէ) . մարմնոյ բոլոր
զգոյցարանոց և հոգւոյն բոլոր կարողութեանց ալ-
կարացումն . երեւակոյցութեան և յիշողութեան կա-
րուստ . սողութիւն, անարգութիւնք, տնօթք , վա-
տանաւնութիւնք որ սար (սողութեան) ետեւէն կու-
զան . բոլոր գործարանոցին պաշտօններուն խանդա-
բում , գողարում , ցաւ՝ երկ սրտուեւ , ծանր , ար-
տասոց , զգուելի հիւանդութիւնք . ծանր և միշտ
նորոգւող կակիճներ . ծերութեան ամէն պիտեր՝ երկ-
տատարգութեան մէջ . անկարողութիւն ամէն այն
աշխատութեանց գործազու՝ որոց համար ծնած է
մ․րդ . աշխարհի վրայ բեռ բլլալու անպատիւ վի-
ճակը՝ տանջանքներ՝ որոց ինքզինք ամէն որ են-
թակաց կընէ . զգուանք՝ ամէն գոյակեղա հա-
ճոյից վրայօք . ճանճրայթ , ուրկհերու և խը խակ
դէմ տակութիւն . կեանքէն գաղչում , մէկ վայր-
կենէն ի միւս ինքզինք սպաննելու վախ , անձկու-
թիւն մը վաթար քան իւր ցաւերը , խզճի խոյթ՝
վաթար քան անձկութիւն՝ խոյթեր՝ որ օր օրի ա-
ւելնալով և հարկաւ նոր զօրութիւն ստնելով՝ երբ
հոգին աչ և ա ախարացած է մարմնոյ կապերով՝ գուցէ
մշանջեան տանջանք և անշիջանելի հուր պիտի գառ-

նան, ահա համառօտ պատկեր վախճանին՝ որ պահուած է անոնց՝ որք այնպէս կը վարուին իրր թէ այն վախճանէն չեն վախնար : Դարմանատարութեան հատուածը չը լնցուցած՝ հարկ կը համարիմ իմացնել այս տեսակ հիւանդաց, և անոնց ալ որ հինցած հիւանդութիւններ ունին՝ մանաւանդ երբ այս հիւանդութիւններ ուժաթափութեամբ խառն կուգան՝ որ պէտք է յուսան թէ քանի մ'օրէն կրնան բժշկուիլ այն ախտերէն՝ որոնք տարիներու արդիւնք են : Պէտք է գիտնան որ բոլոր երկար և ձանձրալի է, և հպատակին ճշդութեամբ վարմանց ամէն կանոններուն . այս կանոնները երբեմն անոր համար շտապանց մանրակրկիտ կ'երեւին՝ իրենց վարչի իրենք չեն հասկնար անոնց կարեւորութիւնը, պէտք է միշտ միտքերնին բերեն՝ թէ խստապահանջ բուժման ձանձրութիւնը բան մը չէ՝ եթէ բազմաուրի ամենաթեթեւ հիւանդութեան հետ : Թող ներուրի ինձ ըսել աստ որ՝ եթէ կը տեսնուին երբեմն բուժելի հիւանդութիւններ՝ որք գէշ դարմանուելուն պատճառաւ չեն բուժիր՝ խիստ շատեր ալ կան՝ որք հիւանդին անհնազանդութենէն անբուժելի կը մնան, հակառակ բժշկին մատուցած ամենալաւ օգնութեանց :

Մ Ա Ս Ն Դ .

—

ՆՄԱՆ ՀԻՒԱՆԳՈՒԹԻՒՆՔ

Հ Ա Տ Ի Ա Ծ Ժ .

ԵՐԱԶԱՓՈՐՉՈՒԹԻՒՆՔ

(ԿԱՄ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԳԻՋՈՒԹԻՒՆՔ)

Բացատրած եմ արդէն տնփական ծայրայեղութիւններով և սերմնաթափութեամբ խիստ առատօրէն սերմ արտաքսելուն վտանգները, և ըսած եմ զբքիս սկիզբը, որ սերմը կրնայ նաեւ կորսուիլ հեշտական երազներով և պարզ հոսում կոչուած հիււանդութեամբ. համառօտիւ պիտի քննեմ այս երկու հիււանդութիւնները :

Մարմնոյ և հոգւոյ կապակցութիւնն այն աստիճան սերտ է՝ որ զգայարանաց՝ քնով շղթայակալ եղած ժամանակն իսկ հոգին՝ ցերեկին անօնցմէ

հաղորդուած գաղափարներով կրնայ զբաղիլ : Այս միութեան մէկ օրէնքն ալ այն է՝ որ առանց միւս զգայարանաց շղթայակապ կարգը չխօթելու՝ կամ սրտը ըսելով՝ առանց արտաքին տպաւորութիւններն զգալի ընելու անոնց՝ հոգին կրնայ քնոյ մէջ այնպիսի շարժումներ ծնուցանել՝ որով գաղափարաց իրեն թելադրած կամեցողութիւնը ի գործ դնէ : Այսպէս եթէ տափական գաղափարներով տողորուած ըլլայ՝ եթէ հեշտային երազներու պարապի՝ իրեն պատկերացած առարկայները ծննդական գործարանաց վրայ նոյն շարժումներ կ'արտադրեն՝ ինչ որ պիտի ընէին արթնութեան՝ և գործողութիւնն երեւակայութեան մէջ կատարուածին պէս՝ նիւթապէս ալ կը կատարուի :

Երբեմն այս գործարաններն հոգիէն առաջ կը զբոսին՝ յայնժամ միայն երեւակայութիւնը կ'արթնցընեն , երազներ առաջ կը բերեն որ նախընթացներուն պէս կը վերջանան : Այս սկզբունքներով կը մեկնուին երազափորձութեան զանազան տեսակները :

Ասոնց առաջին տեսակն է այն՝ որ կը ծագի սերման չափազանց առատութենէն . այս կը պատահի չափահաս, արիւնային, կորովի, զգաստ մարդոց վրայ : Անկողնին շերմութիւնը՝ հիւթերը անօտրացնելով (•••••) և սերմնային հեղուկը ամենէն աւելի անօտրանալու տրամադիր գտնուելով՝ զբոսուած փամփշտիկները կը բռնադատեն երեւակայութիւնը՝ որ պատրանքը տեսնելու միջոցներ չ'ունենալով՝ անոր անձնատուր կ'ըլլայ բոլորովին .

մերձաւորութեան դադարաւոր անոր վերջնական արդիւնքն՝ սերմի ցայտումն յառաջ կը բերէ : Այս պարագայիս մէջ սոյն արտաքսումը հիւանդութիւն մը չէ, այլ առաւել՝ նոպատաւոր յեղաշրջում մը՝ շարժում մը՝ որ կ'ազատէ հիւթէ մը՝ որու չափազանց առատութիւնը և փակումը կրնար մնասել, և թէպէտ քանի մը բժիշկներ՝ որ միայն իրենց տեսածին կը հաւատան՝ զայս չեն ընդունիր՝ սակայն և այնպէս ճշմարիտ է՝ որ այս հեղուկը իւր առատութեամբը կրնայ մնասել՝ արանդամի յօնութիւն (արանց վրայ) և կամ հարսնամոլութիւն (կանանց վրայ) յառաջ բերելով : Դառնամ երազափորձութեանց :

Տեսանք թէ սերմի առատութենէ արտադրուած պարպումը ըստ ինքեան հիւանդութիւն մը չէ, բայց կրնայ մնաս պատճառել՝ եթէ յաճախի՝ և մահաւանդ երբ մնասելու չափ սերման առատութիւն չկայ : Արդէն դիտել տուած եմ՝ որ մէկ արտահանումը ուրիշի մը տեղ կը բանայ՝ և սովորութեան աղդեցութիւնն այն աստիճան մեծ է՝ որ շարժմանց կրկնութիւնները զանոնք աւելի դիւրին յառաջ գալու տրամադիր կ'ընեն՝ և ամենաթեթեւ պատճառով մը կ'արտադրուին : Այս դիտողութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի՝ կենդանական կազմին ներդաշնակութիւնը լաւ ըմբռնելու համար՝ որու վրայ կալիէն մանաւանդ Մաթի գեղեցիկ բաներ ըսած են՝ և սակայն դեռ ամբողջապէս բացաարուած չէ . Շարժմանց յաճախութենէն սա անպատեհութիւնը կը ծնի՝ որ ալ ունակութիւն մը կը դառնայ սերմին պարպուիլը՝ մինչեւ իսկ բնաւ հարկ չեղած ժամաւ

նակ : Սաթիրիւս՝ կռակաօրիւնքս մականուանեալը քօան և հինգ տարեկան հասակէն յաճախ երազափորձերու բռնուեցաւ . երբեմն ցորեկին ալ կը հօսէր սերմը : Երեսուն տարեկան հասակին մեռաւ մաշողութեամբ :

Պ. Զիմմեաման ինք կը պատմէ թէ՛ խիստ հանձարեղ մարդ մը երազափորձութիւններով կորուսած էր բոլորովին իր մտաց գործունէութիւնը , և մարմինն ալ Պըռհաւի նկարագրած վիճակին հասած էր ճիշդ ու չիշդ : Վերը պատմեցինք այն վընասները զորս դիտեց Պ. Հօֆման երազափորձութիւններէ յետոյ : Ամենէն սովորական օրտանիչը քանի որ օրտանք մեծ յառաջադիմութիւնն ըրած է՝ այս է՝ շարունակ նեղութիւն մը՝ մանաւանդ առաւօտուն՝ և սաստիկ մէջքի ցաւ : Քանի մ'ամիս առաջ ինձ ցուցին յիսնամեայ այդեօզան մը՝ որ երբեմն չափազանց կորովի եղած էր՝ և զոր երեք շօսամսէ ի վեր յաճախ պատահող երազափորձութիւնները սոսկալի կերպով տկարացուցած էին՝ այնպէս որ օրը մէկ քանի ժամ միայն կրնար աշխատիլ . շատ անգամ՝ այս ալ չէր կրնար ընել՝ և մէջքի ցաւէն անկողին կ'իյնէր . օր օրի կը նիհարնար : Քանի մը խրատներ տուի , չը դիտեմ թէ գործադրեց և ինչ արդիւնք ունեցան :

Մարդ մը դիտեմ՝ որ ծանր հարբուխ մը ունենալով ինքզինք աղէկ չը նայեցաւ՝ և քանի մը շարժխուլցաւ . ասիկա երբ երազափորձ ըլլար՝ միւս օրն աւելի կը խուլնար՝ սաստիկ թուլութեամբ : Ուրիշ մ'ալ կը ճանչեմ՝ որ ուրիշ պատճառներէ տը-

կարացած երբ երազափորձ կ'ըլլայ՝ այն աստիճան կը թուլնայ և կ'ընդարմանայ՝ որ ժամու մը չափ անդամալուծի պէս կը մնայ, և քսան և չորս ժամ սաստիկ տկար կը գտնուի :

Այս առաջին տեսակ երափորձերու կարգը կը դասուին անոնցն ալ՝ որոնք յաճախ արտաքսման վարժուած ըլլալէ վերջ՝ մէկէն ի մէկ կը կտրեն՝ ինչպէս էր այն կնոջ երազափորձը՝ զոր կը պատմէ Կալիէն : Այս կինը այրի էր ժամանակէ մը ի վեր՝ և սերմին արգիլումը արգանդի հիւանդութիւններ կը բերէին վրան . գիշեր մը քնոյ մէջ՝ մէջքը բազուկները եւ սրունքները երերցուց սաստկապէս՝ և թանձր սերմ մը թափեց՝ ճիշդ ինչպէս մերձաւորութեանց տակն : Կաքաւիչ — կին մը դիպուածով վիրաւորուեցաւ թեթեւակի՝ ձախ ծիծին մօտէն . վիրարոյժը բաւական խիստ ժուժկալութիւն մը պատուիրեց . արգիլեց անոր որ հեռի կենայ այն հանոյքներէն՝ զոր յաճախ սովոր էր վայելել :

Այս ժուժկալութեան հպատակեցաւ՝ միանգամայն չը պահելով կերակրոց զգուշութիւնը . այս զրկման երկրորդ իրիկուն՝ երազափորձ մ'ունեցաւ՝ որ յաճախ կրկնուելով յաջորդ գիշերներ , զայն ըզզայի կերպով տկարացնել սկսան՝ և մէջքի ցաւ պատճառեցին իրեն : Վէրքին բոյժը յառաջ կ'երթար՝ և բալսրովին պիտի աղէկնար՝ եթէ ինքզինք նայէր կերակրոյ և խմելիքի մասին : Վիրարոյժը հաստատ կեցած իր սկզբանց վրայ՝ դարձեալ արգելքը կը շարունակէր , անորմէ արխն կ'առնէր և մաքրողական դեղ կուտար : Կինը ձանձրացած և

տկարացած՝ թողուց դեղերը և նորէն իւր առջի վարմունքը խկաւ . տկարութիւն և ցաւերը շուտ մ'անցան :

Սակայն այս դիտողութենէն պէտք է հետեւցընել՝ թէ ամենամեծ վիրաբոյժներուն սկզբունքը սխալ է՝ որոնք կ'արդիւնեն վերաորուելոց մերձաւորութիւն ընել : Չկայ փորձ բժիշկ մը՝ որ անձամբ տեսած չ'ըլլայ թէ այն որչափ վնասակար է վիրաւորելոց : Ասոր մէկ օրինակը միայն պիտի պատմեմ՝ յորում սերմնաթափութիւնը մահ պատճառեց՝ և որուն պատմութիւնը Ժ. Փապրիս ար շիլտէն աւանդած է մեզ : Քօմէ Սթօլան՝ երիտասարդի մը ձեռքը կտրած էր՝ որ չափախառն էր հրազինու հարուածէ մը : Որովհետեւ բժիշկն անոր չափազանց եռանդոտ ըլլալը դիտէր՝ արդիւնց որ բնաւ կնկանը չը մօտի՝ և կնկան ալ խմացայ ասոր վտանգը . բայց երբ ամէն վախ անցաւ՝ և բուժումը լաւ յառաջ կ'երթար՝ հիււանդը մերձաւորութեան իղձ զգալով՝ և տեսնելով որ կէնը չը համապատասխաներ՝ ձեռքով սերմնաթափութիւն ըրաւ . ասոր ետեւէն եկան տենդ , ցնորք , ջղաձգութիւն և ուրիշ ստատիկ ցաւեր՝ սրացնով մեռաւ չորս օրէն :

Երիտասարդ ամուսնացեալ մը տեսայ՝ որ երկանիւ կառքի մը նստարանէն խենդի պէս վար ցաակելով քովընտի ինկաւ . ետեւի անիւը անցաւ ստաքին վրայէն՝ կրունկին և պճեղին մէջ տեղ . ոչ խորտակեցաւ՝ ոչ սակարը խախտեցաւ . այլ ստատիկ կերպով ձմլուեցաւ ստքը . հինգ օրէն վերջ աղէկնալով սկաւ այնպէս վարուիլ՝ որ իրր թէ վտանգի

մը չէր հանդիպած : Երկու ժամ յետոյ բոլոր սը-
բունքը ուսեցաւ սարսափելի ցաւերով՝ և սոսկալի
տենդ մ' եկաւ՝ որ գրեթէ երսուն ժամ տեւեց :
Նորէն գառնանք :

Այս գլխոյս սկիզբը հոգւոյ և մարմնոյ կապա-
կցութեանց վրայ խօսածէս կը հասկըցուի դիւրաւ
թէ ինչո՞ւ համար սերմնաթափները յաճախ երթա-
կայ են երազափորձութեանց . իրենց հոգին շարու-
նակ տողորած տափական մտածութիւններով՝ գի-
չեր նորէն իր դիմաց կը պատկերացնէ նոյն առաւելայ-
ներ, և հեշտական երազին կը յաջորդէ արտաքսում
մը՝ որ միշտ թեթեւ պատճառի մը կը նայի դուրս
ելնելու՝ երբ գործարաններն այս աստիճան դիւրա-
գրգռութեան հասնին :

Ուստի հարկ է ժամանակին դարմանել զայս և
չթողուլ՝ որ ինչ պատճառէ ալ եկած ըլլայ՝ հին-
նայ : Երբ երազափորձը հիննայ՝ դժուարաւ կը բու-
ժի : Չկայ այնպիսի հիւանդութեան ղը , կրտէ Պ. Հօֆ-
ման , որ աւելի դանձմեմ պարճառէ հիւանդաց , և դըժ-
ուարութեան յարուցանէ բժշկին դիմաց՝ իմն հինդած և
սովորութեան դարդած երազափորձը . ճանաչանդ երբ ո-
վն օր պարտահին : Ահնէն լա դեղերը գրեթէ փշո-
ղարազ կեղեկն՝ և յաճախ աւելի զնա կը պարճառեն իմն
օրոտար :

Այս հիւանդութեան վրայ գրող բոլոր բժիշկ-
ները՝ շատ դժուար է կրտեն ասոր բժշկուիլը . և
զայս դարմանող բոլոր բժիշկներն ալ փորձով հա-
մողուած են՝ և պէտք չէ զարմանալի թուի այս :
Եթէ բժիշկը չյաջողի վերափին տալ գործարանաց ի-

բ'նոց ոյժը՝ կամ նուազեցնել անոնց դրգուութիւնը՝ մէկ երազափորձէ՝ ի միւս երազափորձ տեւող ժամանակը՝ որ անհնարին է, կամ յանկարծ առաջքն առնուլ տափական երազներու՝ որ անկարելիէն վարչմար, պէտք է ապահով ըլլալ՝ որ երազափորձը պիտի դայ նորէն, և պիտի ջնջէ նախընթաց երազափորձէն ի վեր արուած դեղին ամենափոքր օգնութիւնը. ուստի մէկ երազափորձէն ի միւս՝ խիստ աննշան արդիւնք մը ձեռք կը բերուի, մինչդեռ ահագին ազդեցութիւն պէտք է՝ զգալի օգուտ մը յառաջ բերելու համար :

Քեւիոս Աւելիանոս հաւաքած է ինչ լաւ բան որ գրած են նախնիք ասոր դարմանատարութեանը վրայ : Կը պահանջէ՝ 1. որ հիւանդները ի բաց մերժեն կարելի եղածին չափ՝ տափական օրեկիցէ դադարիար . 2. զովարար և կարծր անկողնի վրայ պառկին, մէջքի վրայ կապարէ բարակ թիթեղ մը դնեն, հիւանդութեան կեդրոն եղած բոլոր մասերուն վրայ դնեն սպունգներ՝ թաթխած քացախուտ ջրի մէջ, կամ զովարար բաներու, ինչպէս են պալստի, օքսիտի, էթերի, քիւլի, քիւլի, քիւլի . 3. այն տեսակ կերակուրներու տեսն կամ ըմպելիներ խմեն՝ որք կը զովացնեն և կը սխմեն : Անոնց կը պատուիրէ՝ 4. զօրացուցիչ դեպիեր . 5. պաղ ջրի լուացում, բնաւ չպառկել կանակի վրայ, այլ միշտ քովի կամ փորի վրայ : Սյս խրատը ի է աղէկ բաներով . բայց ախտազիտութեան բուն պահանջումն է հոս՝ սերմի առատութիւնը նուազեցնել և երազներու առաջքն առնուլ :

Կերակրոց ժուժկալութիւնը և վարմանց ընդ-

հանուր կանոնը աւելի կրնան դայս բուժել քան դե-
ղեր : Ամենէն յարմար կերակուրներն են՝ բուսա-
կանները՝ պտուղներն ալ մէկահզ առնելով : Միսե-
րու մտաին՝ քիչ սննդարար տեսակները : Երկու պա-
րագային մէջ ալ նայելու է որ ընտրուած կերա-
կուրները բարկ նիւթ չունենան էշնոց մէջ : Արդէն
ասկէ առաջ դուրցեցինք թէ՛ այս տեսակ կերակուր-
ներն ինչ աստիճան կ'օգտէին հանդարտ քնանալու .
խտախու յանձնարարելու է դայս երազափորձութեամբ
տանջուածներու՝ որոց յոյժ պէտք է այս հանդար-
տութիւնը : Այս տեսակ անձինք պէտք է իրիկուն-
ները կերակուր չուտեն՝ կամ գոնէ շատ թեթեւ ու-
տեն . միայն այս զգուշութիւնը ամէն դեղերէն ա-
ւելի օգուտ կընէ : Անմարսելի միսեր , ծխած մի-
սեր՝ մանաւանդ երբ երիկուն ուտուին ճամարիտ
թոյնմ'են այս ակտին համար . նորէն կը կրկնեմ՝
եթէ չտրուեն թեթեւ ընթրիք ընել՝ առանց մտեղէնի՝
բոլոր միւս դեղերն անօդուտ են : Գինին , սղելից
ըմպելիք , խաչուէն շատ մասամբ կը վնասեն : Ամե-
նէն պատուական խմելիքն է դուա ջուր՝ որուն իւ-
րաքանչիւր շիշին վրայ կընայ մէկ որախձ քորակ (կէօ-
հէրչիլէ) հալեցուիլ : Սակայն երկար ժամանակ չը-
կայ՝ հիւանդ մը տեսայ՝ որուն կը դաշէր բորակը ,
անոր աւելի յաճախ երազափորձ տալով : Այս բանը
երկու պատճառի առի . մին՝ այն է որ իր ջիւղերը
ստատիկ տկար էին , և այս տեսակ խտանուածներու
վրայ բորակը գրգռութիւն կը պատճառէ . երկ-
րորդն այն է՝ որ չափազանց կը շատցնէր մէզը :
Միզամանը աւելի արագ կը լինար դիշերը , յայտնի է

որ միզամանին ձկտումը երազախորձութեանց պատ-
ճառներէն մին է :

Այն պատուէրը՝ զոր կաւանդէ Սէլիտս՝ կա-
կուղ անկողիններէ խորշելու մասին՝ շատ մեծ կա-
րևորութիւն ունի . պէտք չէ բնաւ փետուրներ դըտ-
նալն անոր մէջ . յարզը աւելի աղէկ կը յարմարի
քան թէ ճարը (գըլ), և քանի մը հիւանդներ տե-
սայ՝ որք շատ օգուտ տեսան անկողինն (տէօշէկ)
վրայ կաշի փռելով: Կրնակի վրայ շարակելու մասին
տուած խորհուրդն ալ կարեւոր է . այս դէրքը կը
մնասէ քունը աւելի խռովելով՝ և ծննդական մա-
սերը առաւել տաքցընելով :

Բայց այս վերջին երկու պարագայներուն վրայ
շատ վստահելու չէ . այնպիսի պարագայներ կան՝ ու-
րոց դէմ ամենէն լաւ դեղերը անօգուտ կ'ըլլան : Պ.
Հօֆմանի պատմածն ասոր մէկ օրինակը կրնայ ըլ-
լալ . և պէտք է կանխաւ հիւանդաց տալ այն խը-
րատը՝ զոր ինք կուտար իւր հիւանդին . այսինքն
թէ առանց դեղերու երկար ատեն շարունակութեան՝
պէտք չէ արդունք սպասել . կամ՝ կերակրոյ զգու-
շութիւն կարեւոր դատուած պարագայից մէջ իսկ
երկարատեւ ժուժկալութեամբ միայն հնար է զգալի
սփոխանք իմանալ : Եթէ դեղեր դորձածել հարկ ըլ-
լայ՝ կերակրոյ զգուշութեան համաձայն ըլլալու են :
Շատ ատեն չկայ՝ որ տեսայ հիւանդի մը բարորոյն
առողջանալը առատ արիւն առնելով մը : Բորակա-
յին փոշիներ, լիմանատաններ, թթուային ուղիներ՝ նշի
կաթ՝ կրնան դորձածուիլ :

Պ. Հօֆման դորձածեց՝ սերմնաթափութեան

վատ սովորութիւնն ձգելէ յետոյ երազափորձութեանց մէջ իյնողի համար՝ հետեւեալ փոշին .

R) C. C. pphicè ppati. oosis sepiat aa unc. S. Succi lni cum instillat. olei tartar. per deliquium ppat. dr. II Cascar. dr. I.

Ասկէ իրիկունները կ'աւնէր՝ մէկ մէկ որո՛ւմ մը սեւ կեռասի ջրով , առաւօտներ՝ Սէլթէրի ջուր և կաթ . խմելիքն էր ճանդանի (սանտալ աղածը) շինական արմատներու , կղերդի (հինտիպա) , գորշակեղեւի (ըսգուրչինա) և կինամոմնի (գարչին) օշարակ մը : Այս դեղերուն և պատշաճ սնունդի մը օգնութեամբ հիւանդն առողջացաւ մէկ քանի շաբաթէն :

Պ. Զիմմէռմանը բժշկած է , նոյն փոշիին գործածութեամբը , ինոր յաճախ երազափորձներ՝ որոնց ետեւէն կոտորանն ուղորական թուրմիւնէն , և որոնք որբնէր որեւէ կէն՝ բանը մէկ որոնքին երկրասարքէ մը շրջոյ . յայտնի չէ թէ այս փոշին որ պարզ ծծիւ մ'է՛ ինչպէս օգուտ կը մատակարարէ , սակայն քափուրին լաւ ազդեցութիւնները տեսած եմ :

Երազափորձին մէկ տեսակն ալ՝ սեւամազձներուն (Ֆերֆլը) պատահածն է : Այս տեսակ անձանց արեան շրջանը ակար կ'ըլլայ , մանաւանդ ստորին — վարի երակներուն մէջ . ասով այն մասերը՝ որ արեւն կուտան երակներուն՝ շատ անգամ կը լենան, Նիզըրը դիւրաւ շարժում կտանան՝ իրենց հիւթերը կամ ախիները բարկ բնութիւն մը կտանան, որ շատ շուտով կը զրգուեն , քուններնին երազներով կը խը-

առօրի սովորաբար, ահաւասիկ երազախորձի բաւական պատճառներ, ասոր համար՝ այս տեսակ մարդիկ չափազանց ենթակայ են այս հիւանդութեան : « Երեւակայութիւնը, կըսէ Պ. Պրոհաւ, շատ ան- « զամ՝ սերմի արտաքսում կը պատճառէ քնոյ մէջ : « Խիտ աշխատասէր գրողէաներ՝ և փայծաղնա- « ներ (†) ենթակայ են այս պա- « տահարին, և սերման հասումն այն ատօնման « շատկեկ կ'ըլլայ՝ որ կ'իյնին ծիրութեան (†) « մէջ » : Այս հիւանդութիւնն առաւել անոր հա- մար ծանր հետեւութիւններ կ'ունենայ այդպիսի մարդոց որովհետեւ չափազանց նեղութիւն կ'իմա- նան՝ այս տեսակ ծայրայեղութեանց անձնատուր եղած ատենին :

Միայն մէկ միջոց կայ բուժման՝ այն է զլիաւոր հիւանդութիւնը զարնել : Նոյն արեան դադարումը՝ բանալու է, յետոյ դործածել պաղ ջրի լուացումներ, և այն փրկարար կեզեւը* զոր Ասաուած մեղի համար պահպանէ : Ահա այն ատեն կուզայ կարգը այս երկու դօրեղ դեղերուն՝ որոց վրայ երբեմն կրնայ աւելցուիլ նաեւ երկաթը : Եթէ երբէք կերակրոց ընտրութեան մասին ուշադրութիւն ընելու է՝ այն ալ մասնաւորապէս այս պարագային մէջ պէտք է : Սեւամազձները ընդհանրապէս շատ սկիւր մտրտողութիւն կ'ունենան, կերակուրները՝ եթէ թերի մարտին՝ փրայցուցիչ (եւելն-

* Բենրինան

րէրէճէ) ուսեցքներ կը բերեն՝ որոնք արեան շրջանը
 խանդարելով՝ տրամադրութիւն կուտան երազափոր-
 ծի՝ երկու կերպով . 1. նեղելով արեան շրջանը
 ծննդական երակներու մէջ . 2. քնոյ խաղաղու-
 թիւնը վրդովելով՝ և այսպէս երազ պատճառելով :
 Աստի կը հասկցուի թէ՛ ինչո՛ւ Պիթագոր կ'արդիւէր
 իւր աշակերտաց փքացուցիչ կերակուրներ ուտելը՝
 զորս իրաւամբ կը նկատէր իրրեւ մնասակար՝ թէ
 հոգւոյ պաշտօններու որոշ և զօրեղ կատարուելուն՝
 և թէ զգաստութեան : Բացի այս երկու պատճառ-
 ներէն՝ կը ներուի ինձ յանդիմիլ մէկ երրորդ պատճառ
 մ'ալ (երազափործի) նշանակել՝ զոր երկու հիւանդ-
 ներու վրայ տեսնել կարծեցի : Այս պատճառն է՝
 հոսանուտնիթերէն (սփայ ճարտէ) դուրս ելած օդին՝
 խոռոչ (չսփայ) մարմիններուն մէջ լեցուիլը՝ որով ան-
 դամին կանգնում և հեշտական եռք յառաջ կուգայ :
 Ամէն ոք զիտէ թէ՛ մեր մարմնոյն բոլոր հեղուկները
 տողորուած են (փշեմա շլմա) այս հոսանուտով (այ-
 սինքն օդով) . բայց սա կայ թէ՛ քանի որ այս հե-
 ղուկները կատարեալ առողջ վիճակի մէջ են՝ օդը
 անոր հետ խառնուած մարմնացած ու զրկուած է
 իւր առանձնութենէն (լասթիկ կիտի Եայլմա) : Երե-
 ւելի բնագէտներ այնպէս կը կարծէին թէ միայն եր-
 կու միջոց կայ այս առանձնութիւնը մարմնոց օդին
 տալու համար՝ այսինքն՝ նախ կենդանական մարմ-
 նոյն վրայ երեւցած ջերմութենէն աւելի սաստկա-
 դոյն աստիճանով ջերմութիւն մը , և երկրորդ՝ վը-
 տութիւն : Բայց ծաւալած (Եայլմա) օդէն յառաջ
 եկած հիւանդութեանց բազմաթիւ դիտողութիւն

ներն՝ ապացուցին որ բացի վերայիշեալ երկու միջոցներէն՝ հոսանուտներ ուրիշ կերպով ալ կրնային ապականիլ՝ որով միեւնոյն արդիւնքն ստանալ, և այս ապականումներ աւելի յաճախ կ'երևէին սեւամաղձներու վրայ. այսպէս զարմանալի չէ որ խոռոչ մարմինները այս հիւանդ օդին ծաւալմանն կեդրոն դառնան. ընդհակառակն գիտնալու է՝ որ ամէն մասերէն աւելի ասոնք (այսինքն խոռոչ մասեր) աւելի կենթակայ են այդ օդին, և եթէ մինչև ցարդ ուշադրութիւն եղած չէ՝ պակասութիւնը ոչ թէ դիտողութեան չը գտնուելուն՝ այլ դիտող չը գտնուելուն տալ պէտք է: Արդ՝ պէտք է խորշիլ այն կերակուրներէն՝ որոնք աւելի օդ պարունակելով՝ անհանգիստ կ'ընեն՝ թէ նախնական ճամբայներուն և թէ արեան մէջ փութ լեցնելով:

Ամէն մարդ գիտէ թէ նոր գարեջուրը՝ որ շափաղանց փքացուցիչ է՝ սաստիկ կերպով կը կանգնեցնէ *անդամը*. և այս գործիս վերջին ապագրութենէն յետոյ՝ տեսայ որ Պ. Թիէրի Ֆրանսայի ամէնէն գիտնական բժիշկներէն և հռչակաւոր Բըրթիօնիէնէնէն մին հասկցեր է որ փութերէ կանգնում կը պատճառի:

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Ժ Ա .

Պարզ հոսումն

Հոսումը, կ'ըսէ կալիէն՝ որ մինակ պարզ տեսակը գիտէր, սերմն զաշէն է՝ առանց կանգնութի (արանդամին)։ Ամէն դարուց շատ հեղինակներ կը խօսին ասոր վրայ՝ նոյնպէս Մովսէս՝ ամենէն հնագոյնը . Հիպոկրատայ գիտողութեանց մէջ կը գրանուի լեռնականի մը օրինակը՝ սրուն հիւանդութիւնը հիւծում եղած ըլլալու է՝ և որմէ մէզ և սերմ կը վազէր տկամայ :

Այս հոսման վտանգները շատ մեծ են . արդէն տեսնուեցաւ՝ Արեղէի ասոր վրայ ըրած նկարագրութիւնը . Ի՞նչպէս կարելի է, կ'ըսէ նոյն տեղը, որ ճարտը որ կարծայ՝ երբ կենաց զբոսնին Գուսդը անբարար կը կորսուի . Բայն սերմն է ճարտոյն զբոսնին : Սէլս՝ որ Արեթէէն առաջ կ'ապրէր՝ վճռակի կերպով կ'ըսէ թէ սերմնի հոսումը՝ որ առանց հեշտական զգացման կ'ըլլայ՝ զմարդ մաշողութեան կ'առաջնորդէ : Ժան, Չաքարիայի օրդին, սր Ազթիլեարիլուս անունով առելի ծանօթ է, այն գրքին մէջ՝ զոր շարագրեց ի պատիւ դեսպանին՝ զոր կ. Պօլսոյ կայսրն կը խրկէր Հիւսիսային կողմ՝ վեր յիշատակած հեղինակներուս պէս կը խորհի : Եթէ սերմն հոսումը՝ որ տեղի

կ'ունենայ առանց կանգնուածի և զբացողութեան՝ արեւ-
ծաճանակ զը՛ անշաշտ ճաշողութեան և ճան կը բերէ, վա-
սըն զի հիւսիսեան ասիւնէն պալատային ճառը և կենդանու-
նակն ասիւնէրը կը վարանաին :

Նորագոյն հեղինակներն ալ նոյնպէս կը խորհին
« Բոլոր մարմինը կը նիհարանայ, կ'ըսէ Սէննէրթ,
« մանաւանդ կռնակը . հիւանդները կը տկարանան,
« կը շորնան, կը դեղնին, կը ծիւրին, մէջքի ցաւ կ'ու-
« նենան, աշուրնին խորունկը կ'իյնի : » Պ. Պրահա
կը դատէ այս հոսուժը անդամալուծութեան պատ-
ճառներուն կարգը . և այս տեղը հոսուած նիւթը
իրրեւ բուն սերմ կ'ընդունի : Անդամալուծութիւնը,
կ'ըսէ, որ հոսումէն կուզայ, անբուժելի է՝ վա-
սընգի մարմինը կ'սպառէ :

Պ. Քէօմբրֆի մէկ խիստ գեղեցիկ ճառին մէջ օդ-
տակար դիտողութիւններ կը գտնուին այս մասին :
Այս հիւանդութիւնը շատ հեռաւոր պատճառներէ
կրնայ կախում ունենալ : Ամենէն մօտաւոր պատ-
ճառներէն գրեթէ մին է՝ վազող հեղուկներուն բնու-
թեան թերութիւնը՝ հեղուկներ՝ որ շատ անօտր (սեյ-
րէի) և յաճախ բարկ (սեյրէն) են, երկրորդ ծննդա-
կան մասանց չափազանց թուլութիւնը : Հեղուկներուն
թերութիւնը կը ծաղի անոնց անկատար հալումէն (սեյ-
րէի), որ կը պատճառի ընդհանուր տկարութեան, ա-
սոր այն տեսակ դօրացուցիչներ կը արուին՝ որոնք նոյն-
պէս յարմարին գործարանաց տկարութեան. այս դե-
ղերուն ընտրութիւնը մեծապէս կախում ունի հի-
ւանդութեան պարագայներէն : Աւելորդ է այսու-
հետեւ երկար բարակ յիշել լաւագոյն հեղինակաց զը-

բաճները : Ինչ դեղեր որ դրքիս ընթացքին մէջ նշա-
նակեցինք սերմնաթափութեան միւս հետեւեանքնե-
րուն դէմ՝ ասոր ալ սեփական են . այսինքն պաղ
ջրի լուացում, քինքինան, երկաթը, միւս զօրացու-
ցիչները : Պ. Պրոհաւ կըսէ՝ որ լերդատունկը (քէշի
օղու) շատ օգտակար է հինցած հոսման դէմ՝ որ
գործարանաց թուլութենէն կուգայ : Երբեմն հիւ-
թերը միւսնոյն մասին վրայ սովորութեամբ շարունակ
վազելէն արդիլելու համար՝ լուծողական կուտան
նախ և առաջ . մինչև անգամ մեծ բժիշկներէն ոմանք
այս դեղին մասնաւոր յատկութիւն մը կընծայեն աս
հիւանդութեան մէջ : Փորձը՝ աւելի քան դատողու-
թիւնը, ասոր հակառակն ցուցած է ինձ : Եւ վերը
յիշած հեղինակներու գործեր աչքէ անցընողները
պիտի տեսնեն թէ լուծողական չեն պարուիրեր :

Քանի մը դէպքերու մանրամասնութիւնը աւելի
լաւ ըմբռնել կրնայ տալ ասոր ձիշղ բուժումը :

Թիմէ օրինակ մը յառաջ կը բերէ՝ որ աս տե-
ղին շատ յարմար կուգայ : « Երիտասարդ մը, կըսէ,
որ փաստարանութիւն կուսանէր, արիւնային խառ-
նուած ունենալով՝ օրը երկու երեք անգամ սերմնա-
թափութիւն կընէր, և երբեմն ալ աւելի . ասկէ
հոսում առաջ եկաւ և մարմինը բոլորովին տկարա-
ցաւ : Այնպէս համարեցայ թէ հոսումը առաջ ե-
կած է սերմնային խողովակաց թուլութենէն և աշ-
կարութիւնն ալ սերմին յաճախ վատնումէն՝ որ
փճացուցած էր բնական ջերմութիւնը, հում նիւթեր
հաւաքած էր, ջղային դրութիւնը վտանգած՝ հոգին

սպէցեցուցած, մարմինը տկարացուցած էր » : Անոր պատուիրեց զօրաւոր զինի մը՝ սխմող և համեմաւոր դեղերու հետ՝ կարմիր զինիի դիրտով, նոյն բնութիւնն ունեցող թմրադեղ մը, և սպեղանի մը՝ շինուած վարդաիւղէ, սոսինձէ (սագրգ), բորակէ, հայկու! (1, մատանի հայկաւէ (2, պլուսկ; և ճերմակ մեղրամովէ : « Հիւանդն առողջացաւ մէկ ամիսէն այս ամօթալի ախտէն, և խրատեցի որ սպաղային ետ կենայ այս վատ ցոփութենէն, և յիշէ յաւիտենականին սպառնալիքը որ կը մերժէ հեշտասէրները երկնից արքայութենէն » :

Սիւխի ամենէն նշանաւոր բժիշկներէն մին, զիտել կուտայ ինձ Պ. Ջիմմէրման, Մ. Ժ. Մ. Վէփֆէռ, Շաֆուզցի՝ որուն հեղինակութիւնը մեծ կշիռ ունի, կապահովէ որ « սերմի շարունակ հոսում մը առողջացուց՝ հոսում՝ որ սերմնաթափութեան սովորութենէն եկած էր՝ Լիւդովիկի երկաթի երփնաւիշ (teinture de mars de Ludovici) գործածելով. » Պ. Վէսլէն Ջիւրգախցի, լինծի հաստատեց նոյն բանը իւր փորձառութեամբը : Ըստ իս, կը յարէ բարեկամս, ատոր հաւասար լաւ ազդեցութիւն տեսած չեմ » :

Պ. Սթէհլըլէյն Բրոֆէսօրը գրագէտ մը կը յիշէ՝ որ սերմի ակամայ հոսում ունէր առանց տուփական գաղափարի, և զոր առողջացուց զինի գործածելով երկաթի և քինքինայի հետ : Դեղերը, մանաւանդ Սվալպախի ջուրերը, պաղ ջրի փոխ՝ ցայլի ոսկրին (գասրգ քէմիլի) և սրբանին տակը գործածուելով նոյն արդիւնքը շունեցան երիտասարդի մը վրայ՝ որ

այս ակտին ենթարկուած էր սերմնաթափութեամբ :
 Կը յաւելու թէ՛ տօքթօն Պօնկառ նշանաւոր Բր-նի-
 -նէն ի Մազէյք, երկու հիւանդ առողջացուցած է, ու
 բոնք սերմնային փամփուշաներու նիհարութիւն ու-
 նէին, իրենց տալով օրը երեք անգամ ութ տաս
 կաթիլ Սիտէնհամ հեղուկ ամփոնի հիւթ Բօնթակի
 դաւաթ մը գինիով, և սամառնայի բուսաջուր
 խմցնելով : Պ. Սթէհըլէն կը դիտէ որ՝ թէպէտ ա-
 փիօնը ակտացոյցին հակառակ դեղ մ'է՛ իթմիւլէս
 դայն տուած է, շոտի մեղէ պարպուելուն պէ՛մ՝ որ
 սերմն շատ սփռելից ըլլալէ՛ն առաջ հոգայ : Թող ներուի
 ինձ յաւելուլ որ ուշադրութեամբ քննելով այս նշա-
 նաւոր Բր-նի-նէն խրատը և բաղդատելով ակտին
 բնութիւնը ի՛նչ ինչ պարագայից մէջ ամփոնի ազ-
 դեցութեան հետ, դիւրաւ կը հասկըցուի՛ որ այս
 դեղը կրնայ երբեմն օգտակար ըլլալ՝ բոյց ոչ այն
 պարագային մէջ յորում կը սրատուիրէ : Ամենայն
 խնամով կ'որոշէ հոսման զանազան տեսակները . իւ-
 բաքանչիւրին պատճառն և դեղերը կը նշանակէ, և
 յետոյ անցնելով մէջքի գալուն՝ որ անգամը կանգնի
 չկանգնի տեղի հունենայ, ասոր երկու պատճառ
 կուտայ . 1. սերմնային փամփուշից թուլութիւնը . 2.
 սերմնային հեղուկին խիտ եռանդոտ, սղեւից, ա-
 ռատ ըլլալը . ահա այս պարագային է՛ որ կը հրա-
 մայէ ամփոնը : Բայց ի՛նչ ըսելով : Ամփոնը՝ որուն
 ամիրողիտեան ազդեցութիւնը լաւ ազացուցուած
 է՛ զոր իթմիւլէս ալ կը նշանակէ՛ թէ այս դեղին
 վրայ գրած պզտի գործին մէջ, և թէ այս դեղը
 պատուիրած կէտին՝ աւելի կը սաստկացնէ հիւան-

դութեան պատճառը, և ասով աւելի կը ծանրացնէ անոր ախտանիշերը: Ասոր օգտակարութիւնը այն պարագայներուն մէջ է՝ երբ նիւթերը ընդհակառակն հում, անօտր, ջրալից են, և ջղերն միանգամայն չափազանց շարժուն:

Իրաւ է որ սա կը դարմանէ այս զանազան յուսուցիչները, կը դադրեցնէ դիւրագրգռութիւնը, և կը կեցընէ բոլոր արտահանութիւնները՝ բաց ի արտաշնչումէն: Բայց դարձեալ կը կրկնեմ. պէտք է բուն տեղն պատուիրել զայս, ապա թէ ոչ՝ կը վնասէ: Պ. Թուուլ, այս դեղին վրայ գրած գեղեցիկ գործին մէջ դիտողութիւն մը կ'ընծայէ մեզ, որուն նմաններ կը գտնուին ուրիշ տեղ և՛ որ մեծ զգուշութիւն ընել կը պարտաւորէ զմեզ: Մարդ մը, կ'ըսէ, որ պատանեկութենէ յօժարութիւն ունեցած էր գիշութեան, որով չափազանց տկարացեր էր, ամէն անգամուն երբ ափիոն առնէր՝ թէ հազը կամ փորհարութիւնը մեղմացնելու և թէ ուրիշ նպատակաւ՝ նոյն գիշերը ի մեծ վնաս իւր անձին՝ տափական երազներով կը տագնապէր՝ որոց կը յաջորդէր սերմնային հոսում մը: Թող ներուի ինձ խորհրդածութիւն մ'ընել՝ որ բնականաբար կը ներկայի հոս. այն է թէ Էթմիւլէրի սխալը յայտնապէս կը ցուցնէ որ՝

1. ճշգրիտ տեսական մը ո՛րչափ աղքեցութիւն ունի գործնականին վրայ՝ որ առանց անոր օգնութեան շատ անգամ թիւր և սխալ կ'ըլլայ.
2. Ո՛րչափ այն բժիշկն՝ որ այս երկուքն ալ ունի՝ գերազանց է քան զայն որ կ'առաջնորդուի միայն քանի մը դիտողութիւններով կամ անձնատուր կ'ըլլայ յամառ տեսականի մը. վեր-

Հասկէս 5. գործնական հեղինակաց ընթերցումը՝ առնոց՝ որ մեր դարուն շնորհիւ եղած ճշգրիտ տեսականին գիտութենէն զուրկ են, կրնայ խաբել զառնոց՝ որք այն հեղինակները կարդալով կոյր հաւտումը կունենան, և կ'անգիտանան այն սկզբունքները որ իրրեւ փորձաքար պարտին ծառայել՝ որոշելու համար բժշկութեան մէջ լաւը յոռիէն :

Վերջացնեմ իմ երկու գիտողութիւններովս. շատը աւելորդ է: Քսանամենի երիտասարդ մը, որ գիշանալու դժբաղդութիւնն ունեցեր էր՝ երկու ամսէ իվեր ախտի մը բռնուած էր. շարունակ ջրոտ բան մը կը հոսէր. և գիշերներն երազափորձ կըլլար՝ որուն ետեւէն կուգար սաստիկ տկարութիւն մը. միշտ ստամոքսը սաստիկ կը ցաւէր. կուրծքը տկար էր և պզտիկ պատճառով մը կը քրտնէր. իրեն տուի հետեւեալ թմբականը.

Condit. rosar. rubr. unc. III. condit. anthos. cort. peruv aa. unc. I. mastices dr. II. cath. dr. I. olei. ciunam. gtt. III. sirup. cort. aur q. s. f. electuar. solid.

Ասկից կ'առնէր օրը մէկ քառորդ ունկի : Երեք շաբաթէն ամէն կերպով աղէկցաւ, և հոսումը ալ միայն երազափորձերու ատեն կը պատահէր, որոնք սակաւնալ սկսեր էին: Նոյն դեղին շարունակութեամբը տասնըհինգ օրէն բոլորովին աղէկցաւ : Երկու օտարազգի ամուսիններ, բոլորովին ինձ անծանօթ, գրեթէ միևնոյն ժամանակ բռնուեցան՝ ապահով ըլլալով՝ որ թարախ չկայ, սերմնահոսութենէ մը որուն հետ կ'ընթանար նաեւ թուլութիւն, ողնա-

յարն ի վար ցաւ մը . ասոր պատճառ կուտային իւրենք մերձաւորութեան ծայրայեղութիւնք . հոսումն աւելի առատ էր էրկանը վրայ : Ի դուր բաղում դեղեր ըրած էին՝ մասնաւորապէս սնդկախառն դեղահատեր , որք սաստկացուցեր էին հոսումը . եկան ինձ տեսան : Պատուիրեցի իրենց պաղ ջրի լուացում , քինքինայով , պողպատով և կարմիր վարդի ծաղիկներով գինի : Աանտաւորապէս առին դեղերը . 1738ին ամառն էր , տեղատարտի անձրեւներ խիստ կը գժուարացնէին գետոց բաղնիքներ . կինը երեք անգամ միայն ջուր մտաւ , էրիկը տասներկու անգամ . հինգ շաբաթէն խնայ տուն ինձ , որ գրեթէ բոլորովին աղէկցած էին : Պատուիրեցի որ շարունակեն նոյնը մինչեւ ամբողջական բուժումը՝ որ երկար խկ չտեւեց :

Այս բարեյաշող արդիւնքներ չեն կրնար ընդհանուր և նպատաւոր վճիռ մը հիմնել : Այս հիւանդութիւնը խիստ շատ անգամ չափազանց յամառ է՝ երբեմն խկ անբուժելի : Մէկ օրինակ մը միայն պիտի տամ՝ որ վճռական է : Եւրոպայի մէջ գրտնուած արդի ամենամեծ բուժիչներէն մէկը որ կը ճօթացնէ բժշկութեան արհեստը պատուական աշխատասիրութիւններով , տասներհինգ տարիէ տեւիկոյ որ՝ ենթակայ եղած է պարզ հոսման մը որուն առաջքը չեն կրցած առնուլ՝ ոչ իր բովանդակ ճարտարութիւնը և ոչ բժշկացն օրոց ղլմած է . այս աշխուր փսոթը զայն առկառ տա տակառ կը մտչէ և վտխ կ'ազդէ որ պիտի կորուսանենք գինք շատ կանուխ այն ժամանակէն՝ որուն փափաքելի էր որ հասնէր՝ իրաց բնական ընթացքով :

Անօգուտ է աւելի երկար խօսիլ : Ջանացի դուրս չթողուլ բան մը այն վտանգներէն, որք կրնան բանալ երիտասարդաց աչքը տեսնելու համար անդունդը, որոյ եղերքն են հասած իրենց ձեռօք : Նըշանակեցի բոլոր կարելի միջոցներ առ ի դարման այն ախտերուն զորս իրենց վրայ հրաւիրած են. կը վերջացնեմ կրկնելով ինչ որ յաճախ ըսած եմ գրքիս ընթացքին մէջ . թէ քանի մը յաջող բոյժեր պէտք չէ խարեն երիտասարդները . ամենէն արմատական կերպով առողջացողը խիտ դժուարաւ կը գտնէ իր նախկին կորովը՝ և շարունակ ինքզինք նայելով միայն կրնայ քիչ շատ առողջ կեանք վարել . իսկ անբուժելիներու և ծիրած մնացողներուն թիւը տասնապատիկ աւելի է . և քանի մը օրինակներ որ տեսնուած են այնպիսի անձանց վրայ՝ որոնք կամ թեթեւ կերպով հիւանդացած են՝ կամ իրենց չափազանց կորովութենէն դիւրաւ ինքզինքնին գտած են՝ պէտք չէ իրրեւ ընդհանուր կանոն նկատուին :

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

(Բիջ մը ԳԻՔԻՆ ԴՈՒՐԱ)

Այս պատուական գործը՝ տակաւին մամլոյ տակ՝ սկսաւ խուլ շշուկ մը հանել ժողովրդեան մէջ . — թէ՛ օգտակար է այս պիտի գիրք մը պատանեաց և օրիորդաց ձեռքը . — թէ Եւրոպացւոց մոլութիւնները մեր Արեւելեաց մէջ ալ կը գտնուին, եւ այլն, եւ այլն : Իմ պատասխանս շօշափելի օրինակով պիտի տամ :

Իսկիւտարցի Մ. Փ. անուն պատուաւոր սակերիչ բարեկամս՝ որ բաղմածանօթ անձ մ'է՛ անգամ մը տեսաւ ձեռքս՝ շոգեհաւին մէջ՝ գրքիս մէկ թերթին փորձք, զոր աչքէ կ'անցնէի : Հետաքրքիր ըլլալով իմացաւ ինէ՛ թէ ինչ նիւթի վրայ էր : « Ա՛հ, բարեկամս, գոչեց, ասկէ աւելի մեծ բարիք չէիր կրնար բնել ազգին պատանեաց . մե՛զ որ ուշ հասկըցայ, սակայն սոսկալի փորձով հասկըցայ՝ թէ հայրեր, մայրեր, գաստիարակներ պէտք է հարիւր աչքով հսկեն իրենց տղոց վրայ, և երբ թեթեւ կասկած մը ունենան՝ անմիջապէս ի բաց թողլով ար-

ղայական նկատումներ՝ հասկըցնեն անոնց թէ ի՛նչ ահաւոր անդունդի եզերք կը դըռնուին : Ես տասնըութ տարեկան տղայ մը և ութ հարիւր ոսկի կորուսանելէ վերջ՝ հասկըցայ այս ճշմարտութիւնը : »

Այս ըսելով՝ գժբաղդ հայրն սկսաւ պատմել մանրամասնաբար՝ թէ ի՛նչպէս իւր տղան՝ օրը հինգ, վեց, երբեմն ալ ութ անգամ՝ դիմանալով՝ հակառակ իւր զօրեղ կազմուածին՝ խելագարեր, եօթ տարի յիմար վիճակի մէջ ապրելէ և հօր ութ հարիւր ոսկին ի գուր վատնել տալէ յետոյ՝ քրսանը հինգ տարեկան ծաղիկ հասակով գերեզման իջեր էր :

Այսչափս կը բաւէ, կարծեմ, այն կարգ մը Թարթի-Ֆէրու համար՝ որք մոլութեանց տղմին մէջ մինչեւ կոկորդնին թաղուած՝ կը համարձակին տակաւին լեզուսին գուրս հանել և հայհայել այսպիսի գրքերու :

Գրքիս մէջ դիտողութիւն հրաւիրող ուրիշ մէկ կէտն ալ հաւանականաբար այն պիտի ըլլայ՝ որ Փրկչի վարժարանը գոցելու համար միայն անոր այցելող Գէորգ Պատրիարքը՝ Գէորգ Գ. ԱՆԳՈՒԹՆ մակդիրով նշանակած եմ : Բարեկամներէս բարձրատ-

տիճան եկեղեցականի մը կարծիքն երբ հարցուցի այս մասին՝ ըսաւ : — Ի՞նչ իրաւունք ունիք Պատրիարքը մեղադրելու , մէկ մարդ մը ի՞նչ կրնայ ընել : — Լաւ , ըսի . ես ալ Լապուլէի պէս կը հաւատամ՝ որ մարդկութիւնը միշտ պիտի ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս որ ուզեն իւր առաջնորդները . ազգաց բազմը խումբ մը մարդոց ձեռքն է միշտ՝ և պիտի մնայ : Այս ըսել չէ՛ որ ժողովուրդք անհոգ մրափելու են . ո՛չ . այլ անոնց ուղղութիւնը միշտ մեծ մարդոցմէ կախում պիտի ունենայ : Այսպէս ժողովուրդք՝ թէ չար ըլլան թէ բարի՝ պատասխանատուն գրեթէ միշտ զանոնք կառավարողներն են :

Ի՞նչ կրնար ընել Քէորդ Պատրիարք . . . ի՞նչ որ ըրաւ Մեծն Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքը՝ որ Փրկչի՛ ազգային այդ միակ յարկին հոգն յանձնեց խումբ մը քսակով , մտքով՝ այլ առաւել սրտով հարուստ մարդոց , որք այսպիսի բազմատաղանապ ժամանակի մէջ՝ ոչ միայն վեց հարիւրի չափ անտերունչ , անկեալ և ողորմելի ազգայիններ կը մխիթարեն լի ու լի , այլ և երկու հարիւրէն աւելի որք՝ հայաբնակ ամէն քաղաքներէ կարծես ընտրանօք եկած (միշտ այսպէս ե .

զած է, պարագայ մը՝ որ ստուգիւ զարմա-
նալի է) երկու հարիւրէն աւելի վերջին առ-
տիճան ուշիմ տղոց, կըսեմ, աւսում կուտայ՝
ա՛յնչափ՝ որչափ կը գտնուի Պօլտոյ էն բա-
րեկարգ ազգային վարժարանաց մէջ: Ահա
այսպէս ընելու էր և Գէորգ Գ. արդի կաթո-
ղիկոսն: Իսկ նա ի՛նչ ըրաւ. — պատմեմ.

Հանդիսաւոր օր մը եկաւ Փրիլչի վարժա-
րանը՝ փառահեղ կերպով բազմեցաւ, կան-
չեց քանի մը հասակաւոր աշակերտք՝ որոց
վարդապետը կ'ըսէինք ան ատեն, և հարցուց
մէկուն՝ (Անդրանիկ Վարդանեանի) «Ո՞ւր
տեղացի ես դու». — Սերաստացի, պատասխա-
նեց պատանին՝ ահ ու դողի մէջ և փախա-
լով. — «Օ՛, ըսաւ Պատրիարքը, Սերաստա-
ցիք աղէկ Բեւա՛՛ք կ'ըլլան. և ակնարկը միւս-
ներուն վրայ դարձընելով՝ ըսաւ ապա ա-
նոնց՝ որ իւր շուրջն էին. «Ասոնք ամէնքն
ալ աղէկ Բեւա՛՛ք, Խահա՛՛նէ, փայտ կոտորող կ'ըլ-
լան. թող երթան մէյմէկ գործ գտնեն,
ազգը չկրնար ասոնց հաց կերցնել:»

Ներկայ էին տեարք՝ Ս. Փափաղեան, Ս.
Պօչնուկեան, Ք. Ղազարուսեան:

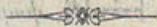
Եւ այս մարդն «Բեւա՛՛ք հոյոց կաթողիկոսն
է հիմա, և այս մարդն Ալաշկերտի սովա-

մահ Հայոց կենաց դինը՝ Ռուսաստանցի աւաւտասիրտ ազգայնոց նուէրը, աւանդը Բռնութեւ պահեր է՝ չարամահ կ'ոպաննէ բազմաթիւ ողորմելիներ՝ պատրուակելով թէ «Վարժարան պիտի հիմնեմ յԱլաշկերտ»։ —
 Հաւատամ' ասոր . —

Ես այդպիսի հաւատք չունիմ, ես՝ ժողովրդեան զաւակ՝ որ բաղդին բաժակն մինչեւ յատակն ծծելէ վերջ՝ անմահն Ալֆրէտ տը Միւսէի ըսածին պէս՝ «հաւոր ազգայնութեան ալ վարժուած եմ՝

Եւ յաւիտեան պիտի ըսեմ ճշմարտութիւն՝ «Բն Բեշ, Բն Բեշ, Բն Բեշ Գէ՛» . զի ճշմարտութիւնն տեղ, ժամանակ, անձ չըճանչեր :

Եղիւշտը Մարտեան

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Երես
Արմաւիր տղաս	9
Առ. Ընթերցողս	Ե
Յառաջաբան	9
Ներածութիւն	24
Մասն Ա. ԱԽՏԱՆԻՇՔ	
Հատուած Ա. Բժշկաց վկայութիւններ	28
„ Բ. Հաղորդուած դիտողութիւնք	58
„ Գ. Հեղինակին դիտողութիւններ	41
„ Դ. Սերմնաբափութեան հետեւանքը կանանց վրայ	58
Մասն Բ. ՊԱՏՃԱՌՔ	
„ Ե. Սերմնային հեղուկին կարեւորութիւնը	67
„ Զ. Սերման արտաբուսմին յարակից պարագայներու բրնձութիւն	77
„ Է. Սերմնաբափութեան յատուկ վտանգներուն պատճառները	87
Մասն Գ. ԴԱՐՄԱՆՈՒՄՆ	
„ Ը. Ուրիշ բժիշկներէ առաջարկուած բուժման միջոցներ	100
„ Թ. Հեղինակին բռնաբիրը	108
Մասն Դ. ՆՄԱՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ	
„ Ժ. Երագափորձութիւնք	161
„ ԺԱ. Պարզ հոսումն	175

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

Երեւ	Տւ	Սեւ	Ուղեւ
12	20	Ղղային հեղուկ	Ղղային ներդործութ.
»	22	այն նիւթին մէջ	յօրինուածին մէջ
14	15	կտարաուք	կտարաուք
21	2	վատատես	վատատես
25	7	յաշխահի	աշխարհի
25	2	թողուն	թողուլ
»	4	խառնք	խառնունք
28	11	ամէն անդամ	ամէն անդամ
29	7	ունեցողները	ունեցողներուն
50		létthargie	léthargie
54		gonorrhée	gonorrhée
62	15	մեք	մեք
»	21	կկայն	միայն
»	27	իրա անյեղափախ.	իրական յեղափոխ.
76		vaisseaux	vaisseaux
80	51	իրեն կը գործեն	իրենք կը գործեն
84	22	որ իրական	որք իրական
»	25	փիլիսոփայութիւն.	փիլիսոփայութեամբ
»	25	չէր հանած	չէին հանած
104	17	ախտացուցիչ	ախտացուցիչ
112	6	են՝	ատոնք են՝
»	7	ատոնք բնական	բնական
116		աւելորդ է (médicamenteux)	

ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

- Տնական բժիշկ. Տպգր. Պարտիզպանէ. Գ ղՂ.
 Սնանու մեղք կամ գիջական ախտեր
 Տպգր. Զարդարեան . . . . . Գ ղՂ.

ՄԱՄՈՅ ՏԱԿ

—

Երրորդ բարձմանութիւն

